

פתרון בעיות יסוד בתכלת

תוכן המאמר

1. זיהוי החלזון על ידי בעל חוות יאיר ובעל שלטי הגבורים
  2. על מה מבוסס הזיהוי
  3. שימוש בשפת הגויים בהלכה
  4. עמדת הרב הרצוג
  5. צבע דמו של החלזון
  6. האם יש לחלזון קונכיה? האם יש להגדיר החלזון כתולעת או דג?
  7. האם ניתן לדחוק את החלזון בידיים עד שיצא דמו?
  8. מיפקד פקיד
  9. צידת החלזון
  10. האם החלזון נמצא גם בים הכינרת?
  11. עולה אחד לשבעים שנה
  12. גופו דומה לים
  13. מקורות בש"ס ראשונים ואחרונים בעניין בדיקת התכלת
  14. מהו קלא אילן?
  15. בדיקות התכלת שאני עשיתי
  16. חידוש חפץ של מצווה בלי מסורת
  17. ה"נזק" בהטלת תכלת של טעות
  18. אם דורות אחרים לא זכו לתכלת מה נשתנה הדור שלנו מכל הדורות?
  19. גוון של תכלת הכשר לכו"ע
  20. שיטת הגר"א לענין מספר חוטי התכלת שיש להטיל
  21. קשירת ציצית עם תכלת – דיון בשיטת הרא"ש
  22. האם יש חיוב לקשור את הציצית עם תכלת – בדומה לקשירת הציצית בלי תכלת?
  23. יש המתנגדים לחידוש התכלת כי "התכלת" נגנז
  24. האם מותר להוסיף סממנים לדם התכלת?
- הבהרה: אין אני יכול להביא את המאמר הנ"ל להרב אלישיב. אבל יש לומר שכמה רבנים שראו דברי לכאורה השתכנעו.

פתרון בעיות יסוד בתכלת –

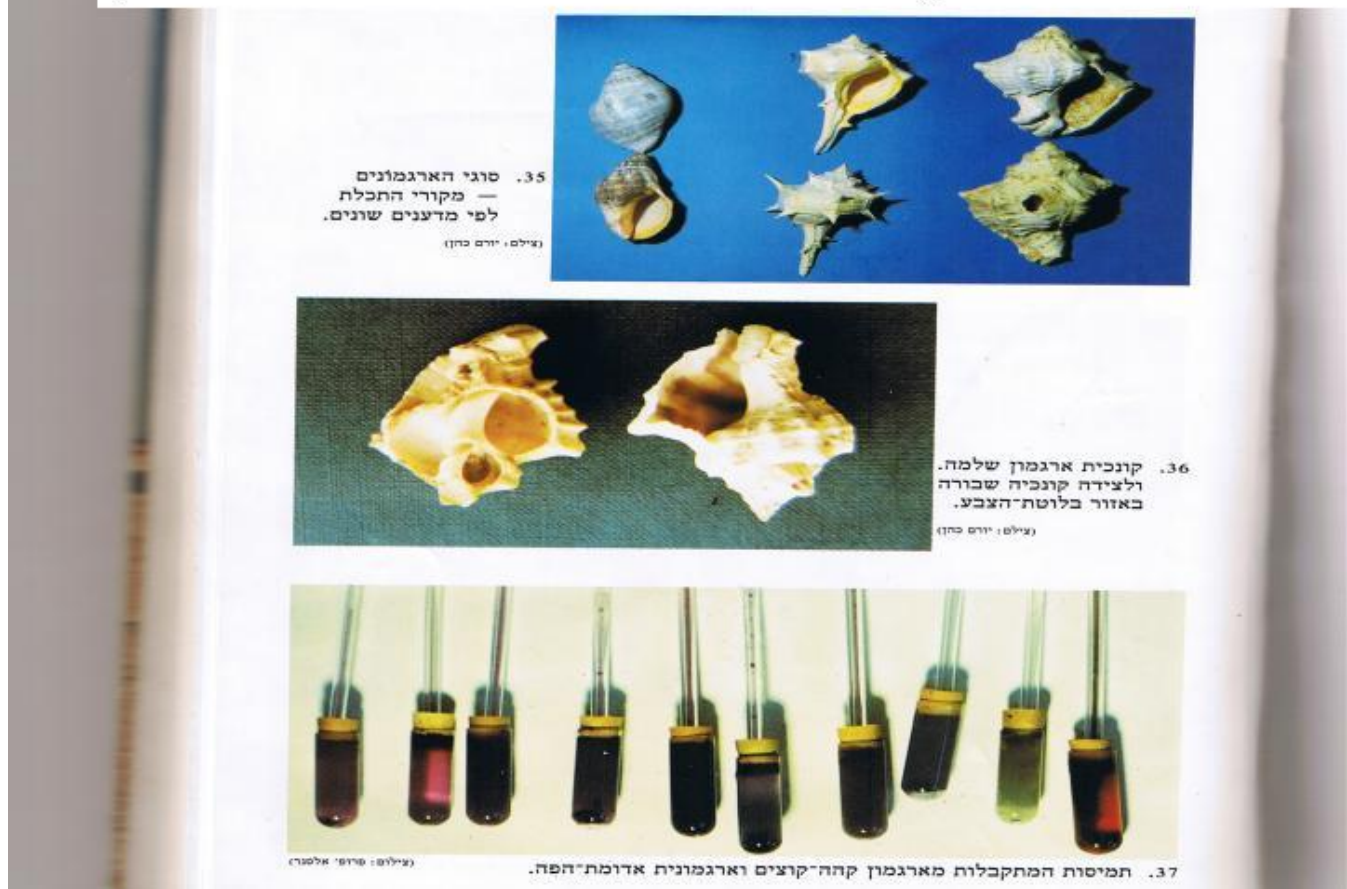
מאת שלמה משה שיינמן

א [הראיה החזקה ביותר שחלזון הטרונקולוס [הנקרא בלשון עממי, ארגמון קהה הקוצים, ובלשון העתיק דג הפורפר] הוא מקור כשר לתכלת

במקור חיים של בעל חוות יאיר בהלכות ציצית סימן יח כתוב וז"ל: "בחידושים כתבתי דדם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א, רק צבע פורפר שנעשה מדם דג הנקרא הדג פורפר".[הערה שלי: שלא לטעות, הדם של חלזון הטרונקולוס

באמת אינה כחול אלא פורפר, רק התוצאה של הצביעה היא תכלת. ועיין עוד בתמונה של התמיסות המתקבלות מארגמון קהה קוצים, בספרו של הרב מנחם בורשטין על התכלת אחרי עמוד 304 כדי להבין היטב שאין מחלוקת במראה דם החלזון בין הרמב"ם ובעל חוות יאיר.

Dye Material from Trunculus and Purpura Haemastoma [from Rabbi Burshtein's book on Tekhelet]

וכ"עד" שני לזיהוי, (שמצאתי דרך ספר לולאות התכלת של שלמה טייטלבוים) עיין בספרו של רב אברהם הרופא, פורטאליאוני, שלטי גבורים שנדפס במנטובה בשנת שע"ב, ענייני מקדש, בפרק עט. וזה לשונו:

“והמילה הזאת בלאטה יש לה שתי משמעויות כפי הפרש הלשונות כי בלשון לאטינו רוצה לומר עש האוכל הבגד ובלשון יון רוצה לומר רמש הים הנקרא פורפורה והוא החלזון שצובעים בו התכלת”.

אכן יש להוסיף, שחוקרת גויה בשם Diane C. Bonacci טוענת שכל החלזונות מסוג מורקס ובוקינס murex and buccinum (הכוללת גם חלזון הטרונקולוס המסוגל לתת חומר צביעה גם לסגול וגם לכחול) שהוציאו מהם חומר הצביעה לעשיית בדים סגולים, נקראו על ידי היוונים בשם פורפירי ובלטינית פורפורה. לדעתה שורש המילה יש לו משמעות לערבב, ללוש או לערבב בחוזק. ולהבדיל, כמו שאציין בהמשך גם הרב טבגר טען שבימנו היוונים קוראים לחלזון הטרונקולוס בשם פורפירס.

ולעשות שלום בין המקורות השונים, כנראה נצטרך לאמר שביוונית קראו לחלזון התכלת מילים שונות, בדיוק כמו שבימנו יש הקוראים לחלזון התכלת, ארגמון קהה הקוצים, ויש בשם טרונקולוס, ויש בשם מורקס וכו' וכולם מתכוונים לאותו ענין.

ויש לציין, שלענ"ד (וכך גם הבנתי מרב טבגר) באופן תיאורטי כל החלזונות שנשארו השמות, דג הפורפר, או פורפורה, שמסוגלים לתת לנו נוזל לצביעת תכלת ושעומדים בבדיקת התכלת, כשרים, למצוה.

אבל מצד סימנים שונים, מסתבר שהמקור העיקרי לתכלת היתה מחלזון הטרונקולוס.

ב] מקורות אפשריים לפסקי בעל חוות יאיר ובעל שלטי הגבורים

לפני שאשתדל בע"ה להוכיח על פי דרכים המקובלות בהלכה שחלזון הטרונקולוס = החלזון של תכלת [בעבר המדענים קראו לחלזון הנ"ל מורקס טרונקולוס אבל בזה"ז משמיטים המילה מורקס], אקדים הקדמה מספר התכלת, עמ' 248, של

הרב מנחם בורשטיין. הרב בורשטיין הביא מכתביו של הרומאי קאיוס פליניוס (שחי בשנים 23-79 לספירתם). וכך הוא מסכם: "הצורים מכרו את ארגי הפורפור שלהם נגד משקל כסף. הם הוציאו מהחלזון ארבעה עשר מיני גוונים של צבע, אשר הודרגו משחור הדיו הנוצץ עד הסגול והאדום וביניהם עד הורד הבהיר הכחלחל (הלבנון) הנוצץ.

"כי היו מבדילים בצבעי החלזון בייחוד את צבעי הפורפור האדום ואת צבע הפורפור הסגול (Violaceae Purpura), אבל לשני המינים היו גוונים וצללים שונים. הצבע הראשון של הפורפור האדום בא מעצם חלזון הפורפור הנקרא ברומית: פורפור הים (purpura pelagia)... הצבע השני, היאקנט, הוא של חלזון התלוי בסלעים ובכיפים, הנקרא ברומית בשם חלזון השופר או החצוצרה... קליפות שניהן הן משרגות וככליריות, אבל של האחרון, לאמר, של היאנקינטום היא יותר כדורית ושל הראשון יותר מחודדת".

יוצא ממה שהבאתי שגם הארגמן הופק מחלזון ולא רק תכלת.

וכן קבע הרב הרצוג ש'מורקס ברנדריס' (אחד מסוגי הפורפור) מוציא צבע הארגמן. [ועיין עוד בדברי הרב קאלישר בדרישת ציון עמ' קלז, וקופת הרוכלים של בעל תפארת ישראל].

גם במקורות של קדש המילה פורפור קשור לארגמן ותכלת.

לדוגמא, הרב אריה קפלן בפירושו (באנגלית) לתורה (The Living Torah) [הוצאה תשמ"ה] על שמות פרק כד פסוק ד, דייק מדברי הראב"ה על ברכות ג עמוד ב ומוסף הערוך, ערך פורפורה- שהחלזון חייב להיות אחד מסוגי ה-פורפורה Purpura. הוא קבע גם שתרגום השבעים על התורה ליוונית לפעמים תרגם את המילה תכלת oloporphorus אולופורפורוס שמגלה לדעת הרב קפלן שהיא מופקת מ-פורפורה Purpura.

הרב קפלן המשיך וקבע, שתרגום השבעים על תנ"ך תרגם את המילה ארגמן ליוונית בשם פורפורה או פורפורוס porphura or porporeus.

הרב קפלן קבע שם גם, שהמילה פורפורה הוא לא רק שם צבע ביוונית אלא גם שם החלזון פורפורה שנקרא היום (באנגלית) בשם מורקס murex.

ושאלתי מומחה בתחום של היסטוריה ויוונית, פרופסור דניאל שוורץ [איש דתי] מה פירוש המילה אולו olo הבאה לפני המילה פורפורוס בתרגום השבעים על תכלת.

הוא השיב שהמילה ליתר דיוק היא הולו holo ולא אולו, ושמשמעות המילה היא, "כולו", הוי אומר, כולו מצבע פורפורוס.

לפי הבדיקה שלו המילה הולופורפורוס holoporphorus מופיעה פעמים בתרגום השבעים. פעם כתרגום של "תכלת" במדבר פרק ד פסוק ז ופעם במדבר פרק ד פסוק יג כתרגום למילה "ארגמן". בדרך כלל תכלת מתורגמת כמילה האווקינטוס hawakinthos שהיא המקור למילה באנגלית המודרנית hyacinth שהיא כחול-סגול.

[פרופסור שוורץ גם קבע Josephus- ההיסטוריון בזמן סוף בית שני, יוסף בן מתתיהו, השתמש במילה האווקינטוס hawakinthos לתאר צבע כחול או לתאר איזו אבן יקרה].

ואח"כ שמעתי מהרב מנחם סליי שליט"א, שהפוסקים הגדולים בדרך כלל אינם סומכים על הטקסט של התרגום השבעים שיש בידינו, עד כדי כך שיקבעו הלכה על סמך הנאמר שם. ואני מודה, שלא ברור לי, אם אפילו במקצת ניתן לסמוך על תרגום השבעים;

לכן אביא ראיה ממקור מוסמך יותר.

אבל יש לציין קודם, שמצאתי בשו"ת שרידי אש חלק ג סימן ד"ה בפרק הראשון, התייחסות של כבוד לעמדת תרגום השבעים וז"ל: "בפרק הראשון הוכחנו, כי דעת חז"ל שתיבת ופרע תרגומו גילוי הראש. וגם אונקלוס, ששמר בתרגומו על המסורה, תירגם בפסוק זה: ויפרע ית רישא דאתתא וכמו כן תרגומים עברים אחרים. וגם התרגומים האחרים, כגון תרגום השבעים והפשיטתא תירגמו תיבה זו במובן של גילוי שער ראשה".

ועתה לחזור לעניינינו, בדברי אסתר רבה (וילנא) פרשה י"ב משמע שהמילה פורפורה היא קשורה גם למושג של תכלת וגם לארגמן (או לפחות לתכלת): "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות [תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן]: רבי פנחס אומר מלך מרדכי על היהודים, מה המלך לובש פורפרין כך מרדכי לבש פורפרין, מה המלך עושה עטרה כלולה בראשו כך מרדכי לובש ועטרת זהב גדולה".

ואף על פי שניתן לטעון שלא כל בגד פורפרין צריך להיות מתכלת או ארגמן ורק במקרה הפורפרין של מרדכי היה כך. לא משמע לי כך מדברי הרמב"ן שמות פרק כח פסוק ב וז"ל:

“והאפוד והחשן לבוש מלכות, כענין שכתוב והמניכא די דהבא על צוארך (דניאל ה טז).... וכתוב (דניאל ה טז) ארגוונא תלבש והמניכא די דהבא על צוארך. והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים, וכתוב (אסתר ח טו) ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוך וארגמן, והתכריך הוא המעיל שיעטף בו”:

[מכאן משמע שהתכלת של הגויים והתכלת של היהודים חד הוא, ולא כשיטת הרב הרצוג].

לאור כל הנ”ל, אחרי שהרב טבגר קבע שעד היום ביוון חלזון הטרונקולוס נקרא “פורפירס” ללא קשר לצבע, כי אינם יודעים שאפשר להפיק ממנה צבע, יש סבירות גבוהה שאותו חלזון הוא החלזון ממשפחת הפורפורה שממנה עשו תכלת בעבר.

גם המילה “יקינטון” שלפי ה’ערוך’, כך תרגם עקילס הגר את המילה תכלת, וגם המילה האווקינטוס של תרגום השבעים יוצרות קשר בין הפורפור, מורקס טרונקולוס ובין החלזון [ע”פ מה שהבאתי לעיל בשם הרב בורשטין].

ג] ראיות שניתן על פי פירוש המילים של ימינו בשפת הגויים, להגדיר גם כן מה היה פירוש המילה לפני מאות שנים

וחיפשתי ראיות שניתן על פי פירוש המילים של ימינו בשפת הגויים, להגדיר גם כן מה היה פירוש המילה לפני מאות שנים (כגון המילה פורפר). ויש כעין חזקה, שמשמעות המילה לא השתנתה במשך הדורות.

1] הרב הרצוג [דבריו מובאים בספר התכלת של הרב בורשטין] ניסה לזהות אינדיגו וגם הגוון של אינדיגו, שהוא פירוש של קלא אילן לפי הערוך, על פי ההגדרות של אינדיגו אצל הגויים בזמן הזה. [אבל באמת ראיתי שהרב ישראל אריאל חלק על הרב הרצוג בזה, ולדעתו אין האינדיגו של ימינו יכול ללמד דבר על האינדיגו בזמן הערוך. ולכן לדעתו אין להוכיח מאינדיגו מה היה גון התכלת]

2] בסנהדרין ד, וברש”י על שמות יג, ט”ז ר”ע קבע שיש 4 בתים בתפילין של ראש, כי “טט בכתפי שתיים פת באפריקי שתיים”. הרי ר”ע סמך על הלשון של הגויים כדי לפרש מילה שנכתבה בתורה מאות שנים לפני זמנו.

ושמא גם כאן אין ראיה, שאולי ר”ע בכלל לא סמך על לשון הגויים שהיו בימיו אלא היה לו קבלה שבימי משה כך בלשון כתפי ובלשון אפריקי קראו למילה שתיים. אבל לפי זה, קצת יותר קשה להבין מדוע רבי ישמעאל חלק על ר”ע שם בסנהדרין על המקור להלכה שיש 4 בתים בתפילין של ראש.

ומצאתי קצת ראיה בפירוש (באנגלית) של רב אריה קפלן על התורה (שמות יג, ט”ז)

[The Living Torah] שרבי עקיבא לא היתה לו קבלה ממשית. כי לפי הרב קפלן המילה פת בשפת המצרית שהיתה בזמן התורה בעצמה מורה על המספר 4 וטט יש לו משמעות או של אסיפה, או משמעות של דבר אלוקי או משמעות של עור קשה. ואם כן, לכאורה היה ראוי להביא ראיה מהשפה המצרית, השפה שרוב עם ישראל הכיר בזמן התורה, ולא ראיה מהרכב של שפת אפריקי ושפת כפתי. ואם רבי עקיבא בכל זאת הניח את הלשון המצרית והשתמש בלשון כפתי ואפריקי, משמע בגלל שבימיו, דווקא המילים האלו היו עוד בשימוש, והוא הוכיח מלשון כפתי ואפריקי של ימיו.

ויש להוסיף שיש מי שהעיר, בעניין טטפת שאולי אין סתירה בין הפירוש במצרית העתיקה לבין פירוש רבי עקיבא. שאולי אפריקי וכתפי הם 2 שמות נרדפים לאותו לשון מצרית עתיק;

ויש להשיב שלפחות לפי תוספות סנהדרין ד’ ב’ ד”ה: ‘לטטפת’, כתוב שכתפי ואפריקי הם 2 לשונות (ולא לשון א’). ואולי המקשן הבין כדברי השיטה מקובצת למנחות ל”ד ב’, עיין שם.

3] הרבה פעמים בפירושו על התורה רש”י משה בין מילה בלע”ז ומילה בתורה וקובע שפירוש המילה בתורה היא כפירוש המילה בלע”ז. ורש”י עשה כך, למרות החשש שאולי פירוש המילה בלע”ז השתנה בין זמן נתינת התורה לימיו. וכאן כמה דוגמאות:

א] רש”י בראשית פרק לה פסוק ח – ואלון בלשון יוונית אחר.

ב] רש”י בראשית פרק מא פסוק ח – הנחרים בטימי מתיים, ששואלים בעצמות. טימי, הן עצמות

בלשון ארמית,

ג] רש”י בראשית פרק מא פסוק כג – צנמות – צונמא בלשון ארמית סלע

ד[רש"י בראשית פרק מא פסוק מג – רך בלשון ארמית מלך

ה[רש"י בראשית פרק מט פסוק ה – מכרתיהם – לשון כלי זיין, הסייף בלשון יונית מכי"ר

ו[רש"י שמות פרק יב פסוק ט – אל תאכלו ממנו נא – שאינו צלוי כל צורכו קוראו נא בלשון

ערבית:

ז[רש"י במדבר פרק ה פסוק ב – עצמות אדם בלשון ארמית

ח[רש"י דברים פרק ג פסוק ט – שניר – הוא שלג בלשון אשכנז [שנעע] ובלשון כנען:

ט[רש"י דברים פרק כא פסוק יד – לא תתעמר בה – לא תשתמש בה בלשון פרסית קורין לעבדות

ושימוש, עימראה. מיסודו של רבי משה הדרשן למדתי כן:

י[רש"י דברים פרק לב פסוק יד – חמר – יין בלשון ארמית:

4 [במשנת שביעית לר' יוסף ליברמן עמודים קיב, קיג מובאת מחלוקת, מה היא עמדת רב סעדיה גאון בעניין הגבול הדרומי של ארץ ישראל. ומשמע לי, ששני הצדדים היו מוכנים לסמוך על הלשון הערבית של ימינו כגילוי מילתא מה היתה כוונת הגאון. וז"ל:

“ומש"כ בספר ארץ ישראל (עמ' ל"ה) דאילת הוא בתחום עולי מצרים, עפ"י מה שתרגם רב סעדיה גאון מעלה עקרבים “עקבה-עקרבין”, ורוצה לומר לפי זה שנתכוין לעקבה שע"י אילת, נסתרו דבריו מתוך דברי התבונה"א (עמ' כ"ה) שכתב דכוונת רס"ג למעלה עקרבים שבעמק אלגור (הערבה שמים המלח עד אילת) שנקרא כולו, אל עקבה ע"ש העיר עקבה שבדרומה ע"ש, ויפה השיגו גם בס' המעשר והתרומה (פ"ה, עמ' מ"ג) ובקונטרסו הארץ לגבולותיה.”

בהמשך בספרו של הרב ליברמן, גם קצת משמע לי שסמכו על הערבית של ימינו לגילוי כוונת הרב סעדיה גאון בפ' מסעי; כאשר הגאון תרגם, נחל מצרים- “אדי אל עריש מאסר”.

5 [בספר מדות ושיעורי תורה מאת ר' חיים פ בניש עמ' סט אנו לומדים:

“למשקל הדרהם השתמש הרא"ח נאה בדרהם הטורקי שיצא בימיו בא"י, ומשקלו 3.2 גרם, או ביתר דיוק 3.205 גרם. ע"פ משקלו עולה דמשקל רביעית מים לדברי הרמב"ם [=27 דרהם] הוא 86.4 גרם, נמצא ע"פ חשבון מידת מעוקב רביעית (10.8 אצבעות מעוקבות) זו, שהאצבע שמדד בה הרמב"ם היתה בת 2 ס"מ, כשיעור העולה מאורך אמת היד. [וראה בסעיף הבא את הוכחותי שממשקל הדרהם לא השתנה מימות הרמב"ם. אמנם יש להעיר, שאע"פ שבעיקרון צדק הראש"ח, שכן שינויים גדולים לא חלו במשקל הדרהם, מ"מ התברר לנו שדרהמי הגאונים והרמב"ם היו קטנים מהדרהם הנ"ל ב-7 – 12 אחוזים ומשקלם 2.83 – 2.97 גרם, ראה להלן פרק ל' סעיפים ה', ו'. א"כ הרביעית כ: 74 – 76 גרם והאגודל 1.9 – 1.91 ס"מ”.

אינני יודע אם להלכה אנו מקבלים את דברי המחבר הנ"ל שממשקל הדרהם קצת השתנה, אבל מה שחשוב לי, היא, העובדה שרב חיים נאה אכן סמך על מה שהגויים קראו בימיו דרהם, כגילוי מילתא, מה היה הדרהם של הרמב"ם.

ולמען האמת אודה, שהיו עוד סיבות לפי מה שמובא בספר מידות ושיעורי תורה (עמוד ע') שעל פיהן קבע הרב חיים נאה שיעור ביצה ורביעית. א[שם הקטינה הממשלה את הדרהם הרי לא יתכן שבכל המדינות הנז' שנהגו בשיעור זה הורידו, ביום שהממשלה הקטינה את הדרהם, את שיעור חלה לתק"כ דרהם קטנים.” ב[ש"בספר כפתור ופרח כתב שהדרהם של הרמב"ם משקלו 16 גרעיני חרוב המכונים קירט, וכל קירט משקלו 4 גרעיני שעורה א"כ הדרהם 64 שעורים. וכך הוא גם כיום שצורפי הזהב שוקלים הדרהם ע"י 16 גרעיני חרוב המכונים קירט שממשקלם 4 גרעיני שעורה. עוד כתב הכו"פ שם שדרהם וחצי הוא “מתקאל” [דינר זהב], וכך הוא גם כיום. ולא יתכן לומר שגרעין החרוב, השעורה, הדרהם והמתקאל כולם הוקטנו ביחס שווה זל"ז.” ג[ה"רמב"ם כתב את משקל הרביעית במשקל דינרים- דינרים צוריים 17.5 דינר בקרוב. משקל הדינר ידוע ומקובל בכל תפוצות ישראל כ 4.8 – 4.2 גרם, שכן בשיעור זה השתמשו לפדיון הבן, ולא יצא על זה שום ערעור. א"כ נמצא דשיעור רביעית לרמב"ם לכל היותר 84 גרם”.

6 [מצאתי 2 מקרים, שהחפץ חיים השתמש בהם בלשון הגויים כדי להבין מה פסקו רבותינו להלכה. בשולחן ערוך, אורח חיים סימן רטז סעיף ג, כתוב “על הורד, ועל הקנמון שהוא עור הנדי, ועל מי הורד, ועל הלבונה והמצטיכי וכיוצא בהם, בורא עצי בשמים”. ובמשנה ברורה, סימן רטז סעיף ג, מוסבר “עור הנדי – ט"ס וצ"ל עוד הנדי וביאורו עץ בושם הבא מארץ הודו כי עוד הוא עץ בלשון ערבי והנדי היינו מארץ הודו ששם גידולם [הגר"א]”, ע"כ.

ובביאור הלכה סימן שב ד"ה מותר :

“ודע עוד דאיתא בירושלמי פרק כלל גדול על המשנה המלבן רב כהן בשם רבנן דקיסרין אמיינטון חייב משום מלבן וע”ש בק”ע שלא פירש בו כלום והאיר ה’ עיני ומצאתי בערוך ערך אמיינטון וז”ל במדרש שה”ש בפסקא נפת תיטופנה צא ולמד מן אמיינטון הזה שאינו מתגהץ אלא באור פירוש בלשון יוני ורומי מין אבן הנטוית ונארגת לבגד ובהיותה מלוכלכת מגהצין אותה באור עכ”ל. הערוך והשתא מה נכונים דברי הירושלמי דאשמועינן רב כהן דמה שמגהצים אותה באור הוא בכלל ליבון כיון דדרך ליבונה בהכי וכמו שאר דברים שמיטהרים ומתכבסים ע”י מים כן זה ע”י האש. והנה מן הירושלמי הזה ג”כ סייעתא לדברי תפארת ישראל הנ”ל:”

[7] שו”ת חתם סופר חלק א (או”ח) סימן ג ד”ה לברר דבר

“לברר דבר זה נאריך קצת בעזה”י וה’ יאיר עינינו בתורתו. הנה בפ”ג גויל הקלף ודוכסוסטוס פליגי, כי התוס’ [שבת ע”ט ע”ב ד”ה קלף] ור”ת בראשם ס”ל קלף הוא העליון וכותבים בתחתיתו סמוך לבשר ודוכסוסטוס הוא העבה הסמוך לבשר וכותבים בעליונו צד הנוטה לשערות, וכתב ר”ת כי סוסטוס בלשון יון בשר, אך בזה כתב ר’ בנימין המוספי במוסף ערוך ערך דוכסוסטוס שהמגיד כיחש לר”ת כי איננו כן בלשון יון (מיהו בב”ב י”ד ע”א כ’ תוס’ בלשון מדי ע”ש), עכ”ל

אנו רואים מכאן שגם לר”ת וגם לערוך הדין נקבע על פי לשון הגויים, והויכוח היה מה באמת הגויים אמרו.

[8] בפירושו של התפארת ישראל על המשניות עשרות פעמים יש שימוש בלשון לועזי כדי להבהיר מושגים שמופיעים בש”ס. ואלו קצת מהבולטים ביותר.

א [פירוש תפארת ישראל, תפא”י מסכת עבודה זרה פרק ג משנה ד: יז אפרודיטי כך שמה של הע”ז ההיא בלשון יון, שפירושו אשת הזימה שאמרו שממונה להצליח בנישואין, והיא הצורה של עובדי נוגה שנקרא ג”כ [פענוס] [ועי’ תשובת חו”י ד”ה ע”ב דבכל כה”ג ליכא השתא משום לא ישמע על פיך, כמ”ש לעיל, ונ”ל ראייה לדבריו מסוף משנתינו שאין נוהג ביה מנהג אלדי מותר], והעמידוהו שם לקישוט המרחץ ומותר לרחוץ בה בלי החזקת טובה [כפ”ד מ”ג]:

ב [פירוש תפארת ישראל, תפא”י מסכת אבות פרק ג משנה יח קמד וגמטריאות הוא חכמת המדידה והתשבורת, שנקראת בלשון יון [געאמטריע], ר”ל מדידת הארץ, ור”א בעל המאמר זה היה בקי בכל אלה [כהוריות ד”י ע”א]:

ג [פירוש תפארת ישראל, תפא”י מסכת זבחים פרק י משנה ח וס”ל לר”ש דאין מושחן רק כמין כי יוונית, ושאר השמן נאכל לכהנים [וכי יוונית, כתב רש”י במנחות [דע”ה א’] שהיא כמין כ’, ותוס’ שם כתבו בשם הערוך שהיא כתמונה זו V והר”ב במנחות [פ”ו מ”ג] כתב שהיא כמין ט, וברש”י בחומש פרשה תצוה כתב, שכי יוונית היא כתמונת נ כפופה שלנו, אולם

ברמב”ם [פ”א מכלי מקדש] כתב שהיא כמין X, ומסתבר כרמב”ם שכן באלף בית יווני האות הכ”ב הוא בצורת X, ונקרא בלשון יווני כי בכף רפויה, אלא שבלשון עברי כל ב’ ג’ ד’ כ’ פ’ ת’ שבראש התיבה הם דגושים, ולהכי נקרא אצלנו כי יוונית, וכל זה דלא כרתוי”ט .....

ד [פירוש תפארת ישראל, תפא”י מסכת מדות פרק א משנה ג כה קיפונוס מן המערב אפשר שנקרא קופינוס, על שם שהיה שם אחורי קודש קדשים גנת וורדין שנקרא כך בלשון יון, ועשוהו שם לכבוד הקודש קדשים שהיה לפניו במזרח [ובשלטי

גבורים פ”ג כתב, דקיפוס בלשון יון גן, ופינוס רצה לאמר עבודה, דהיינו עבודת הגן, ואם כן היה צריך לאמר קיפוספונוס, רק דרך לשון יון כשמחבר ב’ מלות שסופו של זה דומה כראשיתו של זה יקצר המלה, כגון כשירצו לומר “טבע הזהב” צריך לאמר בלשון יון בשלימות “דינאמוס קריסוס” אבל יקצר היווני ויאמר דינאקריסוס, הכי נמי יקצר ויאמר תחת “קיפוספונוס, קיפונוס”], ויש אומרים שנקרא כך על שם אותו שהתנדב לבנותו,

ה [פירוש תפארת ישראל, תפא”י מסכת כלים פרק כד משנה ה יח תרבוסין כך נקרא בלשון רומי עור שהופשט ועדיין שערתיו עליו:

ו [פירוש תפארת ישראל, תפא”י מסכת כלים פרק כט משנה א ד והפליון של ראש בלשון יון נקרא כל כובע שמחודדת בראשה בשם פליון, ויש בה ג”כ כנפים מזה ומזה להדקה תחת הגרון, ומדיש פליון אחר שהוא לבוש להגוף [כנדה פ”ח מ”א] להכא קאמר הכא פליון של ראש....

ז [פירוש תפארת ישראל, תפא”י מסכת פרה פרק א משנה ג לג פרכדיגמא הנה בלשון יון נקרא כך מטבע שנפסל ע”י צורת המלך שעבר עד שיטבעו עליו צורת מלך החדש, והרי כספא כי כספא, ורק הצורה משונה, כך בהמה זו כשרה היא, רק

שצורתה כל חודש י”ג אינה כראוי, ונ”ל דמפני שלא רצו לומר בו לשון כשר או פסול כנראה ונדחה שאינו חוזר ונראה, להכי כל א’ כנה לו שם מיוחד באופן ששם כנוי שלו יעיד עליו שאינו כשר ולא פסול להקרבה

ח] פירוש תפארת ישראל, תפא"י מסכת ידים פרק ד משנה ו נט וספרי הומרים ר"ל ספרי אפיקורסים, נוטריקון המירו רם שהמירו אמונתם בהקב"ה שהוא רם ומתנשא, וי"א שהמירם שם מין הוא ונ"ל דהיינו ספרי האמער שהיה בימי שלמה והוא בתענועיו חיבר כמה שירי עגבים לאילים, ועדיין הם בעולם כתובין בלשון יוני:

ד] אם זה כל כך ברור שחלזון הטרונקולוס כשר כמקור לתכלת – מדוע הרב הרצוג לא בא לאותו מסקנה?

התשובה – שגם הרב הרצוג כתב "ההשערה שהמורקס טרונקולוס הוא החלזון של תכלת, קרובה מאד אל הדעת", ורק מחוסר ברירה הוא בחר בינטינה כי לדעתו קצת מסימני החלזון בדברי חז"ל אינם נמצאים ב"מורקס טרונקולוס". לכן, אם יש דרך להסביר איך כל הסימנים של החלזון של חז"ל באמת נמצאים ב"חלזון הטרונקולוס" [ואותו הסבר לא היה גלוי להרב הרצוג], גם הרב הרצוג היה מודה שיש לחלזון הנ"ל עדיפות על פני יצורים אחרים.

ויש לציין שלדעת הרב שבתי רפפורט שמה שאמרתי לגבי הרב הרצוג הוא נכון גם לגבי הרבי מראדז'ין (אבל אין לי ראייה לכאן או לכאן).

סימני החלזון

ה] צבע דמו של החלזון

במקום אחד רש"י תיאר את דם החלזון כצלולה (שבת ע"ה) ובמקום אחר כצבע הים (חולין פ"ט).

הרמב"ם בניגוד לכאורה לרש"י תיאר דם החלזון כשחור הדומה לדיו (הלכות ציצית ב,ב).

אם כן כיצד נכריע, כי אפילו אם נמצא בעל חי שדמו מתאים לדעת הרמב"ם לכאורה בהכרח אותו בעל חי לא יכול להיות החלזון לדעת רש"י, וכן להפך?

אלא שבדמם ארגמון קהה הקוצים (טרונקולוס) אפשר לעשות שלום עם כל השיטות.

וזה לשונו של פרופסור אלסנר המובאת בספרו של הרב בורשטין עמוד 303:

“עכשיו עלינו להכיר את הצבע המופק מארגמון קהה-הקוצים: לאחר פציעת קונכיתו מפיקים מן החלזון החי תמצית צלולה, בהתאמה מדויקת למתואר במסכת שבת (ע"ה א). בתמצית הצהבהבה, מופיע צבע ירוק שבאופן ספונטני נהפך טורקיז ואחריו כחול, עד שלבסוף מתייצב הצבע הסופי: סגול הנוטה לשחור. צבע זה ניתן להגדירו ככחול הפתוך בארגמן. יצוין, דרך אגב, כי שלל הצבעים הרב גוני הנ"ל, מסביר יפה את דמויי התכלת אל הצבעים השונים של הים, העשבים, האילנות, הרקיע, הנוגה, והקשת” [כוונתו לדברי מדרש תהלים (בובר) מזמור צ ד"ה {יח}].

יש להוסיף, שאם לדעת משהו, הצבע הסופי של דם החלזון כאשר הוא נוזלי, עדיין אינו מספיק שחור להקרא כשחור כדיו, יש עדיין אפשרות להסביר כשלמה טייטלבוים בלולאות התכלת, עמוד 260 וזה לשונו:

“קיים כל דברי הרמב"ם במעשה הצביעה של חלזון המורקס (הוספה שלי: הכוונה למורקס טרונקולוס- ארגמון קהה הקוצים) שהסממנים הן לצורך חזזור הצבע, ושחרות הדם היא תוצאה מריכוז הגבוה של ארגמן כשהוא יבש, ובנימוסו במים וסממנים לעין השמש (או על ידי אידוי) נהפך הארגמן לתכלת.

ו] האם יש לחלזון קונכיה? האם יש להגדיר החלזון כתולעת או דג?

הרב הרצוג הסכים שהחלזון הוא כעין תולעת המוקף בקונכיה שחי בים שמכח שהוא חי בים הוא נקרא גם בתואר דג. וגם הרבי מראדז'ין כתב שלולי הראיות האחרות שהיה לו בעד הדיונון, (היצור שהוא בחר כחלזון התכלת) הוא היה מבין בפשטות שיש לחלזון קונכיה.

הערוך הביא ראייה (בערך חלזון ג) שיש לחלזון נרתיק על סמך המדרש בפס' דויהי בשלח פרעה ששם כתוב “אמר להון חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו”. ועיין בספר לולאות התכלת של שלמה טייטלבוים שהוכיח שגם רש"י וגם רד"ק וגם רבי יעקב עמדין ועוד, קבעו שהחלזון הוא כעין חומט שחי בים.

הרב מנחם אדלר העלה טענה נגד האפשרות שארגמון קהה קוצים-מורקס טרונקולוס יכול להיות החלזון כי הרמב"ם במשנה תורה מתאר החלזון כדג.

בתחילה חשבתי שהתשובה לטענתו פשוטה, שלראשונים היתה להם הגדרה רחבה מהו דג הכוללת ארגמון קהה קוצים. שהרי רש"י על הש"ס, במסכת בכורות דף ח/א ד"ה

בני ימא, קבע "דגים יש בים שחציין צורת אדם וחציין צורת דג ובלע"ז שריינ"א": וכן במסכת חולין דף קכ"ב רש"י ד"ה עכבר שבים, קבע "דג הוא דומה לעכבר ועכבר שמו". וכמו כן רש"י בסנהדרין צא, א תיאר החלזון כתולעת (הכוונה לכאורה לתולעת עם קונכיה). ובשבת עד, ב וכן עז, ב קבע רש"י שהחלזון היא כמין דג קטן.

וכמו כן אנו לומדים "בקופת הרוכלים" של התפארת ישראל שנדפס לפני פירושו לסדר מועד שלדעת הערוך, יש לחלזון נרתיק. (וכך מובא גם בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה ד ד"ה ב דבש וחלב "החלזון שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו". וכן בפסיקתא דרב כהנא (מגדלבוים) פרשה יא ד"ה [כא] ר' לעזר. וכן בילקוט שמעוני פרשת עקב רמז תתנ). ובצירוף עם המקורות שהחלזון הוא דג שחי בים, הבין התפארת ישראל שמדובר בחומט שחי בים.

ובזה לכאורה, הסכים התפארת ישראל לכללו של הרב קוק במשפט כהן: "ובודאי למעוטי במחלוקת עדיף כל כמה דאפשר. ואפי' נצטרך בשביל העדר חידוש מחלוקת לומר איזה דוחק, ג"כ אין בכך כלום, וכה"ג דקיי"ל דמיישבים סתירות שבין העדים אפי' ע"י דוחק, כדי שלא יהי' חילוק ביניהם, ותלינן בדברים רחוקים, שאינו יודע בעיבורו של חודש ושטועה תרתי או תלת שעי, לכל חד וחד כדאית לי', וכדקיי"ל בחו"מ סי' כ"ט ס"א, שאנו מפרשים אפילו בלשון רחוק, שלא לעשות סתירה ומחלוקת בין העדים, וה"ה בכל דבר שאנו יכולים להשוות אין לנו לומר שיש כאן מחלוקת".

וכן לפי שיטת הגר"א (אליהו רבה) על כלים פרק י משנה א, ניתן לקרוא לחומט שחי בים דג. וז"ל "ול"ג עצמות חיה שבים שכל שבים מין דג הוא כל דמות שיהיה לו".

וכן ר' עובדיה מברטנורה על אותה משנה ד"ה ועצמות הדג כתב "אם עשה כלי מעצמות בריות שבים מצילים לפי שאין מקבלים טומאה. כדתנן לקמן בפרק יז כל שבים טהור."

וכן הרמב"ם כאשר הוא כתב על דברים שאינם מקבלים טומאה גם בפירושו למשניות וגם במשנה תורה הלכות טומאת המת פרק ו' וכן בהלכות טומאת המת פרק כא הלכה א הוא השמיט כל דיבור על חיות שבים ורק דבר על דגים יחד עם שאר הדברים שהמשנה בכלים פרק י מנתה כדברים שאינם מקבלים טומאה.

וכן הכסף משנה על פרק ו של הלכות טומאת המת הלכה א, כאשר הרמב"ם כתב עצמות הדג ועורו העושה מהם כלים אינם מקבלים טומאה, הסביר כר' עובדיה מברטנורה שמקור ההלכה הוא מצד מה שכתוב בפ"ז דכלים משנה יג "כל שבים טהור. ובתורת כהנים (שמיני) ממעט שאם עשה מהם כלים אינם מקבלים טומאה ויליף לה מדכתיב או בגד או עור מה בגד מדבר הגדל ביבשה אף עור מדבר הגדל ביבשה".

ולמרות הנ"ל אין הדבר כל כך פשוט שארגמון קהה קוצים-חלזון הטרונקולוס נחשב דג לפי הרמב"ם לפי מה שכתב הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פרק ב הלכה יב

"האוכל כזית משרץ המים לוקה מן התורה שנאמר: אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם, הרי כלל בלאו זה שרץ הארץ ושרץ העוף ושרץ המים, אי זהו שרץ המים אלו הבריות הקטנות כמו התולעים והעלוקה שבמים והבריות הגדולות ביתר שהן חיות הים, כללו של דבר כל שאינו בצורת הדגים לא דג טמא ולא דג טהור כגון כלב המים והדלפון והצפרדע וכיוצא בהן".

אולי מכאן ניתן לטעון שאם תולעת אינה דג גם החלזון טרונקולוס, שהיא תולעת עם קונכיה, אינה דג. במיוחד אחרי שהבין הערוך השלחן על יורה דעה פרק פג שבאמת על פי ההלכה הנ"ל אנו רואים שהרמב"ם צמצם מאד פירושו מה היא בגדר דג. ויש 2 תשובות להשיב.

[א] הרמב"ם בספר המצות – מצות לא תעשה – מצוה קעט מעיד בעצמו שכל הקדמונים כולם קראו לבריה שאין בה צורת דג בשם דג טמא- עיין שם. לכן כאשר הרמב"ם קרא לחלזון דג הוא התכוון למה שהעולם קוראים דג.

[ב] המשבצות זהב על יורה דעה סימן פג אות ב חלק על הערוך השלחן וקבע שאין לצמצם, אפילו לדעת הרמב"ם, את מספר הבריות הנכנסים בגדר של דג.

וז"ל: "והפ"ח תמה דגם בעלי קומה שאין בצורת דג לוקה מבשרם האמור בדגים וזה ברור. דלא כיש טועים בפ"ה הר"מ ואומרים דבעלי קומה שיש להם סנפיר וקשקשת אסורים וביטול דבר זה מבואר. ומ"מ א"י דכבר עמד הרמב"ן בזה בהשגותיו על ספר השרשים הביאו המ"מ שם ותי' דמריבויין אין לוקין להר"מ יע"ש העולה מזה דלכו"ע אף להר"מ בעלי קומה שהם בצורת חיות שאין להם סנפיר וקשקשת הם בלאו דמבשרם אלא שאין לוקין עליהן להר"מ מריבויין ונ"מ לאיסורין מבטלין זא"ז דבעינן שלא יהיו איסור א' אף דחלוקין בטעמן כמ"ש בסי' כ"ז".

עוד הוא כתב שם "והעולה להלכה כל שיש לו קשקשת והיה צורת דג או בעלי קומה כחיות הים שרי כדאמרינן פרק אין מעמידין חמרא דימא שרי ועז הוא שיבוט"א טהור הוא ויודה הר"מ ז"ל בזה". [אולי הפרי מגדים במשבצות זהב שם שתק בענין בריות קטנות שיש להם סנפיר וקשקשת מצד שהוא סובר כמו שכתב החזון איש בבכורות סימן ט"ז ס"ק י"ח "אבל רהיט הדברים דמתהוין מעצמו אינן רק בעלי גופים קטנים כמו תולעים ויבחושים ואינם לעולם בצורת דגים ולא בעלי סנפיר וקשקשת".]

ויש לי סיוע לשיטת הפרי מגדים שאין לצמצם המושג דג טמא, מזה שהרמב"ם בפירושו לכלים פרק יב משנה א (לפי תרגומו של הרב קאפח) הסביר שהחלזון היא צדף (ובתרגום הישן של הרמב"ם שרץ המים).

יש מום הנקרא חלזון-נחש האם מכאן יש להוכיח שצורת החלזון כצורת נחש?

לענ"ד על סמך דברי הערוך, המום נקרא על שם שיש לו תכונות גם של חלזון וגם של נחש. אבל כיון שמטיתי רק לחפש בעל חיים שאפשר לצאת עם דמו מצות תכלת, לא יהיה כל כך נורא בעיני אם יש מי שסובר שיש גם סוג של נחש בנוסף לדג הפורפר של בעל חוות יאיר, הכשר [מצד דמו] למצות תכלת [כל זמן שצביעה עם דמו של נחש היא לא מעשית] ופעם ראיתי שהרב ישראל אריאל שליט"א כתב כעין זה.

ז. האם ניתן לדחוק את החלזון בידיים עד שיצא דמו?

רש"י למסכת שבת עה,א ד"ה הפוצעו. קבע שניתן לדחוק החלזון בידיים עד שיצא דמו. קונכית חלזון הטרונקולוס היא קשה, ואם כן איך נקיים דברי רש"י בחלזון הטרונקולוס.

ויש להשיב שלפי מאמר אחד שראיתי באינטרנט <http://phoenicia.org/industry.html> היה בזמן העתיק הידע, לעשות חור בתוך קונכית חלזון הטרונקולוס ולהוציא התולעת בתוכו חי. ואם כן דברי רש"י מכוון כלפי התולעת בתוך הקונכיה.

אי נמי אולי היה להם דרך להמיס את קונכית החלזון, כי קראתי שיש חלזונות שניתן להמיס את קונכיותם על ידי תוספת חומרים למים שהם נמצאים בהם.

ח. מיפקד פקיד

אנשי מדע אומרים שחלזון הטרונקולוס מפריש את נוזל התכלת שלו כדי למשוך חלזונות אחרות לפריה ורביה. ורק בעת פריה ורביה יש ריכוז גדול של חלזונות במקום אחד.

ונלענ"ד, שאחרי שמצאנו שהטרונקולוס יכול להפריש נוזל התכלת ולהמשיך לחיות, יש התאמה לדרישת ר"ת בתוספות מסכת שבת דף עה עמוד א וז"ל התוספות "והשיב לו ר"ת דדם חלזון הראוי לצביעה מיפקד פקיד ולא מיחייב על אותו הדם משום נטילת נשמה ועל דם אחר היוצא עמו נמי לא מיחייב דלא נחא ליה כי היכי דליציל ציבעיה".

ט. צידת החלזון

שאלתי את ברוך סטרמן מאגודת פתיל תכלת, אם ניתן לצוד חלזון הטרונקולוס על ידי רשתות כדברי התלמוד במסכת שבת. והוא ענה: ודאי, כן.

ויש להעיר שתוספות הבין מהירושלמי שאין איסור מלאכת צידה דאורייתא בשבת לגבי חלזון ואם כן עלינו להסביר את הסתירה, בין הבבלי והירושלמי.

וסביר להניח שאין סתירה, אלא שהתלמוד בבלי התייחס לדרך הרגיל שאוספים את החלזון ששם יש בו איסור צידה דאורייתא בשבת, והירושלמי התייחס לשיטה נדירה לאיסוף החלזון שאין בו איסור דאורייתא בשבת. והסבה שאין בו איסור דאורייתא בשבת, ע"פ דברי הגרש"ז אויערבך בהערה קמ"ה לפרק כ"ז בשמירת שבת כהילכתה "מה שאין כן בנמלה וכדו' שבנקל אפשר לקחתה, גם אם דרכה להחבא, מ"מ אין זה, גדר של צידה, ולא רק בבע"ח המצויין בין אנשים, אלא אפילו כאלה שאינם מצויין בין אנשים כלל, כגון צב, אם אין דרכם לברוח ובנקל אפשר לאחוז בהם, מסתבר דרק משום מוקצה אסור לתופשם ולא משום צידה".

ועיין במה שכתבתי בנושא עולה לאחד לשבעים שנה ותראה שיש פעמים נדירים שהים אפילו זורק את החלזון אל היבשה באיזורים הקרובים לראש הנקרה, ואז ודאי דינם כדין צב. ולדעת הרב טנדלר, הוא הדין לגבי חלזונות המצויים במים רדודים, שאפשר לצדו "בשחיה אחת" שלא הוי מעשה צדה. [ואין לי מספיק ידע בהלכות שבת לקבוע – אם החידוש של הרב טנדלר, מקובל על הכל, ואין אני כל כך זקוק לן].

לסיכום, בדרך כלל צדים את החלזון על ידי מאמץ וקושי, לכן הבבלי מחייב חטאת על צידת החלזון בשוגג בשבת [משום צידה]. והירושלמי שפטר, פטר דוקא במקרה "שבנקל אפשר לאחוז בהם".

י. האם החלזון נמצא גם ביום הכינרת?

לדעת ר' יהודה בזוהר [זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רמא עמוד ב] חלזון התכלת נמצא גם בכנרת, וזה לשונו:

“א”ר יהודה זבולן ויששכר תנאי עבדו, חד יתיב ולעי באורייתא וחד נפיק ועביד פרקמטיא ותמיך ליששכר דכתיב (משלי ג') ותומכיה מאושר והוה פריש בימי למעבד פרקמטיא וחולקיה הכי הוה דהאימא הוה אחסנתיה ובגיני כך קרי ליה ירך, דרכיה דירך לנפקא ולמיעל הדא הוא דכתיב (דברים ל"ג) שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך, לחוף ימים ישכון באינן פרישי ימים למעבד פרקמטיא לחוף ימים אף על גב דחד ימא הוה ליה באחסנתיה בתרין ימין שרייא”.

וכן משמע לי, שגם רבנו בחיי סובר שהחלזון מצוי בשני ימים, כי רבינו בחיי על במדבר פרק י פסוק ב קבע שחלזון “הוא הדג המצוי בים כנרת”. ובפירושו למדבר פרק טו פסוק לח רבנו בחיי קבע בשם הרמב”ן שחלזון הוא “דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו, ובים המלח הוא מצוי”.

וכאשר שאלתי את ר' אהרון רקלין, אם הוא יכול לתרץ מדוע ציין הזוהר את הכינרת כמקור החלזון, הוא הסביר שאין כוונת הזוהר לים כינרת אלא למונח קבלי הקשור לספירת מלכות.

ואין אני מקבל את דבריו.

ועדיין ניתן לטעון שיש 2 מיני חלזונות המפיקים תכלת. כדברי הרב טוקצינסקי המחבר של “עיר הקודש והמקדש”, **ששם חלזון הוא שם כולל לחלזונות שונים**. ולפחות לדעת הזוהר יש מין, כשר לתכלת, שחי במים מתוקים וא' במים מלוחים.

ולגבי מה שכתב הרב טבגר “לא מסתבר שצבע מכל חלזון כשר לתכלת. איזה ענין יש לתורה בחלזונות”. עניתי לו 2 תשובות: א] לתת סיוע גשמי לשבט זבולון להגשים את הברכה “זבולון לחוף ימים ישכון” (ע”פ מגילה ו);

ב] רש”י בסוף פרשת שלח כותב ד”ה פתיל תכלת: “על שם שכול בכורות תרגומו של שכול תכלא- ומכתם היתה בלילה, וכן צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב ושמנה חוטין שבה כנגד שמנה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים.” אם כן, אפשר לומר שיש ענין לקבל את התכלת דווקא על ידי הריגת בעל חי- חלזון, זכר לשכול בכורות מצרים כמו ששאר הדברים בציצית מזכירים לנו את יציאת מצרים (הרב טבגר אהב תירוץ ב יותר מתירוץ א).

ולא מסתבר לי, לומר שיש רק מין א' של חלזון, והוא חי, גם במים מלוחים וגם במים מתוקים, כי אם כן, מדוע הרמב”ם וכל שקדמו לו השמיטו סימן כל כך חריג לזהות את היצור הנדרש ורק הצביעו על סימנים פחות בולטים.

ושאלתי את אסף שטיין, (אחד ממפיקי התכלת החדשה) האם ידוע לו אם המורקס טרונקולוס או מין אחר של מורקס יכול להיות במים מתוקים כמו מי הכינרת?

הוא ענה שעד עתה גילו שבמקסיקו יש מין של מורקס (לא מורקס טרונקולוס) שחי במים מתוקים ושיש אפשרות לצבוע ממנה כותנה אבל לא צמר. ואם כן, לדעתי, מאד סביר להניח שבימי רבני הזוהר, מצאו עוד סוג של מורקס שחי בכינרת, והפיקו מאותו מורקס וגם ממורקס טרונקולוס, תכלת הכשר לציצית. (ואודה שמומחה אחר לחלזונות בארץ בשם מיניס (לא חובש כעת כפה) אמר לי, שלא ידוע לו על שום חלזון בכינרת שיכול לתת חומר לצבע).

וחיפשתי תקדים להוכיח שאותה מילה בעברית יכולה לכלול גם מין חי שחי במים מלוחים וגם מין אחר שחי במים מתוקים. וראיה עקיפה לכך מצאתי בתלמוד בבלי מסכת חולין דף קכו עמוד ב שם כתוב: “מתוך שנאמר עכבר שומע אני אפילו עכבר שבים, ששמו עכבר” ופרש רש”י ד”ה עכבר שבים – “דג הוא דומה לעכבר ועכבר שמו”.

וכן בעמוד הבא אנו לומדים ת”ר: “הצב למינהו – להביא הערוד וכן הנפילים וסלמנדרא, וכשהיה ר”ע מגיע לפסוק זה אומר: מה רבו מעשיך ה'! יש לך בריות גדולות בים ויש לך בריות גדולות ביבשה, שבים – אלמלי עולות ביבשה מיד מתות, שביבשה – אלמלי יורדות לים מיד מתות; יש לך בריות גדולות באור, ויש לך בריות גדולות באוויר, שבאור – אלמלי עולות לאוויר מיד מתות, שבאוויר – אלמלי יורדות לאור מיד מתות, מה רבו מעשיך ה'. תנו רבנן: כל שיש ביבשה יש בים, חוץ מן החולדה.

כמו שמצינו בשמונה שרצים ששם חיה אחד כולל כמה מינים, אלו שחיים בים ואלו שחיים ביבשה, כך סביר להניח ששם חילזון כולל מין, שחי במים מתוקים ומין אחר שבמלוחים.

ואח”כ מצאתי הסבר הרבה יותר טוב לתרץ מדוע הזוהר קבע שהחלזון מצוי בים כינרת. אבל להסביר, קודם אצטרך לצטט המקום בזוהר (חלק ב דף מח/ב) שמשם אנו לומדים שהחלזון היה בכינרת. וז”ל הזוהר: “כתיב זבולון לחוף ימים ישכון. והא

ימא חד הוה בעדביה אלא מאי לחוף ימים. ודאי אוקמוה חברייא ברזא עלאה. וירכתו על צידון כד"א יוצאי ירך יעקב. זבולון שוקא דימינא דגופא הוה. וים כנרת הוה בעדביה ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא."

מכאן אנו רואים שאותה שיטה (שיטת ר' יהודה) שקבעה שנחלת זבולון לא הגיעה לים התיכון, היא גם השיטה שסוברת שהחלזון מצוי בים כינרת.

ומדוע? שאנו לומדים במגילה דף ו, שהיתה מסורת ששבט זבולון קבל החלזון בנחלתו. ואם נחלת זבולון לא הגיע לים התיכון, מוכרח היה לומר שבכינרת מצוי החלזון.

לא בגלל שכך ראו בעיניהם, שיש חלזון בכינרת, אלא כדי לקיים את המסורת.

ולפ"ז, אנחנו שסוברים כשיטת הגר"א ליהושע יט, יד "צ"ל שגבול זבולון מפסיק באמצע גבול אשר, והולך על צידון רבה ושם מתפשט קצת לרוחב כתבנית ירך", איננו צריכים לקבל את דברי הזוהר שהחלזון מצוי בים כינרת.

וגם בזוהר עצמו יש שיטות החולקות על שיטת ר' יהודה שנחלת זבולון לא הגיע לים הגדול (באותו מקום בזוהר שמופיע שיטת ר' יהודה). וכאן אצטט:

"ר' יוסי אמר כל שאר ימין הוה מהדרן קרפולין בימא דיליה, והוא לחוף אניות אתר דכל ארביין משתכחין למעבד סחורתא, וירכתו, אמר ר' חזקיה ירכתיה דיליה מטי על ספר צידון ותחומא פריש לההוא אתר ופרקמטיא דכל מארי סחורת סחרין ותייבין בסחורתיהו לההוא אתר, רבי אחא אמר כתיב (ויקרא ב') ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך על כל קרבנך תקריב מלח וכי אמאי מלח אלא בגין דאיהו ממרק ומבשם מרירא לאטעמא ואי לאו הוי (בגין) מלחא לא יכיל עלמא למסבל מרירא הדא הוא דכתיב (ישעיה כ"ו) כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל, וכתיב (תהלים פ"ט) צדק ומשפט מכון כסאך, ומלח איהו ברית דעלמא קיימא ביה דכתיב (ירמיה ל"ג) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמת, בגין כך אקרי ברית אלהיך ואקרי ים המלח וימא אקרי על שמיה, ר' חייא אמר כתיב (תהלים י"א) כי צדיק יי' צדקות אהב דא מלחא בימא (ס"א במי"א) ומאן דפריש לון גרים לגרמיה מיתה בג"כ כתיב לא תשבית מלח דהא דא בלא דא לא אזלא, אמר ר' אחא ים חד הוא ואקרי (שמות מ"ח) ימים אלא אתר אית בימא דאיהו מין צלילן ואתר דאית ביה מין מתיקן ואתר דאית ביה מין מרירן בג"כ ימים קרינן ועל דא לחוף ימים"

לפ"ז כאשר הרמב"ם וסמ"ג וספר החינוך פסקו שהחלזון מצוי בים המלח כשיטת התלמוד אין צורך לומר שהם חולקים על הזוהר אלא רק על שיטת ר' יהודה בזוהר.

ועיין בפירוש הרמב"ם למשניות כלים טו, א לראיה שכאשר הרמב"ם הזכיר הביטוי ים המלח לגבי החלזון הוא התכוון לים התיכון, ולא למה שאנו קוראים בזה"ל ים המלח. וגם לא יתכן להסביר ברכתו של זבולון בחלזון, כמבואר במגילה דף ו, אם נדרוש שים המלח של הרמב"ם הוא ים המלח של ימינו, שהרי נחלת זבולון לכל הדעות לא הגיע לשם. וכן מוזכר בספרי (על ברכתו של זבולון) שהחלזון נמצא בים שעל יד יפו צור וכזיב [מקום לא רחוק מחיפה].

יא. עולה אחד לשבעים שנה

סבר הרב הרצוג, שאף על פי שאין לדרוש על סמך דברי חז"ל, עולה אחד לשבעים שנה [גירסא אחרת שבע שנים] שבעל חיים, שנבחר בחלזון התכלת, יעלה בדיוק בשיעור הנ"ל, בכל זאת, יש לדרוש, שהחלזון יהי' נדיר ברוב השנים ורק למעט זמן מצוי בכמויות גדולות. לכן הרב הרצוג, לא הכשיר את המורקס טרונקולוס כי הוא חשב שאין במין הנ"ל הסימן הנ"ל (יחד עם הסימן של גופו דומה לים, שעל הסימן הזה כבר יש תשובה).

משה רענן, מומחה בתחום החלזונות (איש דתי), מבקש לענות על הדרישה של הרב הרצוג כך:

"מתוך השוואה עם בעלי חיים אחרים הנתונים לצייד ניתן לשער שבעבר היו תנודות חריפות בשכיחות הארגמון במי החופים של ארץ ישראל. ייתכן וזה ההסבר למאמר "החלזון עולה אחת לשבע (או שבעים) שנים". לאחר תקופה של איסוף נמרץ הפך החלזון נדיר, ולכן נאלצו לאספו בחופים של ארצות אחרות עד להשתקמות האוכלוסייה המקומית. תופעה זו ייחודית, אגב, לארגמון קהה הקוצים. לאור היכרות עם הביולוגיה של החלזון ברור שהתגובה לאיסוף מופרז היא דרסטית ומקומית. במינים שבהם השלבים הלרואליים הם פלנקטוניים (Veliger) אין השפעה רבה לאיסוף מקומי. גם חיסול מוחלט של האוכלוסייה המקומית אינו פוגע בשכיחות לאורך זמן משום שמייד לאחר עונת הרבייה חלה התיישבות מחודשת של לריות המגיעות עם זרמי הים מחופים אחרים, קרובים או אף רחוקים. אלא שבניגוד למינים בעלי שלב שחין, בארגמון קהה הקוצים בוקעים מנרתיקי הביצים חלזונות זוחלים זעירים שאינם שוחים, אלא משלימים את מחזור חייהם בקרבת מקום. איסוף מופרז מחסל את האוכלוסייה המקומית משום שפרטים חדשים אינם יכולים למלא במהירות את מספר אלה שנאספו. ההשתקמות של האוכלוסייה עלולה להימשך שנים רבות.

העובדה שהארגמון קהה הקוצים אינו יוצר אוכלוסיות צפופות בחופי ישראל במשך תקופה ארוכה אינה נובעת מהתנודות התקופתיות שתוארו בפסקה הקודמת, אלא קשורה, לדעתי, לתהליכים בקנה מידה גיאולוגי. עד לבניית סכר אסואן חלה השקעה של חול, שהובל על ידי הנילוס מרמות אתיופיה, בקצב מהיר, בעיקר בדרום הארץ. חול זה העניק למישור החוף את צורתו האופיינית כלומר – חופים חוליים רחבים בדרום ההולכים וצרים ככל שמצפינים. העובדה שהחול נסחף מכיוון דרום משפיעה לא רק על כמות החול השוקע אלא גם על גודל הגרגירים. בדרום הארץ, הקרוב למקורות החול, גרגירי החול גדולים, וככל שמצפינים גודל הגרגר הולך וקטן. כתוצאה מתהליכים אלו התפתחו בדרום ארץ ישראל חופי צבירה (חופים שבהם מצטבר חול והים נסוג מערבה) ואילו בצפון התפתחו חופי גידוד (חופים סלעיים ומפורצים שבהם מתרחשת בליה של סלע). בכל אזור תפוצתו מפגין הארגמון קהה הקוצים העדפה לתשתית קשה (סלעים או חצץ) [1]. ביטוי להבדלים בין החופים הסלעיים של א"י והחופים החוליים מבחינת האכלוס על ידי הארגמון נמצא כבר במקורות, משום שאכן עיקר צייד חלזונות התכלת היה בצפון הארץ בעל החופים הסלעיים – “וגבים – אלו צידי חילזון מסולמות של צור עד חיפה” (שבת כו, א). “אמר לו (הקב"ה לזבולון) כלם צריכין לך על ידי חילזון...” (מגלה ו, א). הארגמונים והארגמניות עדיין שוכנים כיום לחוף שבט זבולון (בין צור לבין חיפה), לכן נמצאו באזור זה מצבורי ענק עתיקים של קונכיותיהם ששמשו להפקת התכלת והארגמן בימי קדם. ייתכן אם כן שהתשובה לשאלה כרוכה בעובדה שרוב צפון ארץ ישראל אינו בשליטתנו, ורוב אזורי צייד החלזון המסורתיים נמצאים מעבר לגבול הצפוני [2], ומהתחזקות האופי החולי של חופי הארץ מאז שהשימוש בחילזון היה נפוץ. יש בתופעה זו משום תמיכה בדעה שהארגמון קהה הקוצים הוא מקור התכלת, משום שהזיקה שלו לחופים סלעיים (לנחלת זבולון) מודגשת יותר מאשר של מינים אחרים ממשפחת הארגמונים.

כיוון נוסף לפתרון עשוי לבוא מעדויות ארכאולוגיות המתארות את תפוצת מפעלי הצביעה של התכלת והארגמן סביב כלל הים התיכון. ככל הנראה הפניקים נדדו למקומות שונים כדי לעסוק בצביעה. הדעה הרווחת היא שהיה צורך להעתיק את המפעלים בגלל ההתפתחות של ריחות מטרידים כתוצר לוואי של הפקת הצבע. לדעתי ייתכן וגורם נוסף, ואולי חשוב יותר, הוא הידלדלות אוכלוסיית החלזונות בסביבה הקרובה למפעלים. ייתכן וצריכת הצבע סופקה לא רק על ידי אוכלוסיית החלזונות בחופי הארץ אלא גם על ידי יבוא מכל אגן הים התיכון. החילזון “עולה אחת לשבעים שנה” וביתר הזמן יש צורך לייבאו, ולכן “דמיו יקרים”.

ויש לציין שהבנתו של הרב הרצוג על “עולה א' לשבעים שנה” אינו כהבנת רש"י במגילה ו. לכן פירושו של משה רענן הוא טוב דווקא לשיטת הרב הרצוג.

ואם נרצה לפרש על פי רש"י במגילה ו, ד"ה על ידי חלזון. שהחלזון עולה מהים אל ההרים, נפרש כך.

שבספר נוף ואתרים (הוצאה לאור על ידי משרד הבטחון) עמודים 112,113 כתוב:

“תופעה אחרת מחייבת ביקור חורפי בראש הנקרה דוקא בעת סערה, הינה התנפצות הגלים. בסערות חזקות, כשהמירות הרוח מגיעה לכדי 60-80 ק"מ בשעה ויותר, יש ונפץ הגלים יתנשא בעזרת הרוח עד אל מעבר לקצה המצוק, כלומר כ-35 מ' ויותר. גלים המתנש- איש ל-20-25 מ' גובה אינם נדירים כלל.”

אם כן, יתכן שבזמן הברייתא המובא במנחות, באמת החלזון עלה באיזור הנ"ל של צפון ארץ ישראל או באיים הסמוכים, מכח גלי הים אל ההרים.

ומומחה לאיזור, מר יורם הדר אמר לי שהוא ראה הרבה [כמה עשרות] מחלזוני ארגמון אדומת הפה שנזרק בפועל מן הים לחוף, ומשה רענן אמר לי שהוא מצא אחד או שנים מארגמון קהה הקוצים (טרונקולוס) באיזור.

במדרש תנאים לדברים פרק לג פסוק יט [ואותו רעיון הכללי גם נמצא בספרי דברים פיסקא שנד ד"ה דבר אחר] כתוב “ד"א כי שפע ימ' יינקו זה חלזון אמ' ר' יוסי פעם אחת הייתי עולה מעכו ליפו [בספרי הגירסא מכזיב לצור] ופגע בי זקן אחד ושאל בשלומי והייתי מכיר אותו אמרתי לו בני הפרנסה מנין אמ' לי מחלזון הזה אמרתי לו בני מצוי הוא אמ' לי רבי השמים שהרבה מקומות בים שהוא מושלך בהן בהרים וסממיות מקיפות אותו וכל מי שהוא בא ונוטל ממנו הן נושכות אותו ומת ונימוק במקומו (אמ' ר' יוסי) אמ' לו בני ניכר הוא זה שהוא מתוקן לצדיקים לעתיד לבוא:”

מכאן אנו רואים שהחלזון עולה לא מכח עצמו בהרים אלא מכח הים ודבר זה ודאי משתנה על פי עוצמת הים באיזורים שונים.

ולגבי הדרישה שהחלזון יעלה בדיוק אחד לשבעים שנה בכמויות גדולות, יתכן שהברכה הנ"ל תוקף דוקא בתקופה שהברכות בספר דברים, פרשת זאת הברכה, קיים. וכמו שלגבי שבט אשר, לא קיים היום בדיוק הברכה שנזכר ברש"י (דברים לג, כד) “שהיתה ארצו מושכת שמן כמעין, ומעשה שצנטרכו אנשי לודקיא לשמן מנו להם פולמוסטוס אחד (עיין שם במנחות דף פ"ה, לאיזה כמויות של שמן מדובר), כך, יש להניח שהברכה לזבולון “עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק כי שפע ימים יינקו ושפני טמוני חול” (דברים לג, יט) הוי אומר שהחלזון יעלה אחד לשבעים שנה בכמויות גדולות בחלקו, לא קיים בדיוק היום. וכן קבע הרדב"ז שבזמן הזה אין לנו הברכה של עולה אחד לשבעים שנה גבי החלזון.

יב. גופו דומה לים

חז"ל קבעו במנחות מ"ד שגוף החלזון דומה לים.

כתב הרב הרצוג:

“לאכזבתנו הנה אותו המין [הוספה שלי: הכוונה לטרונקולוס] אינו מכוין ל”גופו דומה לים” כלל וכלל: גוון גופו הוא לבנוני, עכור, מנוקד חום וצהובי”, [הוספה שלי: לפי התפארת ישראל מסכת בכורות פרק ו משנה ב התולעת בתוך הקונכיה של החלזון היא מנומרת בנקודות וכן כתב הערוך וכן קצת משמע בדברי הרע”ב מסכת בכורות פרק ו משנה ב, ועתה נחזור לדברי הרב הרצוג] “אם נפרש גופו דומה לים על לבושו היינו נרתיקו (shell) הרי נרתיקו לבן-שחמומי.

כאשר שאלתי ברוך סטרמן (א’ המומחים מעמותת פתיל תכלת) לגבי הסימן הנ”ל.

הוא טען שמדובר בצמידה ביולוגית שנמצא על הקונכיה של החלזון (שלפעמים אבל לא תמיד יש בצמידה צבע כחול או ירוק) והוא מסביר שכוונת גופו דומה לים = גופו דומה לקרקעית הים. שהרי במציאות הארגמון דומה לסביבה שהוא נמצא בה וסטרמן טען שבעברית של המקרא והתלמוד, ים וקרקעית הים, זהים. והוא עוד הסביר שהרב הרצוג לא היה ער למראה קונכית הטרונקולוס כאשר החלזון נמצא בטבע, אלא שהרב הרצוג ראה הקונכיה רק אחרי שהסירו הצמידה הביולוגית מקונכית החלזון.

ובטלפון שאלתי לו לראיה שים יכול להיות קרקעית הים והוא אמר 2. א] שכתוב בישעיה יא, ט.... כי מלאה הארץ דעה את ה’ כמים לים מכסים. ב] כאשר מדברים על “הים של שלמה” הוא אמר, הכוונה למסגרת שמחזיקה את המים כמו שבים רגיל קרקעית הים היא המסגרת שמחזיקה את המים.

וכדומה מצאתי בדברי רבינו בחיי על בראשית א, י “אין שם הים נקרא על המים כי אם על החפירה, וזהו שתרגם אונקלוס: ולבית כנישות מיא, כלומר החפירה, שהוא בית המקוה שהמים נקיים שם. וכן אמר הכתוב: כמים לים מכסים כי המים מכסים את החפירה הנקרא ים. וכן בברכת הדגים או התנינים ביום החמישי אמר: ומלאו את המים בימים, באר כי המים עומדים בימים. וראיה עוד: הים שעשה שלמה, הוא שכתוב: ואת הים הוריד מעל הבקר (מלכים ב טז, יז).” וכדומה לדברי רבינו בחיי מצאתי בדברי הרמב”ן (לבראשית א, י) (לבראשית א, י).

“לפי שקרקע המקוה (גירסא אחרת) מים, נקרא ים, כדכתיב כמים לים מכסים”. [אבל יש לציין שהמלבי”ם לפחות לא פרש המילה ים, כדרכו של הרמב”ן].

ואודה על האמת. החפץ חיים גרס שגוף החלזון דומה לתכלת ולא גרס דומה לים, אולם הרב יוסף קאפח העיד (בהערה להלכות ציצית פרק ב, יד חזקה, הוצאת מכון משנת הרמב”ם) שכל כתבי היד הישנים של הרמב”ם קובעים שהוא (החלזון) דג שדומה עינו לעיני הים. וכן גרס בעל ספר החינוך שגופו דומה לים.

אחר כך חשבתי על שאילה נגד ההסבר שכתבתי שגופו דומה לים=קרקעית הים. שהרי מצאנו שהגמרא גם אומרת שתכלת דומה לים וגם דומה לשמים. משמע שכוונת ים שם, היא הצבע כחול דווקא ואם כן יש יותר מקום לטעון שגם גבי החלזון הגמרא התכוון שצבע החלזון יהיה דווקא צבע כחול.

ומצאתי גם במסכת ציצית [שיש בה גם גירסא הנוגדת את גירסת מסכת מנחות, לענין האם החכמים סוברים שתכלת מעכבת את הלבן] [“חלזון למה הוא דומה בריאתו דומה לדג וגופו דומה לרקיע”. לפי הגירסא הנ”ל ברור שיש לדרוש חלזון בצבע שמופיע ברקיע ולא בכל צבע שמופיע בקרקעית הים.

סטרמן השיב לי, שאין יצור בעולם שיכול להסתדר עם כל הדעות. לדוגמא הוא אמר שלפי הזוהר החלזון נמצא בכינרת (מים שאין בו מלח) אבל לפי הרמב”ם במים שיש בה מלח. הבנתי ממנו שהוא סובר שהגירסא העיקרי בסוגיא ורוב דעות חכמינו מתאימים לתכונות של הארגמון קהה קוצים.

ואם למרות שיטת סטרמן, נרצה לפרש שחלזון דומה לצבע מים הים, כמו שתכלת דומה למי הים, עדיין יש לדון האם צבע החלזון הוא לעיכובא.

שהרי לגבי העורב, בגמרא מסכת נדה כ עמוד א, חכמינו התייחסו לעורב כעוף עם גוון מסוים של שחרות לצורך אבחנה בין טהור וטמא בהלכות נדה. וכן פסק הרמב”ם להלכה (איסורי ביאה ה, ט). ומדברי בעל “תורה תמימה” על ויקרא יא, ט”ו אנו לומדים שיש סוג של עורב עם מראה לבן עמוק. מכאן אנו רואים שהגמרא יכול לתאר בעל חי כשחור אף על פי שיש מיעוט בצבע אחר. ואולי הוא הדין לחלזון. שאף על פי שגוף רובם דומים לים לא כולם דומים לים.

הרב טנדלר כתב במפורש ב”תכלת מצוה בהתחדשותה” [עמוד כח], שיש רק 2 סימנים שהם לעיכובא מדאורייתא [1] היכולת להפיק גוון אינדיקו [2] שהתכלת בא מחלזון ימי.

ועוד יש להוסיף, שרוב נחום לאם כתב, ("תכלת מצוה בהתחדשותה", עמוד כב) "אולי הפסול הוא תכלת שאינו מן מין חלזון כלל וכלל, כגון קלא אילן, אבל כשבא מחלזון אף אם אינו אותו חלזון שלו התכוונה התורה מ"מ כשר, שהרי מחלזון הוא". ובעמוד 25 של ספרו של הרב בורשטין "התכלת" הערה 3 הרב כתב "שאולי משם [ירושלמי כלאים פ"ט ה"א] רק שצריך בעל חיים ולא דווקא חלזון או בעל חיים מסוים אחר". ובעמוד 433 מובא דברי הרב טוקצינסקי המחבר של "עיר הקודש והמקדש" בנושא. וז"ל: "ובכן כאשר יש להגאון הרב הראשי (שליט"א) [זצ"ל] מראה התכלת של קלא אילן בצביונו הגמור, ובאם יתברר שהחלזון האמיתי (בדבריו האומר באחד ממכתביו אלי **ששם חלזון הוא שם כולל לחלזונות שונים**, שעי"ז אפשר ליישב שנויי הנוסחאות שאנו מוצאים במציאות החלזון, כדברינו לעיל סעיף ה') – אפשר לשער שיימצא פתרון גם לשאלת האבנט שכל כך הרבה נתקשיתי בה.....".

ויתכן שכל הדיון שהבאתי למעלה היא היפותטי. כי ההשערה שלי על סמך מחקרו של גוי באנגליה בשם John Edmonds שנסה לשחזר השיטה העתיקה לצביעה בדם החלזון, שבאמת גוף חלזון הטרונקולוס דומה לים כפשוטו.

איך?

במאמרו של Edmonds המחבר הנ"ל הסביר שלדם חלזון הטרונקולוס יש כמה צבעים (כמו שהבאתי למעלה קצת מעניין זה). הוא הסביר שרק כאשר דם החלזון הוא בצבע ירוק הוא טוב באופן טבעי לצביעה. אבל כיון שמהר מאד אחרי הוצאת הדם מגוף החלזון, הדם מתפתח לצבע שחור שכבר לא טוב לצביעה (באופן טבעי) וכיון שהיה קשה באופן מסחרי לתת את הדם בצמר בכמויות גדולות לפני השלב של שחרות, היה צורך לעבד את הדם השחור בצורה שהיא תחזור לצבע ירוק הטוב לצביעה.

Edmonds לקח הגוף של חלזון אחר, הנקרא Cockles ובסיוע חיידקים, גופו של החלזון סוף סוף השפיע על דם השחור מחלזון **הטרונקולוס** [שהוא קבל מעמותת פתיל תכלת] להפוך משחור לירוק. ובדם הירוק הוא צבע תכלת.

על סמך מחקרו אני **מנחש** שבעבר הרחוק לקחו גופו של חלזוני הטרונקולוס והפכו אותם לצבע ים בסיוע חיידקים, ובזכות "גופו דומה לים" קבלו הרבה דם ירוק [הטוב לצביעה] מכל הדם השחור שהיה בידם.

ואודה, שבשלב זה לפי הבדיקות שעשיתי התכלת ש-Edmonds הפיק אינו כל כך עמיד. (או בגלל שהוא לא השתמש בגופו של חלזון הטרונקולוס אלא בגופו של חלזון אחר או בגלל שחסר לו איזה שלב בצביעה שלו). ואף על פי כן, אני משער שאם נשקיע כוחות במחקר כן נוכל סוף סוף להגיע לתכלת יציבה בתהליך הדומה לתהליכו של Edmonds.

ואם קורא המאמר בכל זאת מתעקש לקבל דם מחלזון שגופו באופן טבעי [בלי סיוע מחיידקים וכדומה] דומה לים, יש להשיב שידוע לי שבקצת ממיני החלזונות שהיוונים קראו בשם דג הפורפר, יש חלזונות שלפחות קונכיותם הם כצבע הים ורקיע, ממש.

ואם ניתן להוציא מהם תכלת שיכולה להצליח בבדיקת התכלת של הש"ס, גם הרב אליהו טבגר [ראש עמותת פתיל תכלת שמפיק תכלת כעת מטרונקולוס] מודה שהתכלת היא תהיה כשרה [בנוסף לתכלת מחלזון הטרונקולוס] למצוה.

יש להעיר, שהחלזון שעליו בסוף, ציין הרב הרצוג במחקרו כחלזון התכלת- הינטינה, באמת גופו דומה לים. אלא שעליו יש לפחות 3 שאלות חזקות.

1 כאשר שאול קפלן שצובע עם חלזון ינטינה הדגים לפני את צביעתו, ראיתי שהוא הצליח להפחיד את הינטינה לשחרר "דמו הכחול כהה" לצורכי צביעה על ידי מחט בלי להרגו. ממסת שבת דף עה, אנו לומדים שאי אפשר היה להוציא את דם החלזון לצביעה, בלי להורגו [והצד חלזון ופוצעו בשבת חייב רק חטאת א' ולא שתיים', מדין פסיק רישא דלא ניחא ליה].

2 מרש"י לדברים לג, יט וכן בספרי, משמע שהחלזון התכלת חי **מכוסה וטמון** בחול הים. הינטינה צף על פני הים ואינו יכול לחיות בחול מתחת למים [קפלן השיב שמדובר בחלזונות שעלו מכח סערה מן הים אל חול החוף].

3 לא ידוע לי שהרומאים קראו לינטינה בשם דג הפורפר [אלא שקפלן אומר שיש תיאור אחר לחלזון -יקינטון שדי דומה לינטינה].

הרב קוסמן לפחות סובר שאפשר לתרץ את הקושיות, ולדעתו גם הטרונקולוס וגם הינטינה כשרות אם הצביעה מדמם עמידה, ויכולה לעמוד בבדיקות התכלת של הש"ס. הוא סובר שכמו שיש כמה סוגי זהב [עיין יומא מד, ב], וכולם דינם זהב, כך יש כמה סוגי תכלת.

עוד הסברים בענין גופו דומה לים

לגבי צבע החלזון כבר כתבתי שזוהי הנקודה החלשה ביותר לאלו שרוצים לזהות את חלזון הטרונקולוס (ארגמון קהה קוצים) כחלזון התכלת. וכבר כתבתי שאני משער ע"פ המחקר של JOHN EDMONDS שהשתמשו בגוף החלזון שנרקב לסייע

להשפיע על הדם של החלזון לחזור למצב שבו הוא טוב לצביעה, ושגופו דומה לים רומז לכל הנ"ל. אבל כיון שאולי יעברו שנים עד שתהינה לי ראיות, ביינתים, כ"עזרה ראשונה" אביא עוד כמה הסברים אפשריים לגופו דומה לים.

נוכל לתרץ שלפי ספרו של הרב בורשטין היו 2 שיטות של צביעה בחלזון. בשיטה אחת הסירו את תולעת החלזון מקונכייתו לפני הצביעה ואז חתכו או תלשו נוזל התכלת מגופו. בשיטה אחרת, כתשו הרבה חלזונות ביחד, בלי להסיר את קונכייתם, וקלטו תכלת ככל שאפשר מגוש הכתישה הזאת.

בשיטה השנייה – לכאורה הרבה מנוזל התכלת הלך לאיבוד וסתם צבע את גוף החלזון כצבע ים במקום להגיע לנו בצמר. לכן, יתכן שבזמן הברייתא הרבה השתמשו, לסיבה מן הסיבות, בשיטה השנייה הנ"ל, ולכן הברייתא מסביר שבגלל שגופו של החלזון דומה לים, ועולה א' לשבעים שנה וכו', לפיכך דמיו של החלזון לצורך קיום מצות תכלת יקרים כמבואר במנחות פרק רביעי.

ואם נרצה להסביר גופו דומה לים שמדובר בקונכייה של החלזון שדומה לים. עוד אפשר לתרץ, שבזמן הברייתא המראה החיצוני של רוב החלזונות שנקראו בשם דג הפורפר היו כצבע ים. ובמשך הזמן המציאות השתנתה ורק מיעוט מחלזונות "דג הפורפר" בימנו צבעם כים. ודוגמא לכך, שצבע רוב המין יכול להשתנות במשך הדורות מצאתי בפירוש הרב אריה קפלן על התורה שדייק מבראשית ל', ל"ה שבזמן יעקב אבינו רוב העזים באזורנו היו שחורים במראה, (שלכאורה אין הדבר כן בימנו). וכן יש סיפור ידוע למדענים על מין של עש שרובם היו לבנים ואחרי 100 שנים של תעשייה כבדה באנגליה, רוב העשים במין ההוא היו בצבע כהה, כי מראה הכהה היה הסוואה יותר טובה בתנאים של זיהום האויר ועזר להם לשרוד. [יש לציין שהרב אמנון יצחק חולק על ההסבר לשינוי בעשים. אבל אין מי שחולק שהיה שינוי.] וביד פשוטה על הרמב"ם מובאת עדות היסטורית, שהיו מוכרים בזמן העתיק את קונכית החלזון, מטעמים של יופי, [וגם היום יש שוק לזה]. ולפ"ז, אולי הדרישה המוגברת לקונכיות החלזון גם העלו את מחירם.

[ויש להעיר שהרב אמנון יצחק בעיתונו "ארבע כנפות" הטיל ספק על מה באמת גרם לשינוי צבע העש שהזכרתי לעיל. אבל עצם השינוי בצבע נדמה לי התרחש לכו"ע.]

והלוואי שמתנגדי חידוש התכלת היו מבססים את התנגדותם מסביב שאלת גופו דומה לים ולא מסביב לטענות "אידיאולוגיות". כי טענות מסביב הזיהוי מזרזים את המאמץ והמחקר כדי לספק תשובות.

בדיקות התכלת אשר ערכתי ופתרון בעיות יסוד בתכלת – חלק ב

מאת שלמה שיינמן

הבהרה: כאן אציג המחקר היותר מקיף שלי בנושא התכלת, כולל חידושים על בדיקת התכלת שערכתי.

יתכן שארצה לעכב את פרסום המאמר לרבים, כי יתכן שבבדיקות התכלת הבאות שאעשה אי"ה אגלה נתונים נוספים שיגרמו לי לשנות את מסקנותי בעניין הזה. וכשם שאחד מגדולי הדור הטיל פגם על מחקר התכלת לאור הטעויות של הרבי מראדז'ין, אני קצת חושש שאם יהיו חסרונות בבדיקות שלי, חס וחלילה, אותו גדול בתורה יטיל פגם ומום גם בכל הבדיקות הבאות המשופרות. מצד שני, אני מתלבט, כי אולי לא אצליח אף פעם, חס וחלילה להגיע לאמת המלאה בעניין הבדיקות לבדי, ורק על ידי פרסום מאמרי, אקבל את העזרה הנצרכת.

י"ג. מקורות בש"ס ראשונים ואחרונים בעניין בדיקת התכלת

ת"ר: תכלת אין לה בדיקה, ואין נקחית אלא מן המומחה; תפילין יש להם בדיקה, ואין ניקחין אלא מן המומחה; ספרים ומזוזות יש להן בדיקה, וניקחין מכל אדם. ותכלת אין לה בדיקה? והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה, (סי' בגשם) מייתי מגביא גילא ומיא דשבלילתא ומימי רגלים בן ארבעים יום, ותרי לה בגווייהו מאורתא ועד לצפרא, איפרד חזותיה – פסולה, לא איפרד חזותיה – כשרה; ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזירא אמר: מייתי חמירא ארכסא דשערי ואפיא לה בגווייה, אישתנאי למעליותא – כשרה, לגריעותא – פסולה, וסימניך: שינוי שקר, שינוי אמת! מאי אין לה בדיקה נמי דקאמר? אטעימה. מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי, בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה ואיפרד חזותיה, בדרב אדא – ואישתנאי למעליותא, סבר למיפסלה, אמר להו רב אחאי: אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא! אלא שמע מינה שמועתא אהדדי איתמר, היכא דבדקנא בדרב יצחק בריה דרב יהודה לא איפרד חזותיה – כשרה, איפרד חזותיה – בדקינן לה בדרב אדא בחמירא ארכסא, אישתנאי למעליותא – כשרה, לגריעותא – פסולה. שלחו מתם: שמועתא אהדדי איתמר.

[תלמוד בבלי מסכת מנחות דף מ"ב עמוד ב', מ'ג,א']

מגביא גילא – בייסא ובלשון צרפת אלום.

מיא דשבלילתא – מים היוצאין מן התלתן שקורין פנגרי"א.

בן ארבעים יום – מתינוק בן ארבעים ל"א שעברו מ' יום משיצאו מגוף האדם

ונפרד חזותא – נתקלקל המראה פסולה דקלא אילן הוא.

חמירא ארכסא – שאור קשה.

וסימניך – איזה שינוי כשר ואיזה שינוי שקר המשנה דברו לרעה הכל יודעין שרע הוא [שינוי אמת המשנה דברו להוסיף עליו ולקיימו הכל יודעין שטוב הוא].

מאי אין לה בדיקה דקאמר נמי אטעימה – אין אדם יכול לבדוק הצמר אם לשם תכלת נצבע אם לטעימה לשם ניסיון ואמרו לעיל דטעימה פסולה ל"א אטעימה וה"ק אין בודקין יורה של תכלת בטעימה שלא יפסל כל היורה אלא שקיל בביעתא כדמפרש לעיל.

מר – שם חכם.

ממשכי – שם מקום.

לאו תכלת הוא – דהא איפרד חזותא בדרב יצחק ולא קלא אילן דהא אישתני למעליותא כדר"א.

שמועתא – דרב יצחק ודרב אדא אהדדי איתמר כלומר בשתייהן יחד בדקין ולא פליגי אלא היכא דבדקנא כו' והא דרב אדא מוספת על דרב יצחק ומפרש אותה.

[רש"י מסכת מנחות דף מ"ב עמוד ב' ו-מ"ג,א']

כיצד בודקין אותה עד שיודע אם נצבעה כהלכתה אם לאו, לוקחין תבן וריר של שבלול ומי רגלים שנתחמצו ארבעים יום ושורין התכלת בכולן מעת לעת אם עמדה בעינה ולא כהתה כשרה, ואם כהתה לוקחין בצק של שעורין שמעפשין אותו למוריים ונותנין את זו התכלת שנשתנית בתוכו ואופה הבצק בתנור ומוציאים התכלת מן הפת ורואין אותה אם כהתה ממה שהיתה פסולה, ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם האפייה כשרה.

[רמב"ם הלכות ציצית פרק ב' הלכה ה']

בפירוש "יד פשוטה" על הרמב"ם עמוד תתמ"ב מוסבר מדוע הרמב"ם בחר במרכיב תבן במקום באלום לבדיקת התכלת.

במנחות מ"ב, ב' בש"ס לפנינו איתא מגביא גילא כאחד ממרכיבי הבדיקה, ובשבת קי"א: גביא גילא, ורש"י ז"ל פירש בשניהם בלע"ז אלו"ם. "רבינו מפרש בפיהמ"ש שבת יד, ג שהוא מין צמח, וכאן גורס גילא שהוא קש".

ובעמוד תתמ"ג המחבר הנ"ל הסביר: "רבינו מפרש גילא=קש, כמו שמתרגם אונקלוס לקשש קש=לגבבא גילי (שמות ה, יב) והביא תרגום זה בפיהמ"ש כלים יז, א. אולם רש"י ורבינו גרשום פירשו באופנים אחרים. כי הם גורסים 'מגביא גילא'.

מיא דשבלוליתא=ריר של שבלול. אבל רש"י ורגמ"ה ז"ל גורסים 'מיא דשבלילתא' והן מי תלתן.

חמירא חרסנא דשערי=בצק של שעורים שמעפשין אותו למוריים. רגמ"ה ורש"י גורסים חמירא ארכסא דשערי, ופירש רגמ"ה: ארכסא, קשה שהחמיץ ביותר. מכל מקום לכאורה למה הזכיר כאן רבינו מוריים?

הר"א הילביץ (ללשונות הרמב"ם, ירושלים תש"י עמ' קפג) מציע הגהה קלה וז"ל: ואולי יש לשער שגירסת רבנו היתה 'חמירא חרסנא', ועיין בעבודה זרה לח, א: 'ואי עבדינהו עכו"ם כסא דהרסנא אסור. פשיטא. מהו דתימא הרסנא עיקר קמ"ל קימחא עיקר'. וברש"י שם: 'כסא דהרסנא, טיגן במוריים שומן דגים עם קמח; הרסנא עיקר, ואותו מוריים נאכל כמות שהוא חי; קמ"ל קימחא עיקר, ויש בו משום בישולי עכו"ם שהקמח אינו נאכל חי'. הרי לפנינו 'חמירא חרסנא' ובלשונו של רבנו בצק של שעורים שמעפשין אותו למוריים. ועיין בתוספתא כלים ב"ק פ"ז: 'כפיתין של מוריים'. עכ"ל ודפח"ח.

השערה זו מתאשרת בספר המאורות (ניו-יורק תשכ"ז עמ' שע"א) שהוא גורס 'הרסנא' במקום 'חרסנא'. אך נראה שיש שם טעות קלה אחרת. כך היא גירסת המאורות: מייתי חמרא והרסנא דשערי ואפי לה בגווייהו. לכאורה אין להעלות על הדעת שהכוונה היא 'יין והרסנא דשערי' שהרי אין לאפות ביין וצ"ל חמירא. וראה דק"ס מנחות שם (אות כ) בשם רי"ף דפוס קושטא שגורס חמירא הרסנא דשערי. ולפי זה הפירוש הוא: בצק למוריים מן השעורים.

בבעל העיטור בהלכות ציצית, מצאתי שהביא את בדיקת התכלת כדבר מוסמך. הגירסה של ה' בעל עיטור' שבידי מאד משובשת, אך עולה מדבריו שהבדיקה הראשונה של בדיקת התכלת היא על ידי "מגביא גילא מין צבע יש מפורשים אלי"ם ומיא דשבלוליתא תלת"ל ומי רגלים שעברו עליהם מ' יום".

שיטת רבינו גרשום

מגביא גילא. מין צבע וקשולטר בלע"ז. שבלילתא. תלתן. ומי רגלים של קטן שעבר עליהן ארבעים יום: איפרד חזותא. אם נפסל מראיתו [הערה: צריך עיון האם לשיטתו, תכלת שנחלשה מראיתו אבל נשארה מראיתו בצבע תכלת, האם זה נחשב כהצלחה בבדיקה הראשונה] ארכסא קשה שהחמיץ ביותר: שינוי שקר. היינו לגריעותא ופסול. ושינוי אמת. היינו למעליותא וכשרה: אטעימה קאמר. כלומר כיון דצבעי נמי לשום טעימה או לשם תכלת לציצית: ממשכי. שם מקום. הא לא תכלתא היא. דאיפרד חזותא ולא קלא אילן דאישתני למעליותא.

שיטת הרא"ש בהלכות קטנות הלכות ציצית, סימן ט"ז (אחרי מסכות מנחות)

ותכלת אין לה בדיקה? והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק לה ומייתי מגבא גליא ומיא דשבלולא ומי רגלים בן מ' יום ותרי להו בגוייהו מאורתא לצפרא אי אפיך חזותא פסולה ואי לא כשירה ורב אדא משמיה דרבא קמיה דרב עזירא אמר מייתי ארכסא דשערי ואפי לה בגויה אי אישתני למעליותא כשירה ואי לגריעותא פסולה. וסימנך שינוי שקר ושינוי אמת: מאי אין לה בדיקה משום טעימה. מר ממשכי אייתי תכלתא בשני דרב אחא ובדקוה כדרב יצחק ברי דרב יהודה ואשתני לגריעותא בדקוה כדרב אדא ואשתני למעליותא. סבור למיפסלה. א"ל רב אחאי הא לאו תכלתא היא ולא קלא אילן היא אלא שמעתתא אהדדי איתמר, היכא דבדקינה כדרב יצחק בריה דרב יהודה אי לא אפיך חזותא כשרה. ואי לא. בדקינן ליה כרב אדא אי אישתני למעליותא כשרה ואי לאו פסולה.

שיטת הערוך

מגביא גילא- י"מ בלע"ז אלומי והוא אלשב ובהערות על הערוך (כנראה מבעל מוסף הערוך) כתוב: פי' הרמב"ם בהלכות תכלת תבן מענין לגבבא גילי, ושגגה היא. ושם (בפ"ב מה' ציצית) פ' שבלוליתא מענין שבלול והוא תלתן. (ע"כ לשון מוסף הערוך)

ולמילה שבלילתא בפירושו למנחות מ"ב הסביר הערוך – פ' זרע תלתן.

ובהערות של מאיר מיזליש שם, שבלוליתא- תלתן גרגרנית *triginella* בערבית חולבה סוג ממשפחת הפרפניים, הידוע בשם "חילבה", העלים בעלי שלושה עלעלים, ולכן השם – Tri שלש, וכיום קוראים לצמח *Trifolium* תלתן שגם הוא בעל שלשה עלעלים. רש"י מזהה אותו כרוביא ורה"ג כלוביה.

שיטת הלכות ציצית (כנראה של הרי"ף)

ותכלת אין לה בדיקה? והא רב יצחק בר יהודה בדיק לה בגש"ם פירוש מייתי גליא ומיא דשבלילתא ומי רגלים בני ארבעים יום, ותרו להו בגוייהו מאורתא לצפרא. אי איפרד חזותא פסולה ואי לא כשרה. ורב אדא משמיה דרבא קמי רב עזירא אמר מייתי חמירא חרסנא דשערי ואפי לה בגוייהו אם נשתנה למעליותא כשרה ואי לא פסולה וסימנך שינוי לשקר שינוי אמת אלא מאי אין לה בדיקה משום טעימה. מר ממשכי אתא תכלתא בשני רב אחאי בדקוה בי רב אחאי כדרב יצחק בר יהודה ואישתני לגריעותא בדקוה כדרב אויא ואשתני למעליותא סבור למיפסלה אמר להו רב אחאי הא לאו תכלתא היא ולא קלא אילן הוא אלא ש"מ שמעתתא אהדדי איתמר היכא דבדקיה כדרב יצחק אי לא איפרד חזותא כשרה איפרד בדקינן לה כדרב אויא אישתני למעליותא כשרה ואי לאו פסולה. שלחו מתם שמעתתא אהדדי איתמר.

שיטת נימוקי יוסף

גילי אלו"ם בלע"ז. מיא דשבלילתא. פינגרי"ק בלע"ז. בני מ' יום. פרש"י ז"ל מתינוק בן מ' יום ועוד שעמדו בכלי מ' יום. שינוי שקר. כשנשתנה לרעה. שינוי אמת. שנשתנה לטוב שהוא אמת ראה שהוא כשר. שמעתתא אהדדי איתמר, דבדקינן בשניהם ואי אפסיד בקמייתא לגריעותא ובבתייתא למעליותא כשר.

שיטת התפארת ישראל (בפרקו קופת הרוכלים המודפס לפני פירושו למשניות סדר מועד):

אמנם הדבר שאני מסופק בו, הוא אם באמת צריך לתכלת חלזון דוקא, דהנה כפי הנראה מהרמב"ם (כלי המקדש פ"ח) דבתכלת שבבגדי כהונה א"צ חלזון, ותמהני על רמל"מ שם שרצה לומר שהרמב"ם סמך א"ע על מ"ש בפ"ב מהלכות ציצית, דבתכלת שבציצית צריך חלזון, וכמו כן דינו כאן. ולפע"ד אי אפשר לומר כן, דשם בהלכות ציצית ממקומו הוא מוכרע שהרמב"ם מחלק בין הדבקים, שכתב תכלת האמור בכל מקום וכו' תכלת שבציצית צריך שתהיה צביעה שעומדת ביפיה

ולא תשתנה. ואם צבעו, צביעה אחרת, אף שהוא כעין הרקיע, פסול לציצית, עכ"ל. הנה מ"ש שעומדת ביפיה, היינו צבע שנעשה מדם חלזון, כמ"ש בש"ס, דרך חלזון יש לו מדה זו, אמנם מדבריו נראה ברור כשמש שמחלק בין תכלת שנזכר בכל מקום בתורה, ודלא כרמל"מ הנ"ל. וכן מצאתי סמוכות לרמב"ם, מירושלמי (שבת פרק כלל גדול ד"ל ע"א), למאן דלא חשיב צידה בכלל ל"ט מלאכות, על כרחך לא היה להן תכלת במדבר לבגדי כהונה מדם חלזון, וכך כתב הקרבן העדה שם, ואף דלא קיי"ל כהך מ"ד, לאו משום חלזון, רק משום תחש, דס"ל שהי' חיה שנבראת לשעתה, וא"צ צידה, וכמו שכ' בירושלמי שם, אבל בחלזון דבר רחוק הוא שהביאוהו מא"י... וכיון שהוכחנו שלתכלת שצריך לבגדי כהונה לא הי' צריך חלזון דוקא, א"כ הוא הדין לגבי ציצית אין צריך חלזון דוקא, דבשניהן לא נזכר רק מלת תכלת, וכן נראה מלשון הגמ' (מנחות מב, ב) דא"ל אביי לרב ושמואל, האי תכילתא במה צבעיתו לה, מדלא קאמר במה צבעינן לי' משמע דלא שאל ליה פי' המלה מהו תכלת, דכבר ידוע שפירושו הוא צבע בלויא כזהר הרקיע, ושאינו משתנה יפיו, וכדקאמר הש"ס בטר הכי, רק שאל לו, אתון במה צבעיתו להי, משמע ודאי ברור דאפי' בשיצבענו בדבר אחר אם רק יעמוד ביופי מראיתו, כשר אף לציצית וכן משמע נמי שם (דמ"ג א'), דבדקוה להצבע בבדיקה שהזכיר ר' יצחק ונתקלקל הצבע, וחזרו ובדקוה בדבר אדא וחזר ונתיפה, ורצו לפוסלו, א"ל רב אחאי, הא לאו תכילתא ולא קלא אילן [פי' מלת קלא הוא, גוש, כמו שקל קלא פתק בה (ר"ה כ"ה, א') ואילן הוא שם הצבע, אינדיגא בל"א, כך כ' רנ"י (ר"פ איזהו נשך)]. משמע דאם רק אינו קלא אילן אף שאינו נצבע מחלזון, עכ"פ מדאינו משתנה מיופיו, כשר בין לציצית בין לבגדי כהונה.

אמנם גם על הרמב"ם אני תמה, דמשמע מדבריו רפ"ב מציצית, דרך בציצית צריך שלא ישתנה מיופיו, משא"כ בתכלת שבבגדי כהונה, וק' מ"ש הא מהא, דכיון שחז"ל שם הזכירו בציצית דצריך שלא יהי' אפרד חזותא, על כרחך שכך משמעות מלת תכלת שיהי' צבע (היממעל בלויא) שאינו משתנה, א"כ מ"ש ציצית מבגדי כהונה, ותו דמש"ס שם מוכח דאין לחלק ביניהן, דבש"ס שם גמר טעמא דפסול בצבע דציצית, מכליל תכלת שנאמר בבגדי כהונה, משמע דדיניהן שוה.

הכלל העולה דבין בציצית ובין בבגדי כהונה א"צ חלזון דוקא אבל צריך בשניהן שיהיה מראה (היממעלבלויא) שאינו משתנה מיופיו ע"י בדיקה שהזכיר הש"ס. רק דאפ"ה אין נוהגין בתכלת בציצית מדאין אנו בקיאים באותו סממנין שהזכיר הש"ס שיבדקו בהן, דהרי מגביא גילא ומיא דשבלוליתא שהזכיר הש"ס, מחולקין רש"י ורמב"ם בפירושן. לפיכך מדאין תכלת מעכב ללבן, ואיכא חשש שעטנז להכי בטלו בימי הגאונים לתכלת לגמרי, והרמב"ם ר"פ התכלת כ' דאין אנו יודעין לצבוע תכלת, וחדושו הוא שבחיבורו לא הזכיר דבר מזה. ועתה בא וראה כמה גדולים דברי חז"ל, שחקרתי אצל הצובעים היותר מפליאין במלאכתן, ואמרו לי שאין בנמצא (לעבהאפטעס בלויא) שיהיה ג"כ בת קיום (דויערהאפט). הרי דב' מדות הללו, הנכללים במלות תכלת, דהיינו היופי והקיום, אינן בנמצא בשום צבע (בלויא), ורק דם חלזון יש בו ב' מדות הללו, והוא שנאבד ממנו. עכ"ל

יש להעיר שרבים מהדגמים של אינדיגו ואיסטיס שקבלתי מיהודית ספראי, השתנו מיופים במשך הזמן [בלי שום בדיקה], חלק הפכו לבנים לגמרי והרבה נהפכו לצבע ירוק ככרתי.

במסכת נדה ס"א, ב וס"ב, א' כתוב:

“שבעה סמנים מעבירין על הכתם רוק תפל ומי גריסין ומי רגלים ונתר בורית קומיניא ואשלג... מי רגלים שהחמיצו וצריך לכססם שלש פעמים”.

ובנדה סג, א:

”ומי רגלים שהחמיצו: תנא כמה חימוצן שלשה ימים. א"ר יוחנן כל שיעורי חכמים בכתמים צריך שיעור לשיעורן דילד או דזקן דאיש או דאשה מכוסים או מגולים בימות החמה או בימות הגשמים”.

רש"י ד"ה דילד או דזקן: של זקן מעלו טפי. רש"י ד"ה מכוסין: מעלו טפי. רש"י ד"ה בימות החמה: מעלו טפי.

מכאן, יתכן שיהיו הבדלים בתוצאות של בדיקת התכלת ע"פ הסוג של מי הרגלים הבודקים את התכלת.

בספר עין התכלת של האדמו"ר מראדז'ין (סימן ל"ג) הרב השיב לאחד שהשרה חוטי התכלת (כשיטת ראדז'ין) בימי רגלים ושפשף היטב זמן ארוך והצבע דהה עד שנעלם, ששאל: מדוע זו אינה הוכחה לפסול את התכלת שלו?

והרב השיב: “אמנם באמת האי כובס הרכיב בדיקת התכלת שבמנחות (מב: ושם), עם העברת שבעה סממנים שמעבירין על כתם שבמסכת נדה, (סא: ושם) ולזה העלה חרס בידו, דממה נפשך ממה קאתי עלה אי משום בדיקת התכלת דמבואר במס' מנחות (מג.) ותרו לה בגווייהו מאורתא ועד לצפרא איפרד חזותיה פסולה. הרי התם מצריך עוד סממנים מגביא גילא ומיא דשבלילתא בהדי מי רגלים, והיינו כדי להחליש כח יסוד הצפון שבמי רגלים ובשרייה לחוד בלא שום שפשוף ואי אפילו הכי איפרד חזותיה פסולה. אבל בשרייה במי רגלים להדייהו ובפרט בהדי שפשוף תכלת נמי עובר. והא דתכלת היא צביעה העומדת ביפיה לא תשתנה, ושיערו חכמים דבדיקה זו בשריית מי רגלים הממוזג בסממנים הללו מגביא גילא ומיא דשבלילתא בלא שום פעולה, וכסכוס ושפשוף כלל אין בכחה יותר להתשנות ולהפריד הצבע מכח אריכת הזמן. וכל דאיפרד בבדיקה זו

תפריד נמי באריכת הזמן. כמו שנתבאר כל זה במאמרנו שפוני טמוני חול (שם). וא"כ כיבוס כובס זה שהיה במי רגלים להדיה ובשפשוף היטב אין עניינו כלל לענין בדיקת התכלת. הנזכר דמנחות". עכ"ל

לענ"ד, הקושיא טובה מהתירוצ, אבל בין כך ובין כך לפי הבדיקות שאני עשיתי, לכאורה תכלת ראדז'ין, נכשלה לגמרי בשתי בדיקות התכלת של הרמב"ם ובע"ה אפרט להלן. ויש להעיר, שלשיטת הים של שלמה לבבא קמא צ"ג,ב', שתכלת חזקה יותר מקלא אילן לכל דבר, אם הש"ס מעיד שקלא אילן יכול לעמוד מול צפון, גם היינו מצפים שתכלת יכולה לעמוד מול " כח יסוד הצפון במי הרגלים".

י"ד. מהו קלא אילן?

כתב הרב בורשטין בספרו 'התכלת': הערוך פירש קלא אילן כ"אינדיקו". דבר המזכיר לנו את הצבע האינדיגו המפורסם שהיה משך שנים רבות. (בימינו מיצרים אותו בעיקר מחומרים סינטטיים). אך מקורו של צבע האינדיגו אינו ברור. משערים ששני צמחים שימשו כמקור צבע העתיק: איסטיס הצבעים (*Isatis Tinctora*) וניל הצבעים (*Indigofera Tinctora*).

סבות להניח כך:

[1] הרב בורשטין הביא שב 'שו"ת הגאונים מן הגניזה גאניקה לגינצבורג' שכתוב (כרך ב' עמ' 333 שורה 11) קלא אילן – ולשון ערבי ניל.

ועוד הביא הרב בורשטין הערה ק"פ במהדורת פיש למדרש הגדול במדבר ט"ו,ל"ח. המביא תרגום מגיליון כ"ת שקלא אילן הוא ניל.

[2] רע"ב מסכת כלאים פרק ב' משנה ה' כתב ד"ה אסטיס. צבעו דומה לתכלת קורין לו בערבי ניל ובלע"ז אנדיק'ו, ורגילים שכורתיים אותו וחוזר וצומח, ומה שצומח פעם שנייה נקרא ספיח. ובהערות על הערוך של מאיר מיזליש הסביר שבשפת האיטלקי אינדיקו שוה למה שנקרא בשפות אחרות אינדיגו.

[3] הרמב"ם מזכיר את האיסטיס כדוגמא לתחליף לתכלת: "וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באיסטיס, או בשאר המשחירין – הרי זה פסול לציצית (הלכות ציצית ב', א'). וסביר להניח שהוא לא השתמש בביטוי של הש"ס קלא אילן, כי בימי הרמב"ם קראו למקור לזיפוף של תכלת בשם איסטיס.

[4] הרב בורשטין הביא שבתשובות הרמב"ם מהדו' בלאו ח"א סי' צ"א המתרגם שם תרגם ניל הודי כאיסטיס הודי. משמע לי משם שיש לפחות 2 סוגי ניל. האיסטיס הרגיל והאיסטיס מארץ הודו כנגד מה שהרב בורשטין הביא לעיל, שמשערים ששני צמחים שימשו כמקור צבע העתיק: איסטיס הצבעים (*Isatis Tinctora*) ו-ניל הצבעים (*Indigofera Tinctora*).

[5] בפירוש תפארת ישראל, התפא"י למסכת כלאים פרק ב' משנה ה' הסביר שאסטיס = וויידעקרויט שעושין ממנו אינדיגו.

[6] בשו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרפ"ה הרדב"ז כותב "צבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטיס, הנקרא בערבי ניל, וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפילו על ידי גיהוץ.

[7] הרב בורשטין הביא את דברי הרב הרצוג שכתב :

"המילה קלא אילן, לפי הנראה לי, עדות הוא על מגעי מסחרי ישר ומצוי מאד בין אבותינו בארץ ישראל ומדינות הודו. "קלא" בלשון סנסקריט הוראתו: הצבע הכחול העמוק הנקרא "אינדיגא" בלשונות האירופאיות. "אילן" – כמשמעו, והוראת המלה המצורפת קלא-אילן הוא קלא הנעשה מאילן, להוציא את הכחול העמוק שהיה נעשה מחומרים דוממים ("הכחול העתיק" *ancient blue*, הכחול המצרי, *Egyptian blue*, הכחול האלכסנדורני, *Alexandrian Blue*) בשום לב אל העובדה שהצמח המוציא את צבע האינדיגא מגיע בגדלו לגובה של חמש רגלים כמדת אנגליא – (בערך מטר וחצי) אין לנו להתפלא על שכינוהו העם "אילן". (עיין לדומא: סוכה ל"ה רש"י ד"ה ו"חייבין בערלה" וירושלמי כלאים פרק ה, הלכה ח).

ויש להודות שמיעוט מהפורשים כתבו שלא כדעת הרב בורשטין (כגון ספר האשכול שכתב שקלא אילן בא מבעל חי), אבל הנחת היסוד שלי היא שהרב בורשטין צדק.

צביעה באיסטיס - שיטת יהודית ספראי

היא כתבה:

1. הורדתי עלים של צמח איסטיס
2. מעכתי אותם היטב.
3. יצרתי כדורים
4. בכדורים היתה תסיסה
5. אחרי חודש מעכתי את הכדורים. ופיזרתי מים על החמר. שוב תסיסה.
6. כאשר החומר גמר לתסוס. והוא יבש לגמרי הוצאתי את צבע הכחול והשתמשתי בכלי עם מי רגלים (Vat) עד כאן דבריה.

בדגמים שיש לי משנת תשנ"ט הדגם שטבול בחומר פעם אחת הוא כחול אפור ודי בהיר. הדגם שטבול פעמיים, הצבע הכחול הוא הרבה יותר חזק, והדגם שטבול 6 פעמים בחומר הוא מאד כהה.

רוב בדיקות התכלת שעשיתי היו עם צמר שהיה טבול באיסטיס רק פעם או פעמיים, כי ממנו היתה לי כמות גדולה.

בדגמים שיש לי מ.י. ספראי של אינדיגו משנת תשס"א (שהודבקו לנייר כדי להראות לי את ההבדל בצבע בין טבילה אחת בחומר האינדיגו ל-6 טבילות), כל הדגמים שהודבקו, אפילו אלו הטבולים 6 פעמים הפכו ללבן. [ויש דגמים אחרים ישנים שהיא שלחה שהם היום ירוקים ככרתי.]

באותם דגמים שהפכו לבן במשך השנים, היא הסבירה שהיא צבעה אותם כך:

- 1 הורדתי את העלים
  - 2 הכנסתי למים ל- 3 ימים
  - 3 סיננתי את המים להוציא את העלים
  - 4 הכנסתי את הצמר למים הכחולים כל פעם למשך שעה
- היא הוסיפה "זאת שיטה ישרה. יש עוד שיטות לשמר את חומר הצביעה. עדיין אינני בקיאה בהן".

-

ט"ו. בדיקות התכלת שאני עשיתי

מחדשי התכלת החדשה טענו, שכיון שבאופן כימי התכלת החדשה מאד דומה לאינדיגו צמחי, וכיון שאנו יודעים שהזיוף של תכלת, קלא אילן, הוי אומר אינדיגו (המופק מצמח), היה דומה מאוד לתכלת עד שאמר הקב"ה "אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לשאינה של בכור אני הוא עתיד להבחין וליפרע מן התולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת היא" (רש"י במדבר ט"ו, מא), וכיון שאנו יודעים שצבע המופק מחלזון הטרונקולוס היה קיים בימי הש"ס, לכן יש להסיק שהצבע המופק מחלזון הטרונקולוס כשר לתכלת, שהרי מטרת בדיקות התכלת היתה רק להוכיח שהצמר שנראה לעין, כתכלת, לא נצבע בקלא אילן. ולא חששו חכמי הש"ס שיש חלזון שמפיק צבע הדומה לעין כתכלת שאינו תכלת.

הרב יהונתן אדלר סובר, אדרבה: אם התכלת של חלזון הטרונקולוס כל כך דומה באופן כימי לאינדיגו- יתכן ששניהם כלולים במושג קלא אילן.

לכן אף על פי שרבו הדעות, בדיוק איך לעשות בדיקות התכלת, חשבתי שיש תועלת לנסות לשחזרן. [א] שמא בכל זאת אצליח לשחזרן [ב] לכל הפחות אם ניתן יהיה להראות שתכלת מחלזון הטרונקולוס יותר עמידה בבדיקות מאינדיגו או איסטיס, יש כאן הוכחה נגד שיטת הרב אדלר, שהמושג קלא אילן לא כולל בתוכו תכלת מטרונקולוס. [ג] אם צודק הרב אדלר הייתי מצפה שגם האינדיגו והאיסטיס וגם התכלת מטרונקולוס היו נכשלים ב-2 הבדיקות. (אף על פי שתמיד יהיה ניתן לערער על כך שאולי לא עשיתי את הבדיקה ע"פ כוונת הש"ס).

בנדיבות לכה של הגברת יהודית ספראי, קבלתי דגמים של אינדיגו ואיסטיס טבעיים. היא יצרה את ה "קלא אילן" שלה בשיטות שהיו בהישג יד של העולם העתיק.

בתחילה התחלתי לבדוק לפי שיטת רש"י.

גליתי שלפי הפשט הפשוט של רש"י, הבדיקה הראשונה של התכלת כלל לא הצליחה להשפיע על הדגם של צמר הצבוע באיסטיס שהשרתי בחומרי הבדיקה למשך 12 שעות מהערב עד הבוקר. הדגם היה מכוסה (לאחר הבדיקה) רק בלכלוך חיצוני, שירד מיד לאחר שטיפה קלה במים. וגם ללא שטיפת הדגם כלל, נדמה לי כשפעם בדקתי, שמראה הדגם השתפר לאחר שנבדק בבדיקה השנייה (אפיה בבצק שעורים קשה ומעופש).

הוי אומר, בדקתי במי רגלים של מבוגר בין ארבעים יום וגם (בפעם אחרת) במי רגלים של ילד בין ארבעים יום, (מזמן יציאתם מהגוף), תה חילבה וגם מים המעורבים באבקת חילבה ואלום.

בניסוי אחד, הבדיקה הצליחה להשפיע קצת לרעה על הצבע של האיסטיס וגם על הדגם של תכלת מחלזון הטרונוקולוס. זה היה (ב-2 פעמים נפרדות) עם מי רגלים מתינוק בגיל 40 יום אחרי לידה יחד עם יתר חומרי הבדיקה שהזכרתי לעיל. אלא שגם האיסטיס וגם התכלת השתפרו בבדיקה שנייה.

לפני שהתייאשתי מלפענח את הבדיקות לפי שיטת רש"י, ניסיתי לבדוק האם ע"י שינוי סוג האלום שאני משתמש בו, ל- Cubic Alum – אולי יהיו תוצאות ניכרות יותר בבדיקה. אך בבדיקה שעשיתי, השינוי בסוג של האלום לא השפיע, ואף כשבדקתי בתמיסה זו דגם תכלת ראדז'ין- גם הוא עבר את הבדיקה בהצלחה.

כמובן, אולי טעיתי בשלב כלשהו, וכן יש דרך לבדוק לפי שיטת רש"י, אך זה מעבר לכוחותי.

לאחר מכן ניסיתי לבדוק לפי שיטת הרמב"ם, אך הסתפקתי אם הריר של השבלול בבדיקתו הוא כפשוטו או שהכוונה לתה חילבה, שאחרי הרתחה חזקה במים התה נראה קצת כמו ריר. כמו כן הסתפקתי האם להשתמש במי רגלים בני 40 יום של מבוגר או של ילד קטן. ועוד הסתפקתי אם התבן בבדיקה הוא כפשוטו (ואם הוא כפשוטו- איזה חלק צריך לקחת מן החיטה), או שמדובר על הקלח של צמח החילבה, שבעבר קראו לזה "תבן יווני"- Greek Hay.

קודם כל בדקתי עם תה של חילבה וגם עם אבקת חילבה מעורבת במים, מי רגלים של מבוגר בין 40 יום וסובין חטה. [נדמה לי שהוספתי צמח בר שנראה דומה לחיטה]. בבדיקה הזאת שמתי את החומרים ביחד מההתחלה אך חיכיתי עד שמי הרגלים יגיעו ל-40 יום לפני שביצעתי הבדיקה.

בבדיקה בדקתי 5 דגמים. [1] דגם חדש אחד של תכלת מטרונוקולוס, שקניתי שהיה כחול כהה עם נטיה קלה לסגול. [2] דגם ישן של התכלת מטרונוקולוס שכבר התכבס כמה פעמים ומראש היה כחול בינוני (הוי אומר, כחול בהיר). [3] בנוסף בדקתי דגם תכלת די בהיר שקבלתי מהגוי John Edmondss. הדגם נצבע עם דם מחלזון הטרונוקולוס אך לא בשיטה המודרנית. אלא על ידי הרקבת גוף של חלזון הנקרא Cockles [כי לא היה לו גוף הטרונוקולוס] שהפך את הדם הישן של חלזון משחור או כמעט שחור, למצב שהוא ירוק וטוב לצביעה. [4] בדקתי דגם אחד של תכלת ראדז'ין [5] ודגם אחד של איסטיס.

אחרי שהשרתי את כל הדגמים למשך 24 שעות גליתי שכל הצבע ירד כמעט לגמרי מהדגם של ראדז'ין, אך לאחר שטיפה במים וחשיפה לאויר- הרבה מהצבע חזר לאט לאט. התכלת של הגוי John Edmonds – האיסטיס, והתכלת הישנה [מספר 2 של הדגמים], קבלו מראה כחול ירוק במידה מסוימת, שלא ירד בשטיפה קלה במים. [הדגם של Edmonds היה הגרוע מכולם]. דגם מספר 1 נשאר כחול אבל נראה לי שהוא נחלש בחוזק כחולותו.

אח"כ ניסיתי כמה פירושים אפשריים לבדיקה השנייה אליבא דרמב"ם: (1) אפיה בבצק שעורים נזולי מעופש (בניגוד לרש"י שהבצק קשה או שיש איזה שאור חריף בבצק) (2) אפיה בבצק שעורים מעורב בציר דגים (3) אפיה בבצק שנילוש במי מלח (שני שלישי מלח ושליש מים).

האיסטיס והתכלת מעמותות פתיל תכלת השתפרו. תכלת ראדז'ין נכשלה שוב ואיבדה את צבעה.

לאחר מכן עשיתי פעם נוספת את הבדיקה הראשונה על חמשת סוגי הדגמים שהזכרתי למעלה אך הפעם השתמשתי במי רגלים של ילד בן חמש. הפעם הזו הדגמים של תכלת מעמותות פתיל תכלת הצליחו בבדיקה הראשונה והאיסטיס נכשל וכמובן תכלת ראדז'ין נכשלה אך הצבע ירד פחות מהירידה בעקבות הבדיקה עם מי הרגלים של מבוגר (וגם מצד שני חזר פחות צבע אחרי חשיפה לאויר). גם תכלת אדמונדס נכשל.

בבדיקה אחרת שעשיתי לקחתי ריר מבעל חי הנקרא שבלול אפריקני, קש ממטאטא קש (בתור תבן) ומי רגלים של מבוגר בן 40 יום. עמותות פתיל תכלת, תכלת ראדז'ין ואיסטיס עמדו בבדיקה לאחר שהשרתי אותם בחומר ל- 24 שעות.

למחרת הוספתי נבט חטה לחומרי הבדיקה והשרתי דגמים חדשים. הפעם הבדיקה הכשילה את תכלת ראדז'ין אבל לא השפיע על התכלת מעמותות פתיל תכלת ולא על האיסטיס (אחרי שטיפה קלה במים קרים).

לאחר הבדיקה הנ"ל, שמעתי שהרב יוסף רוטשטיין הצליח ליצור תכלת על ידי תערובת של 91% דם מארגמון חד קוצים ורק 9% מדם חלזון הטרונוקולוס.

בדקתי את התכלת שלו עם מי רגלים בני 40 יום של מבוגר, ובבדיקה נפרדת של ילד, תה חילבה, ומים מעורב באבקת חילבה ונבט חטה. ונדמה לי שגם התכלת שלו נחלשה קצת.

בשלב זה אני רוצה לעשות בדיקות נוספות לפני שאסיק מסקנות ברורות.

יש לציין שבבדיקה אחרת שעשיתי עם מי רגלים של ילד שיצאו מן הגוף לפני 40 יום, תה חילבה ונבט חטה, לכאורה גם התכלת של עמותת פתיל תכלת ניזוקה קצת, שהוחלשה עוצמת המראה הכחול או בדגם מסוים, התערב קצת מאד מראה ירוק עם מראה הכחול.

ויתכן שהסיבה לשינוי הינה מחמת המצב השונה של המי רגלים בבדיקות השונות (כגון שינוי במצב האור, או מזג האוויר), כמו שהבאתי למעלה ממסכת נדה ס"ג. ויתכן שהסיבה היא שבבדיקה השניה הזאת לא הוספתי תבן או קש בר לתוך חומרי הבדיקה אלא סמכתי על נבט החיטה בלבד.

עוד נקודה חשובה שכרגע אין לי תשובה עליה היא: האם הבדיקה שאני קורא לה בדיקת הרמב"ם מסוגלת להחליש כל דגם של אינדיגו ואיסטיס שנצבעו באופן טבעי, או שמא דגם שנצבע כמה פעמים באינדיגו והוא כחול כהה יכול גם הוא לעמוד בבדיקה.

אני מקווה שדברי יגרמו לאחרים לבדוק באופן יסודי.

ב-ו' ניסן תשס"ד ערכתי 3 בדיקות עם אינדיגו כחול כהה (אבל לא מאד כהה). דגם אחד שמתי במי רגלים של מבוגר בין 40 יום, שבתוכו היה קש ממטאטא שרוי במי רגלים, 40 יום. הוספתי לזה תבן בר ביום הבדיקה, תה חילבה, וחילבה טחון (לא טחון דק, ואינני יודע אם כולו היה מגרעין החילבה או חלק מחלקים אחרים מהצמח). [גם החילבה הוספתי ביום הבדיקה].

בדגם אחר שמתי בתוך מי רגלים בני 40 יום ממבוגר: סובין חטה, ותבן בר ששמתי רק ביום הבדיקה, תה חילבה וחילבה טחון (לא טחון דק, ואינני יודע אם כולו היה מגרעין החילבה או חלק מחלקים אחרים מהצמח). [גם את החילבה הוספתי ביום הבדיקה].

דגם שלישי שמתי בתוך מי רגלים בני 40 יום ממבוגר יחד עם תה חילבה וחילבה טחון (לא טחון דק, ואינני יודע אם כולו היה מגרעין החילבה או חלק מחלקים אחרים מהצמח). [את החילבה הוספתי ביום הבדיקה]. בבדיקה זו לא הוספתי עוד חומרים.

בכל 3 בדיקות שעשיתי ב-ו' ניסן השריתי הדגמים בחומרי הבדיקה למשך 24 שעות.

התוצאות בכל שלש הבדיקות האינדיגו והפתיל מעמותת פתיל תכלת נעשו פחות כחולות טהורות ונכשלו בבדיקה הראשונה. הסבר על החומרים בבדיקת התכלת (לפי ידיעותי העכשוויות)

מי רגלים שיצא לפני כמה שבועות מן הגוף, היו בשימוש רב בעולם העתיק כצרכן- חומר שעוזר לחבר חומרי צבע לבדים.

גם אלוה היה בשימוש רב כצרכן.

בין החומרים המרכיבים את התא מחילבה\ פניגריק הוא חומר צביעה לצביעת חוטים לצהוב.

בינתיים נראה לי לענ"ד שכדי לעבור את הבדיקה הראשונה של התכלת ללא פקפוק צריך לצבוע כל חוט עם הרבה יותר חלזונות ואם מותר כשיטת הרב יצחק שלמה זילברמן [שמעתי שכך שיטתו מהרב קוסמן] לצבוע החוט פעמים [וכן משמע מדברי החפץ חיים בליקוטי הלכות, בזבח תודה בתחילת פרק רביעי במנחות "ואף דאם צבע וחזר וצבע לשמה לא פסל אף האחרון"], יתכן שאם אין ברירה נצטרך לצבוע חוטי הציצית פעמים או יותר.

ט"ז. חידוש חפץ של מצווה בלי מסורת

כיון שאין הסכמה בין כל הראשונים בדיוק, בעניין מה שצריכים לעשות בבדיקת התכלת ואין הסכמה מלאה בין האחרונים מאיזה חלזון הוציאו בעבר את נוזל התכלת וכן אין הסכמה מלאה כיצד לצבוע, אולי יטען הטוען, שאם כן יש למצות תכלת סטאטוס בכל זאת כחפץ של מצווה שאין בו מסורת.

אם כן אתייחס באופן עקרוני לשאלה האם ניתן לחדש תכלת או מצוות אחרות בלי מסורת.

בשו"ת מהרי"ל החדשות לאורח חיים סימן ה' כתוב שניתן לחדש את מצות התכלת ע"פ הסמנים שיש בדג החלזון. משמע, שאין צורך במסורת.

וגם באופן כללי אני רוצה להביא ראיות שחייבים לחדש מצוות הדומות למצות תכלת, אע"פ שאין מסורת איש מפי איש.

בשו"ת שבות יעקב חלק א סימן לו ד"ה על דבר, כתוב:

“על דבר שחדש מקורב באו ומצאו נגבין ההדסי' שנמצא בגנים פה פראג מין הדסים לחים עם שלשה עלים בדד /בבד/ אחד לצאת בהם ידי הדס למצוה מן המובחר שהם עדיין לחים גמורין שאינם נפרכין בצפורן או יש לפקפק בה אולי הם מורכבים עם מין אילן אחר וצריכין דווקא לצאת עם אלו ההדסים כמו שנהגו אבותינו מימות עולם שמביאין מארץ מרחק וסומכין על דעת הראב"ד והסכמ' הפוסקין דכל שלא נתלבנו ועדיין הם ירוקין יוצאין בה והובא לידי מאלו ההדסים החדשים להורות להם הלכה למעשה לעניין ההדסים אשר במצולת ים התלמוד והפוסקים:”

מסקנת השבות יעקב היתה:

“אף דיש מקום לחלק מ"מ מה לנו להכניס בשום ספק וס"ס אפי' מן האלף ולשנו' מנהג אבותינו וכן שמעתי מאמ"ו ה"ה מוהר"י נר"ו כי כבר הי' לעולמ' שגם בימי מו"ח הגאון מהר"ש זצ"ל היה חכם אחד דן לפניו על הדסים כאלו אם יוצאין בו ולא רצה להתיר למעשה ולשנות מנהג אבותינו ודאי אם היה שעת הדחק שלא נמצא ההדסים הנהוגים או /ז/ אפשר להתיר ולסמוך על הדסים כאלו אבל כשנמצאים ההדסים הירוקים שנהגו בו אבותינו אין לנו להוסיף על דבריהם. ונגד החכם צבי שהתיר לכתחילה, הוא כתב: “ואין זה רק רמות רוחא הוא דנקיטא ליה וגס לבו בהוראה כי אל תטוש תורת אמך שאל אביך ויגדך זקנך ויאמר לך כנ"ל ה"ק יעקב”.

החכם צבי גורס הפוך. לא רק שהתיר את השימוש בהדסים בלי מסורת אלא הטיל חיוב להשתמש בהם. וז"ל: “לא די שהם מצווה מן המובחר אלא שאני אומר שכל שיש בעירו מן ההדסים הללו ויכול לקנותם אפי' בדמים יקרי' מחוייב הוא לקנותם כדין האתרוג ושאר המינים ואסור לו לברך על אותן ההדסים שוטים הבאים מאיטליא ומהרא"י ומהרי"ק מודים בזה ואין אדם חולק בדבר ולא נאמרו הדברי' שבפסקי מהרא"י ומהרי"ק אלא במקום זמן שא"א למצא מאלו הכשרים” (שו"ת חכם צבי סימן קסא ד"ה תשובה בעל).

להלכה, המשנה ברורה סימן תרמח ס"ק סה פסק:

“ולענין הדסים אם יודע שהם מורכבים אין ליטול אותם דפסולים הם כמו אתרוגים אך בסתמא משמע מאחרונים שאין לחוש דסתמא אינן מורכבים (עיין בפמ"ג בסי' תרמ"ט אות י"א) ומה שרצה השבות יעקב לפסול אותן הגדלים בגנות השרים מפני חשש מורכבים חלקו עליו החכם צבי והפנים מאירות ועיין בבכורי יעקב שכתב שכן פשט המנהג להכשירם”.

ויש להדגיש שגם השבות יעקב קבע שעדיף להשתמש בהדסים בלי מסורת, אם אין אחרים. לכן כאשר אין בידינו תכלת של מסורת יש חיוב גם לדעת השבות יעקב להטיל תכלת בלי מסורת, מצד הספק שאולי אנחנו מקיימים את המצווה.

ויש לשאול, אולי אין לדמות דין תכלת לדין ההדס עם חשש מורכב. אולי יש לדמות התכלת לדין אתרוג עם חשש מורכב?

ויש להשיב, שגם באתרוג יש מקום להשתמש בו בלי מסורת כמו שכתב הביאור הלכה סימן תרמ"ח, ד"ה. שדומה וכו'. “עיין במ"ב מה שכתבנו לעניין אתרוגים המורכבים וזה לשון הבכורי יעקב: “זה פשוט שהאתרוגים הגדלים אצלנו במדינת אשכנז בגנות של שרים כולם מורכבים הם, אבל אותם שבאים מאיטליא והם ספק מורכבים לכאורה יהיו כשרים אם א"א להכריע דניזל בתר רובא ורוב האתרוגים שבעולם ידוע שאינם מורכבים אכן לדינא צ"ע ועכ"פ ספק מורכב אם אין לו אחר יטלו בלא ברכה עכ"ל. ולענ"ד אפשר לומר דלהכי סמכו כמה פוסקים על הסימנים אף דאין ראיה כ"כ כמו שכתבו הפוסקים האחרונים משום דבצירוף רובא יש לסמוך ע"ז וע"כ אין למחות במי שסומך ע"ז ומברך כנלענ"ד”.

וכן הוא כתב במ"ב שם: “עיין בבה"ל מה שכתבנו בשם הבכורי יעקב, ולפי המבואר שם נראה דבדיעבד כשכבר קנה או שאין לו מקומות הידועים למוחזקים נראה דיוכל לסמוך על שני סימנים שמבחוץ ולברך ג"כ וכמ"ש למעלה”.

יש להבהיר שהמשנה ברורה פוסל את האתרוג המורכב: “דלא מקרי אתרוג כלל” (עיין משנה ברורה סימן תרמ"ח סעיף כ"א). לכן אין לטעון שרק כאשר יש חשש פסול בתוך מין שידוע לנו שהמין כשר, אין דורשים מסורת.

וזה שאנו מקפידים היום לקחת אתרוגים על פי מסורת- אין זו הוכחה שאין הדין כדברי הביאור הלכה, כי גם הביאור הלכה קבע לגבי אתרוג (ולא לגבי ספק הדס מורכב) שכדי לברך באישור כל הפוסקים צריך אתרוג של מסורת. ועוד שהרב אליהו וייספיש בספרו ארבעת המינים השלם עמ' ר"ח, כתב על הדין של החפץ חיים. “בזמנינו צ"ע בנידון, שכן לאור ההתפתחות המרובה במדעי הצומח ובחכמת ההרכבה, ידועים כיום דרכים ואפשרויות להרכבת שני מיני אילנות מבלתי לגרום שינויים מהותיים בצורת ותכונת הפרי. לפי זה אין לאתרוגים סתם המצויים ברחבי העולם, מסורת כשרות. ואין בדמיונם החיצוני או הפנימי לאתרוג, הוכחה ברורה שהם אינם מורכבים”.

ויש לציין, שלדעת החתם סופר [כפי שמביא המ"ב בסימן תרמ"ח] "למעשה אין לסמוך על סימנים כלל להקל ודינן של אתרוגים כדין עוף טהור דנאכל במסורת".

מצד שני החתם סופר הכשיר דגים בלי מסורת, שיש להם סימני כשרות, לאכילה.

הרב שבתי רפפורט כתב באריכות מדוע יש להשוות דין תכלת לדין דגים ולא לדין עוף. ואודה שהחידוש שלו, תלוי ב: "אין אנו מגדירים תכלת מדין תורה".

בין כך ובין כך, קשה להאמין שהחתם סופר היה נמנע מלחדש מצות תכלת הקלה, לאחר שפסק בסימן רל"ו שאפשר להקריב קרבן פסח, החמור, בזה"ז.

ר' דב שטיין העלה עוד נימוק להוכיח שלא תמיד המסורת, היא הדבר שקובעת הלכה. הוא אמר שבכך שאנו סומכים על כתבי יד עתיקים של הרמב"ם והטור וכו' בניגוד למה שיש בידינו (בגלל שמה שיש בידינו הוא מצונזר וכו') מוכיח שניתן להוכיח נקודות בהלכה שלא על פי המסורת.

לכן אם חלק מרבתינו קבעו שהדג הפורפר הוא החלזון, הדבר לכאורה דומה לכתב יד עתיק שנתגלה לידינו שנכתב לפני תקופת הצנזורה. ואולי יש לדחות שכל עוד שאין לנו מקור מזמן שהיה תכלת שקורא לחלזון דג פורפר אין הראיות בעד החלזון שוות לכתב יד עתיק שנתגלה לידינו שנכתב לפני תקופת הצנזורה.

ועוד יש להוסיף בעניין המסורת, שבשו"ת 'משיב דבר' חלק ב' סימן כ"ב ד"ה איברא כ"ז, אנו רואים שאפילו לגבי העיקרון ש: "בעופות אין לחדש בלי מסורת" – אנו עדים שיש יוצאים מן הכלל וז"ל: "ותדע שהיתר העוף אינדיק שאנו אוכלין היו הרבה מערערים עליהם בשעה שהביאום מאינדיא ולא היה מסורת על כשרותם, וגם עוד היום יש מחמירים ופורשים מהם, ומ"מ כבר נהגו להיתר ואין פוצה פה, והוא משום שכבר הוחזקו להיתרא ואין ראיה לאסרם, ה"נ בהני אווזות הגדלות כך דעתי הקלה נוטה, ומעכ"ה נ"י יוסיף לפרש דברים אלו לפני איזה מגדולי הדור יברכם ה', ואם יסכימו גם המה להיתר הנני מצטרף ובוטח בה' כי אין בהם טומאה ח"ו".

ופה החידוש בלי מסורת היה לדבר של רשות. אם כן לדבר של מצווה, האם ראוי פתאום להחמיר יותר ממה שאנו מחמירים לאינדיק\תרנגול הודו?

ואין לטעון שגם החתם סופר שדרש מסורת כדי לאכול מין של עוף, היה מתיר תרנגול הודו כי בשו"ת חתם סופר חלק א' (או"ח) סימן קכ"ז כתוב במפורש: "וכמו שקרוב לזמנינו נמצאו במדינתנו פערל הינר שיש להם סימן טהרה ואינם נאכלים מפני המסורת". ובשו"ת מלמד להועיל חלק ב' (יו"ד) סימן ט"ו ד"ה שאלה [כפי שמובא בתוכנית החיפוש של בר-אילן] אנו לומדים ש"פערלהינער" הוא תרנגול הודו.

[ואם יש מי שמפקפק אם מותר באמת לאכול תרנגול הודו (אינדיק, פערלהינער) עיין, שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ד' סימן י"ב ד"ה הנה עניין].

י"ז. ה"נזק" בהטלת תכלת של טעות

הרב אלישיב העלה טענה נגד חידוש התכלת, כיון, שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית. והטעם דבעינן בזה מין הכנף. ובפרמ"ג שם מלמד שנתעטף הקב"ה בטלית – ולבושי' כתלג חיור, א"כ בהכרח יעשה הטלית והציצית לבנים ע"ש.

יש כמה תשובות לטענתו:

א] משמע מדברי הרב אלישיב שיש צד של איסור להטיל ספק תכלת בציצית ולא משמע שגדולי הדור שבעבר קבלו את עמדתו. שהרי החפץ חיים פסק שאין התכלת של הרבי מרדכי'ין נחשבת תכלת. כי אחרי שכבר יצאה התכלת ההיא לעולם, המשנה ברורה הסביר בלי היסוס שאין לנו תכלת. ובכל זאת, רב בורשטין הביא ציטוט מר"מ ישר בספרו החפץ חיים – חייו ופעלו (עמ' תת"ר – ה') ש"החפץ חיים" לא התייחס לתכלת של רדז'ין כאיסור.

וכך כתב הרב בורשטין "אף שלא רצה לפסוק בעניין: סירוב לקבור אדם עם ציציות התכלת שלו (היות ולא התערב בדברי מחלוקת) הגיב חריפות על המחלוקת והוסיף:

"למעשה הרי אין כאן שום כוונה ישירה לפגוע בכבוד המתים, הנפטר נהג כן בחייו, לפיכך היתה משאלתו שבטלית כזו יקברוהו".

כמו כן מספר הרב ישר:

“בנו של חסיד רדז’ני, בחור ירא שמים, בלמדו בראדן בשנת תרע”ג, שאל את ה”חפץ חיים” אם עליו לדקדק בלבישת תכלת. פקד עליו ה”ח, שיחזיק במנהג אבותיו וילבש אותו סוג ציצית שלבש בבית אביו”.

הרב בורשטין בספרו, “התכלת” גם הביא תגובת הרב קוק לתכלת של הרבי מרדז’ין. כאשר הרב קוק ראה שתלמידו המובהק הרב דוד כהן – הנזיר- רצה להטיל “תכלת” בתחילה רב קוק נתן רמז ל”נזיר” שהוא מתנגד אבל אחר כמה דקות הרב קוק הסכים.

בגלל דברי הרב קוק, ה”נזיר” החליט לחכות עד שנפטר הרב קוק לפני שהוא השתמש ב”תכלת”.

חוגים מסוימים במרכז הרב, רוצים להצביע על ההתנגדות הזמנית של הרב קוק “לתכלת” להוכיח שיש איזה “בעיה” להטיל תכלת בציצית.

בשיחה עם הרב דוד בר-חיים למדתי מה באמת קרה “אחרי הקלעים”. הרב בר-חיים אמר לי שאף פעם הרב קוק לא התנגד ל”תכלת” אלא בתחילה הוא פחד מתגובות- מאלו שכבר הציקו לו “על השינויים מדרכו של סבא וסבתא שהוא התיר”, ובסוף הוא הסכים לקחת על עצמו הכעס של החוגים האלו גם בעבור “התכלת” של תלמידו.

ה”נזיר” לא רצה לעשות צרות לרבו לכן הוא המתין עד שרב קוק נפטר להטיל “תכלת”.

הרב בר-חיים קבל את המידע שלו מבנו של ה”נזיר” הרב שאר ישוב כהן, ואותו רב גם אמר לרב בר-חיים שכאשר הוא הגיע לגיל בר מצוה “הנזיר” נתן לו ציצית עם “תכלת” בציפייה שהוא ילבש אותו.

הרב בר-חיים גם הוסיף שהיו רגליים לחשש של הרב קוק, כי כמה שנים לפני כן: “קנאים לדרך הישנה” תקפו את הרב עקיבא יוסף שלזינגר ברחוב שטראוס וגזרו את טליתו לגזרים כי הרב שלזינגר הטיל בה תכלת.

ב משמע לי שאם יש איסור לעשות חוטי ציצית שלא כצבע הטלית, לפחות רוב הדעות אוסרים מדרבנן ולא מדין תורה. כי אפילו ה”ישועות מלכו” קבע שלדעת הרוב, מי שהטיל קלא אילן במקום תכלת כאילו הטיל חוטי לבן. וכמו כן הרב צבי (הרשל) שכטר קבע ש: “מכ”מ ברור, שאפי’ צבעו החוטים באיזה צבע שהוא, אפילו בהיה הבגד כולו לבן, בדיעבד ודאי יצא י”ח, שהרי מבואר להדיא בגמ’ מנחות (מ.) דמי שצבע החוטים בקלא אילן ג”כ יצא י”ח, דלא יהא אלא לבן”. עכ”ל.

ובמשנה ברורה על סימן ט’ ס”ק ט”ו החפץ חיים קבע שיש לעשות חוטי הציצית כעין הטלית משום, “זה אלי ואנוהו” (לכאורה דין דרבנן) ורק כ”ש אומרים”, הוא מוסיף “משום בעינן מזה ממין כנף”. וגם כאן יש לעיין, אם הכוונה מדאורייתא או דרבנן כי הרב אליהו טבגר אמר לי, שפשטות הדרשה “ממין כנף” קאי על חומר הכנף ולא צבע הכנף.

לכן אם נניח שדין צבע החוטים הוא מדרבנן אז המשנה ברורה כבר קבע את הכלל “שספק דאורייתא עדיף מודאי דרבנן” (עיין משנה ברורה על או”ח סימן תקצ”ה). ואם כן לכאורה יש להטיל ספק תכלת אפילו אם יהיה חסר לנו הפרט, שחוטי הציצית דומים לצבע הטלית. וכדומה פסק הרב שכטר (תכלת, מצוה בהתחדשותה ע’ ל”ד).

ג על ההלכה בשו”ע שצריך לעשות את הציצית מצבע הטלית, המלבי”ם כותב בספרו ארצות החיים, “שאם הוא אדומה יעשה הציצית אדומים ואם הוא ירוקה יעשה ציצית ירוקים והיינו ששני חוטיני חוטיני הבאים במקום לבן יהיו מצבע הטלית”. עכ”ל. אבל ודאי מדין תורה אין אנו מקפידים ששני החוטיני הבאים במקום תכלת תהיו כעין צבע הבגד.

ד המשנה ברורה ס”ק טז לסימן ט’ באו”ח כותב: “ראוי למדקדק לעשות דווקא ד’ כנפות או ט”ק לבן כדי שיהיה יצא ידי הכל כשיעשה הציצית לבנים גם משום דכתיב ולבושיה כתלג חיור ומה ששפת הבגד כעין תכלת בטליתות שלנו בתר עיקר הבגד אזלינן”.

כמו שבטליתות אפשר לעשות קצת מן הטלית תכלת, החושש לדברי הרב אלישיב, יכול אולי לכרוך חוטי הציצית שלו בצורה שעיקר מראה הציצית מבחוץ תהיה לבן.

ה הרב נחום לאם כתב בספר “תכלת, מצווה בהתחדשותה”: “למסקנה, אפ’ נאמר שאין זה התכלת האמיתי, וק”ו אם נאמר שהוא ספק, אין פסול בצבע כחול כתכלת, ומ”ש הרמב”ם (פ”ב ה”ד) שאם נצבעה בא’ משאר צבעונין המשחירים שאינן עומדים פסולה, זה רק כשאפשר להשיג תכלת אבל אם א”א מה פסול יש בו. וכן הורה ה”ר חיים דוד הלוי, הרה”ר של ת”א (עשה לך רב חלק ח’ סי’ א’).

ובעמוד י”ט באותו ספר הרב לאם כתב שלפי ה’פרי מגדים’ כשאפשר בתכלת, ודאי אסור ללבוש טלית זו המצויצת רק בחוטי לבן, שע”כ נמצא דוחה מצוות תכלת בידיים.

ובעמוד ל”ח בספר הנ”ל הרב צבי (הרשל) שכטר כתב “שאם נתפוס כהבנת הטו”א הנ”ל בגדר הלאו דבל תגרע, דהיינו כל שמקיים מצוה בגרעון, שעשה מצוה לכתחילה באופן שמקיימים אותה רק בדעבד, א”כ במטיל לבן בלי תכלת בודאי יעבור בבל תגרע.....

“ואפילו לאלה הטוענים שכבר נפסקה מאתנו המסורה בזיהוי החילזון (עי' מש"כ בזה בס' נפש הרב ע"מ נ"ג), מכ"מ בודאי מחוייבים הם להודות שעכ"פ מידי ספק לא יצאה התכלת הזאת החדשה, וא"כ, לפי פשוטו בודאי עלינו להשתמש בה כל שיש בידו האפשרות, מטעם חשש ב"ת. עכ"ל.

י"ח. אם דורות אחרים לא זכו לתכלת מה נשתנה הדור שלנו מכל הדורות?

יש הקבלה בין ששת ימי בראשית וששת אלפים שנה של שנות היסטוריה מזמן יצירת אדם הראשון עד זמן חורבן העולם הזה, שיתרחש לפי הש"ס באלף השביעי כמבואר במסכת סנהדרין דף צ"ז.

“אמר רב קטינא שית אלפי שני הוו עלמא וחד חרוב שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. אביי אמר תרי חרוב שנאמר יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו. תניא כותיה דרב קטינא כשם שהשביעית משמטת שנה אחת לז' שנים כך העולם משמט אלף שנים לשבעת אלפים שנה שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא ואומר מזמור שיר ליום השבת יום שכולו שבת ואומר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור. תנא דבי אליהו ששת אלפים שנה הוי עלמא שני אלפים תוהו שני אלפים תורה שני אלפים ימות המשיח ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו.”

הרבה מרבנותינו הבינו שלא רק באופן כללי יש הקבלה בין ששת ימי בראשית לששת אלפים שנה של היסטוריה אלא שיש הקבלה מושלמת.

וז"ל ההקדמה לספר קול התור הנמצאת במבוא הנדפס בסוף ספר התקופה הגדולה קול התור של הרב מנחם כשר:

תקופת קץ המגולה, שהיא תקופת אתחלתא דגאולה, נפתחה משנת ת"ק לאלף הששי ואילך. ודבר זה נודע לחכמים ע"פ כללי חכמת הקבלה. כי הנה מסורת בידי חכמי ישראל כי ששת אלפי שנה שהעוה"ז עומד להתקיים בצורתו הנוכחית הם כנגד ששת ימי בראשית, כל אלף כנגד יום אחד המקביל לו, החל מן האלף הראשון שהוא כנגד יום ראשון ועד האלף הששי שהוא כנגד יום הששי. והנה אין לך פרט גדול או קטן בששת אלפים שנה של העוה"ז שאין כללו מושרש בששת ימי בראשית, באופן שהמשכילים היודעים לשער סדרי המעשים שפעל ה' בששת ימי בראשית ולרדת לעומק ענינם, ידעו מראש כל הדברים העתידיים להתחדש בעולם, דבר בעתו, ואפילו מקרה קטן וכעדות הגר"א בפירושו לספרא דצניעותא (פ"ה).

והנה ידע הגר"א שתקופת עקבתא דמשיחא, היא וכל מקריה העתידיים להתחדש בעולם נבראו ביום השישי מן השעה הראשונה של אור הבוקר ואילך עד עת נטות צללי ערב. וכיון שי"ב שעות הלילה לא פעל בהם הקב"ה דבר, הרי שחשבון י"ב שעות היום מתחיל בשנת ת"ק, היינו מאמצע האלף. כפי שי"ב שעות הם מחציתו של מעת לעת. לכן כאשר השכיל רבינו הגר"א זמן בריאת עקבתא דמשיחא בשרשם בששת ימי בראשית, דהיינו משעה ראשונה של בוקרו של יום הששי. ממוצא דבר ידע שתקופת עקבתא דמשיחא בפועל נפתחה משנת ת"ק לאלף הששי. וכן יובן ע"פ כלל זה שכל שעה משעות יום הששי מוציאה לאור בפועל את המעשים המושרשים בה מבראשית במשך תקופה של מ"א שנים וח' חדשים (הערה שלי: הכוונה ל-2/3 שנה) שכן עתה מוצא אם תחלק י"ב שעות היום לחמש מאות שנה זמן שליטתם, כאמור. ע"כ יש לציין, שבאופן כללי גם החתם סופר [שו"ת חתם סופר ח"ו סימן ס"א] וגם האור החיים [על ויקרא ו', ב'] הסכימו שטמון רמז להתפתחות הגאולה בתוך הספור של הבריאה ביום השישי.

כדי להוכיח שבאמת יש קשר, בין מה שמתרחש בהיסטוריה ובין ששת ימי בראשית אציין הדוגמאות הבאות.

רש"י על בראשית א', ד' ד"ה: “וירא אלקים את האור כי טוב ויבדל...” – “ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא.”

וכמו כן באלף הראשון ה' הבדיל גן עדן לצדיקים לעתיד לבוא. וכמן כן בסוף האלף הראשון, היה כעין זה לעניין חנוך שחי 365 שנים כמספר הימים שיש בשנה הנמדדת ע"פ השמש (עניין אור). וזה לשון רש"י לבראשית ה', כ"ב ד"ה: “ויתהלך חנוך” – “צדיק היה וקל בדעתו לשוב להרשיע לפיכך, מהר הקב"ה וסלקו והמיתו קודם זמנו. ולפי חלק מרבנותינו ה' הבדיל את חנוך בזה שהוא הפך אותו כעין מלאך והכניסו לגן עדן בחיים. בין כך ובין כך יש פה עניין של הבדלה מן הרשעים.

ביום השני של הבריאה “ויעש אלקים את הרקיע ויבדל מין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע” (בראשית א', י"א).

לדעתי, יש כאן רמז למבול הגדול שהתרחש באלף השני, וגם לדור הפלגה. [לדור הפלגה שהרי הגויים נמשלים למים ככתוב בתהלים קמ"ד פסוק ז' “פצני והצילני ממים רבים מיד בני נכר”. (וכפירוש התרגום “ושיזיב יתי מאוכלוסין דמתילין למיין סגיעין מן ידהון דבני נוכראין”.)

ע"פ כל האמור למעלה ניתן לגלות רמז בתורה מתי תהיה לנו סייעתא דשמיא מיוחדת לזיהוי נכון של יצורי הבורא (כגון החילזון). שהרי לפי מסכת סנהדרין דף ל"ח בשעה שישית ביום השישי קרא אדם ליצורי הקדוש ברוך הוא, שמות. כמו

שכתוב בבראשית ב', י"ט: "ויצר ה' אלקים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו".

ולפי מה שהבאתי לעיל במבוא לקול התור השעה השישית של יום השישי מכוונת לתקופה שמתחילה בתוך שנת תש"ח ומסתיימת בתחילת תש"ן. $708.33 = 500 + [5 (41.666*)]$

$[6 (41.666* + 500) = 750]$.

ולפי המדען אלסנר שגלה שנים מעטים לפני שנת תש"ן את הסוד, איך לצבוע תכלת עם חלזון הטרונקולוס, ופתר בכך הבעיה המרכזית שהפריע לנו בענין זיהוי החלזון וחיידוש מצות התכלת, זכה לסייעתא דשמיא מיוחדת, בזכות התקופה שהוא פעל בה, שהיא התקופה של "קרא לו שמות". ולפי זה לא נכון להשוות בין הזכויות של דורות קודמים לדור שלנו – כי לא היה להם הסייעתא דשמיא לזיהוי, שהיה לנו. סייעתא דשמיא שלא תלויה במעשינו כל כך אלא בתוכנית הקבועה מראש של הקב"ה.

ואולי יש להוסיף שבענין השתדלות **גשמית** לכאורה, אלסנר השתדל בעניין חיידוש התכלת יותר מרוב בני דורות הקודמים שהיה חסר להם המצווה הנ"ל. כמבואר בפרק חמישי של קול התור "סייעתא דשמיא בכלל ובדרך נסית בפרט באה במדה כנגד מדה, במדה שהאדם מודד מודדין לו מן השמים, היינו באותה מדה שפעולת המצוה נעשית ע"י אדם בפועל **בדרך הטבע**, במדה זו באה סייעתא דשמיא".

והרגשתי חובה להזכיר את כל העניין הזה כי לפי מראה עיני, ההשקפה של הגדולים בעניין התפתחות הגאולה כן השפיע על נכונותם או חוסר נכונותם של הגדולים לחדש את מצות התכלת.

י"ט. גוון של תכלת הכשר לכו"ע

לדעת שלמה טייטלבוים בספרו *לולאות התכלת* לדעת רש"י גוון התכלת הוא ירוק ולדעת הרמב"ם תכלת היא כל מה שמכונה בימנו כחול בין בהיר בין כהה אבל הכהה יותר מעולה.

ואם כפירושו ודאי ההלכה כרמב"ם [שגדולי האחרונים פסקו כדעתו] וכן באמת הבין המחבר הנ"ל שההלכה כרמב"ם.

ואם תשאל מה הראיה שיש כמה גוונים הכשרים לתכלת לפחות לדעת הרמב"ם, אשיב שכתוב בפירוש הרמב"ן על התורה בספר במדבר פרק ט"ו פסוק ל"ח:

"אבל הזיכרון הוא בחוט התכלת, שרומז למדה הכוללת הכל שהיא בכל והיא תכלית הכל, לכן אמר וזכרתם את כל – שהיא מצות השם. וזהו שאמרו (שם מג ב) מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד וכו', והדמיון בשם גם הגוון תכלית המראות, כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, ולפיכך נקרא תכלת".

ואחרי שהרמב"ם הגדיר בכמה מקומות את התכלת כחול כהה ובכמה מקומות כחול בהיר או כחול בינוני, יש להניח שגם הרמב"ם סובר שכמה גוונים של כחול כשרים לתכלת.

איפה הרמב"ם הגדיר את התכלת ככחול כהה?

מכמה מקומות ביד החזקה משמע שלפי הרמב"ם הגוון הרגיל של תכלת היה כחול כהה. שבמשנה תורה בהלכות ציצית (ב', א') כתוב: "תכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול – וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין (השמש, [בכת"י התימנים אין תיבה זו]) בטהרו של רקיע". [רב קאפח בהוצאת מכון משנת הרמב"ם על הלכות ציצית פרק ב' קבע: "וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע כ"ה בכל כתיב יד ובנדפס: לעין השמש בטהרו של רקיע, ושבוש הוא כי המדובר לעין אדם ולא לעין השמש"]. [ועוד יש להעיר, כיון שיש טועים בעניין, שעל סמך דברי הרמב"ם בהלכות קידוש החדש י"ח, ב' אי אפשר לטעון שהמושג רקיע בטהרו, מוגבל רק למראה הרקיע ביום, עיין שם].

ובאותה הלכה כתוב, "צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביפיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה – פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע, כגון: שצבעו באסטיס או בשאר המשחירין".

וכן בהלכה ח', שם "היתה כלה תכלת – עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור, מפני שהוא נראה כתכלת".

ובהלכות יסודי התורה ג', א' הרמב"ם כתב: (רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ג' הלכה א'):

"הגלגלים הם הנקראים שמים ורקיע וזבול וערבות, והם תשעה גלגלים, גלגל הקרוב ממנו הוא גלגל הירח, והשני שלמעלה ממנו הוא גלגל שבו הכוכב הנקרא כוכב, וגלגל שלישי שלמעלה ממנו שבו נוגה, וגלגל רביעי שבו חמה, וגלגל חמישי שבו מאדים, וגלגל ששי שבו כוכב צדק, וגלגל שביעי שבו שבתאי, וגלגל שמיני שבו שאר כל הכוכבים שנראים ברקיע, וגלגל תשיעי הוא גלגל החוזר בכל יום מן המזרח למערב והוא המקיף ומסבב את הכל, וזה שתראה כל הכוכבים כאילו הם כולם

בגלגל אחד ואף על פי שיש בהן זה למעלה מזה, מפני שהגלגלים טהורים וזכים כזכוכית וכספיר לפיכך נראים הכוכבים שבגלגל השמיני מתחת גלגל הראשון".

ובהלכה ג' כתב הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ג' הלכה ג':

"כל הגלגלים אינם לא קלים ולא כבדים ואין להם לא עין אדום ולא עין שחור ולא שאר עינות, וזה שאנו רואים אותם כעין התכלת למראית העין בלבד".

משמע שצבע השמים בעת שיש כוכבים = צבע תכלת. [ועדיין יש לדון אם העובדה שלדעת הרמב"ם הגלגל הרביעי הוא גלגל החמה מוכיח שגם כחול בהיר = תכלת ועדיין יש לדון אם מדובר בצבע השמים בתחילת הלילה או דווקא באמצע הלילה.] ויותר מזה ראיתי שה' כסף משנה' כותב שתכלת היא בגוון כהה. וכן הרב הרצוג פסק כדעת הרמב"ם וקבע שתכלת היא כחול כהה טהור או כחול-סגול.

מצאתי בפרויקט השו"ת של בר אילן הוכחה מדברי הרדב"ז שיש יותר מגוון א' שכשר לתכלת. [לפי המחשב] בשו"ת רדב"ז חלק ה' סימן מ"ח ד"ה יכילנא כתוב:

"וא"ת מה לבדיקה השניה שכבר כהתה עינו מהבדיקה הראשונה ולפיכך אם הוסיף כשר ואם עמד בעינו כאשר היה קודם בדיקה זו לעולם אימא לך דפסולה". וי"ל שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך ולפיכך מהבדיקה הראשונה ירד משחרותו ועמד על גוון הנמוך ולכן אנו עושים הבדיקה השנייה לראות אם יעמוד בעינו נדע שהוא תכלת.

הוכחות שהרמב"ם גם מכשיר גוונים של כחול לא כל כך שחורים לתכלת.

[א] כבר הבאתי למעלה מפירוש הרדב"ז שלדברי הרמב"ם בבדיקת התכלת ברור שיש כמה גוונים של תכלת לדעת הרמב"ם הכשרים, אלא שהשחור הרבה הוא הגוון המעולה יותר.

[ב] מפיקי התכלת החדשה הסבירו שלמעשה, אין אפשרות להפיק בדיוק אותו גוון של כחול בכל צביעה וצביעה כי יש הבדלים קטנים בין חילוץ לחילוץ.

פרופסור אלסנר לדוגמא גלה "שהחלזונות ממין זכר בתקופה מסוימת (כנראה לא בתקופת הרבייה) מכילים יותר אנדיגו ולפעמים כמעט רק אנדיגו ומעט ברומו אנדיגו... כל החלזונות מהמין ארגמן קהה קוצים מכילים את שני הצבעים (תכלת וארגמן) בפרופורציות שונות. כך שהצבע בעולם העתיק – שלא ידע לסדר את התנאים האופטימליים – לא קיבל הפרדה מלאה ואז התכלת נטה יותר לארגמן". (ספר "התכלת" של הרב בורשטין, עמוד 301)

[גם חוקרי הטבע מצד הגויים בעת שהיה לנו תכלת כתבו שניתן להפיק כמה גוונים מן החילוץ].

הרב אריאל כותב בצפיה חקרי מקדש ה' עמוד 11: "מעדויות החוקרים עולה, כי פריסת הצבע על פני הבגד אינה נותנת גוון אחיד לכל הבגד, אלא הבגד עצמו משתנה בגווניו, ובמקום אחד יראה הצבע אדום בהיר ואילו במקום אחר אדום כהה".

"בעית התכלת אינה שונה מן הארגמן ותולעת השני הנזכרים לעיל, אף היא צבעה משתנה מתוך ריבוי החלזונות ומלחים שמעריבים בתוכה".

וכן פרופסור זיידרמן בשיחה אתו טען שמי שמכיר משהו במלאכת צביעה יודע שאי אפשר להפיק גוון אחיד לכל צביעה וצביעה.

[ג] גם מדברי המאירי ניתן להבין שלפי הרמב"ם יש כמה גוונים של תכלת.

המאירי פסק כדעת הרמב"ם בענין גוון התכלת. שהרי הוא כתב: "אמר הר"מ פי' תכלת הוא שם נופל על הצמר הצבוע כעין תרשיש בלבד". וכמו כן המאירי כתב במסכת שבת דף צ"ח/ב' שקרסי זהב בלולאות תכלת שבמשכן היו נראים ככוכבים ברקיע. וכמו כן במסכת יבמות דף ג'/ב' – ח'/ב' הוא כתב "כל הצבעים פוטרין במצות לבן חוץ מן התכלת והילכך אם היה הטלית תכלת אין מטילין למצות לבן שבה תכלת ולא שחור שדומה לתכלת".

ואף על פי שראינו שהמאירי מכשיר כחול כהה לתכלת, כמו שהוכח מהמקורות שכבר הבאתי, המאירי קבע שגם החלק הכחול באש (הוא אומר כחול לא כהה) מוגדר כתכלת. וז"ל המאירי במסכת ברכות דף נ"ב/ב: "וב"ה סוברים הרבה מאורות יש לאור כלומר הרבה מאורות חלוקות זו מזו ושכלם מאירים לבנה אדומה ירקרקת שראש השלהבת מאיר בלובן ושיפוליו בצבע תכלת וגחלתו באודם והלכה כב"ה".

ומצאתי הרבה מקורות חוץ מדברי המאירי המעידים שתכלת היא כגוון הכחול שבאש. ואלו הן.

[2] רעיא מהימנא ספר במדבר פרשת פנחס דף רכ"ו/ב'

[3] זוהר חלק ב דף קמ"ט/ב'

[4] תיקוני זהר דף מ"ט/ב'

[5] תיקוני זהר דף נ"א'

[6] ספר חרדים-פרק ב'

[7] ספר עבודת הקודש חלק א' פרק י"א

“ובספר מראות הצובאות בענין היחוד והוא ממדרשו של רשב"י ע"ה (ח"א נ' ע"ב) אמר בזה הלשון בא וראה כל מי שרוצה לידע חכמת הייחוד הקדוש יסתכל בשלהבת העולה מן הגחלת או מתוך נר דולק כי השלהבת אינה עולה אלא כשתאחז בדבר גס. בא וראה בשלהבת שהיא עולה יש בה ושני מאורות מאור אחד לבן שמאיר, ומאור אחר שנאחז בו שהוא כגוון שחור או תכלת, המאור הלבן הוא למעלה והולך בדרך ישר ותחתיו אותו האור של תכלת או שחור שהוא כסא לאותו הלבן ואותו הלבן שוכן עליו ונאחזים זה בזה להיות אחד. וזה המאור השחור או התכלת שהוא למטה הוא כסא הכבוד לאותו הלבן וזהו סוד התכלת, וזה הכסא נאחז בדבר אחר להדלק שהוא למטה לו והוא מעוררו להתאחד באור הלבן, וזה התכלת שחור פעמים יחזור אדום, ואותו המאור הלבן אשר עליו לא ישתנה לעולם כי לבן הוא תמיד, אבל זה התכלת ישתנה לגוונים אלה לפעמים תכלת לפעמים שחור לפעמים אדום”.

וטרחתי לצטט את המקור האחרון כדי לחזק את ההשערה שכאשר הרמב"ם קבע שתכלת דומה לשחור, הוא לא התכוון דווקא לשחור כדיו [רק לדם החילזון הוא דרש שחור כדיו] אלא אפילו שחור כמראה הכחול במובן שבני אדם רגילים מבינים כאשר אומרים כחול. וכמו שכתב הביאור הלכה לסימן ל"ג ד"ה: “הרצועות שחורות וז"ל “ולפ"ז אפילו אם היה מראיתו דומה למראה הכחול [שקורין בלא"ה] ג"כ כשר וראה מנידה י"ט ע"א במראות הדמים דאם היה שחור כחרת טמא [צ"ל דיהה] כיהא מכן אפילו היה שחור ככחול טהור וכדפרש"י שם אלמא דמראית כחול הוא בכלל שחור וכן בחולין דף מ"ז לענין ריאה דאם שחרותה דומה לכחול וכדאיתא ברמב"ם בפ"ז מהלכות שחיטה הלכה י"ט שחורה ככחול אלמא דאף מראה כחול בכלל שחור”.

עוד יש להוסיף שגם הגר"א בספר ברק השחר על המילה חשמל, בנבואת יחזקאל קובע שכחול של אש = תכלת.

[ד] הרמב"ם הגדיר תכלת כפתוך שבכחול. והרמב"ם בהלכות טומאת צרעת פרק א' הלכה ד' כתב: “והמראה הזה שהוא מעורב מלבנונית ומעט אודם הוא הנקרא פתוך, וכיצד מראה הפתוך בארבע מראות אלו, כאילו הן ארבע כוסות מלאות חלב ונתערב בכוס הראשונה שני טיפי דם ובשניה ארבעה טיפין ובשלישית שמונה טיפין וברביעית ששה עשר טיפין, הפתוך שבבהרת הוא המראה הרביעי והפתוך שבשאת כמראה כוס שלישית והפתוך שבספחת הבהרת כמראה הכוס השניה והפתוך שבספחת השאת כמראה הכוס הראשונה”.

משמע שהרמב"ם לא התכוון לגוון אחיד כאשר הוא השתמש במילה פתוך, כי לפעמים פתוך הוא צבע א' שמעורב עם 2 טיפות של צבע שונה, ולפעמים 4 ולפעמים 8 ולפעמים 16.

אדרבה, בזה שהרמב"ם בניגוד לעניין צרעת לא אומר שהתכלת = הכחול הכהה ביותר עם 10, או 20 או 30 טיפות של לבן וכדומה, משמע שאין כזה דרישה מדויקת לעניין תכלת.

ויש להעיר, שכיון שיש משהו שטעה בזה, שמשמע ממסכת נדה, שפירוש המילה פתוך = מעורב ולא יותר. שהרי כתוב ב נדה דף ז' עמוד ב' “התם לא פתיכא בהו תרומה הכא פתיכא בהו תרומה” וכוונת המילה פתיכא = מעורב.

[ה] הרב צבי הירש קאלישר בדרישת ציון, (מאמר קדישין) עמוד קל"ז קבע “לדעת הרמב"ם דתכלת כל צבע רקיע שלא תשתנה מראיתו בשום אופן כשר לתכלת” (משמע גם ממנה שיש כמה גוונים כשרים לתכלת).

[ו] ראוי להדגיש שכתוב מפורש בשולחן ערוך ובמשנה ברורה שלפעמים אפילו כאשר יש כוכבים ברקיע, הרקיע “מזהיר כעין אורה של יום” [משנה ברורה סימן רצ"ג סעיף ב', שולחן ערוך יורה דעה סימן רס"ב סעיף ה']. לכן אפילו אם מראה התכלת כמראה הרקיע בעת שיש כוכבים, עדיין ניתן להניח שכחול לא כהה כשרה למצות תכלת.

[ז] הרב אליהו טבגר הביא בשם הרמ"ק בפרדס (שער הגוונים ב' ושם ג) “בשם המקובלים שתכלת היא כחול הקרוב לשחור אך יש מין תכלת בהיר הקרוב לצבע תכלת, עיין שם”.

[ח] לדעת הרב אברהם בן הרמב"ם, לשמות כ"ה, ד': “ותכלת צבע צבוע מראה דומה למה שנראה הרקיע שהוא כחול טהור (מראה ממוצע) בין כחול העמוק והלובן”.

ט] וכן קבע ספר חכמת אדם – כלל קי"א שתכלת (לענייני נדה) היא מה שקורין "בלאו". [עיין ספר"התכלת" ע' 421 שרב הרצוג קבע בלויא= מה שאנו קוראים כחול או באנגלית blue].

י] ועוד קצת משמע לי, שתכלת שלא בגוון כחול עמוק, עדיין כשרה כגוון תכלת, מפירוש הרמב"ם למשניות, והרע"ב מסכת בכורות פרק ז' משנה ג'. ששם הם קבעו שאם "עיניו האחת שחורה והשני כעין התכלת"... "הרי האיש ההוא בעל מום". בפשוט מדובר כאן בתכלת שהיא לא כחול עמוק אלא גוון יותר בהירה.

י"א] וכן משמע מדברי רב שמשון בה"ר רפאל הירש שתכלת שלא בגוון כחול עמוק עדיין כשרה. שהרי הוא קבע בספר המצוות כסמלים עמוד 91, שבתנ"ך יש רק 3 שמות לשבעת הצבעים (של הקשת)

1 [תכלת 2 [ירוק 3 [אדום. ירוק לדעתו הוא גם ירוק וגם צהוב ותכלת הוא צבע כחול וצבע סגול.

לאור דברי הרב הירש חשבתי ששיך גם לצטט את דברי רבינו בחיי על שמות פרק כ"ח פסוק ט"ו :

"וצבע זה של תכלת אינו צבע של גאווה כצבע של אדמימות או צבע ירקות שקורין גרי"ן ששניהם צבעים של גאווה, אבל התכלת צבע של ענוה ושפלות נאה לבחורים ונאה לזקנים", עכ"ל.

י"ב] בסוף סימן ל"ב, לקיצור שלחן ערוך כתוב "ההסתכלות הרבה בצבע לבן ג"כ מזיקה לעינים. ולכן מראה השמים כמראה התכלת, לא לבן, כדי שלא יזיק לעינים". ומצוין הרמב"ם כמקור להלכה הנ"ל. אבל עד עתה לא הצלחתי למצוא המקור ישיר ברמב"ם.

י"ג] החפץ חיים פסק כדעת הרמב"ם, גם לעניין גוון התכלת וגם לעניין: כיצד יוצרים תכלת.

ש"בליקוטי הלכות" בתורת הקדשים אות ב' על פרק רביעי במנחות, הוא הביא את לשון הרמב"ם בהלכות ציצית ב' ב', להלכה. ואף על פי שההלכה כרמב"ם, החפץ חיים קבע שהכחול המצוי בעינים = מראה תכלת. שבעין משפט שלו הערה כ בספר ליקוטי הלכות הוא כתב (בכורות פרק ששי משנה ב'). וז"ל "לדעת רש"י סירא הוא העיגול שאינו שחור כ"כ וכמראה התכלת הוא שמפסיק בין הלבן ובין השחור ממש (המילה הזאת לא הודפסה בצורה טובה ולא ברור לי אם כתובה המילה, ממש) שממש מראית העין באה ולהרמב"ם רק הלבן הוא בכלל שומן העין ואינו עין אבל מן הלבן ולהלן הוא הכל בכלל העין וסירא נקראת הקו הסובב המראה התכלת".

י"ד] בעל המדרש הגדול על סוף פרשת שלח קבע כרמב"ם שתכלת= פתוך שבכחול ואחר כך מביא 3 דברים שיש בהם מראה תכלת: א] תכלת דומה לים וים דומה לרקיע וכו'. ב] תכלת דומה לקשת (הכוונה לדעת רב שמשון בן הרב רפאל הירש לקצה הקשת, היינו הצד של הכחול והסגול שבה). ג] תכלת דומה לספיר (שהוא לפי במדבר רבה פרשה ב' פסקה ז' (במהדורת וילנא) צבע שחור הדומה לכחול).

משמע מדבריו שהמושג פתוך שבכחול כולל כמה גוונים.

דיון בשיטת רש"י

שלמה טייטלבוים רצה להביא ראיה שרש"י לא יכול להכשיר מה שאנו קוראים בזה"ז כחול שהרי בפירושו לחולין מ"ז, ב' ד"ה ככוחלא רש"י כותב "צבע כחול שהוא כמראה לזו"ר לא ירוק ולא שחור". ובהגהות מהר"ב רנשבורג הוא כותב על המילה לזו"ר. "נ"ב בלוי"א כמראה רקיע". ואם כן, כאשר רש"י כתב במקום אחר שתכלת נחשבת לירוק, מוכרח להיות שהתכלת של רש"י אינו בלוי"א כמראה רקיע.

ולפי שיטתו כך יוסבר מדוע בפירושו לסוטה י"ז, רש"י כתב "דאיצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד. הילכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ותכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה".

ובכך יוסבר מדוע רש"י בפירושו למסכת גיטין ל"א, ב' תאר את הצבע של סרבלא דכרתי, כצבע תכלת. וזה לשונו, ד"ה: 'סרבלא דכרתי': "צבע תכלת דומה לכרתי". שמדובר לכאורה בצע ירוק כחול כי לכאורה אין בירק כרתי צבע שממש כחול.

אבל אם נאמר כדבריו יהיה סתירה בין דברי רש"י בש"ס ודברי רש"י על התורה.

שהרי כתב רש"י בפירושו בסוף פרשת שלח, פתיל תכלת. על שם שכול בכורות תרגומו של שכול תכלא ומכתם היתה בלילה. וכן צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב.

ואציע פירושים אפשריים כדי שלא תהיה סתירה בדברי רש"י.

בזוהר חלק א' דף קל"ו/ב' ועוד מקומות הזוהר חלק את צבעי הקשת רק ל 3 "ירוק חוור סומק". הוי אומר, חלק מרבתינו מגדירים ירוק כמושג הכולל ירוק כחול וסגול ויתכן אפילו יותר צבעים מזה.

לדעת פירוש משכיל לדוד על רש"י במדבר ט"ו, ל"ח כאשר רש"י כתב **תכלת**. "צבע ירוק של חלזון", הכוונה "לאו דווקא ירוק אלא הגוון שקורין בל"ו והוא נוטה לשחרות קצת, כמ"ש רש"י בסמוך דומה לרקיע המשחיר לעת ערב." [וגם זה לא ראיה גמורה שהירוק של רש"י = כחול, לפי ההסבר שהבאתי לעיל שאולי הכוונה של רש"י היא שדם החלזון טוב לצביעה רק בשלב שהדם ירוק].

לסיכום רש"י שקרא לצבע איסטים [סטים] בשם ירוק יכול להסכים באופן חלקי עם הרמב"ם בעניין צבעו של תכלת, כי לכאורה שניהם מסכימים שצבע איסטים = צבע תכלת.

ואם בכל זאת ידרוש הדורש, לעשות חילוק בין המילים, סטים ואיסטים שהבאתי למעלה או חילוק בין מראה קרו"ג לצבע המופק מאיסטים, וגם יטען שפירוש רש"י למילה ירוק הוא קבוע בכל מקום. וגם יטען שהירוק בשלהבת אש, אינו החלק הכחול בה, ובכך לעשות מחלוקת, בין פירוש רש"י על התורה לפירושו על הש"ס. חשוב להדגיש שבין כך ובין כך ההלכה כרמב"ם. כי רבו גדולי האחרונים שהביא את שיטת הרמב"ם להלכה.

דיון עם הגאון הרב אביגדור נבנצל שליט"א על גוון התכלת

אחרי שהרב נבנצל הסכים לקרוא מה שכתבתי על התכלת הרב העיר בתחילה, שקוראים לגוון תכלת, תכלת ע"ש המילה תכלית. והמילה תכלית רק מאפשרת גוון אחד. או גוון הרקיע לאור היום – כהבנת הרב בדברי הרמב"ם או כחול כהה כהבנת הברייטא שהקריסים בלולאות במשכן היה להם מראה ככוכבים בלילה.

לכן חפשי ראייה שהמילה תכלית יכולה לכלול יותר מדבר אחד. ובתלמוד בבלי מסכת ברכות דף י"ז עמוד א' מצאתי שהמילה כוללת 2 דברים, ששם אמרו: "תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים". וכן מהפסוק "הלא משנאיך ה' אשנא ובתקומיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי" (תהלים/ קל"ט כ"א – כ"ב) משמע שהמילה תכלית כוללת כמה עניינים, שהרי יש כמה דרכים לקיים תכלית שנאה שנאתים.

עוד ראיתי שלפעמים יש תכלית כללי, שטמון בתוכו תכלית נוספת יותר מצומצמת כמו שכתוב בבית יוסף אורח חיים סימן כ"ד אות ב' – ד' ד"ה: כתב בעל: "ושאר מוני המצות לא מנו הראיה מצוה לעצמה אבל כיון שהראיה היא תכלית ראשון למצוה זו כדי שיבא לתכלית האחרון שהוא קיום המצוה טוב וראוי להסתכל בציצית בשעת העטיפה כשמברך עליה". וכדומה יש במשנה ברורה סימן תרכ"ג סעיף ב' "כי תכלית כל העשיית הוא יוה"כ ותכלית יוה"כ הוא תפלת נעילה שהכל הולך אחר החיתום".

ומשמע לי מדברי הרמב"ם על התורה שהרמב"ם הבין את המילה תכלית שממנה נגזרת המילה תכלת במובן הרחב ולא במובן מצומצמת

שהרי בספר במדבר פרק ט"ו פסוק ל"ח:

"אבל הזיכרון הוא בחוט התכלת, שרומז למדה הכוללת הכל שהיא בכל והיא תכלית הכל, לכן אמר וזכרתם את כל – שהיא מצות השם. וזהו שאמרו (שם מג ב) מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד וכו', והדמיון בשם גם הגוון תכלית המראות, כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, ולפיכך נקרא תכלת".

ועוד יש לאמר לפי ענ"ד שמילת אדום נגזרת מהמילה אדמה וכן ירוק מירק. הוי אומר הצבעים האלו מורים על הארציות והגשמיות. אבל כחול וסגול הם צבעי שמים, סמל הרוחניות, לכן שניהם נקראים תכלית או בקיצור תכלת.

בין כך ובין כך מצאתי ראייה נוספת שממנה משמע שהרמב"ם החשיב גם כחול כהה כתכלת ואולי בכך אוכל לשכנע את הרב שכל גווני צבעי כחול [וסביר להניח גם סגול] נקראים תכלת לדעת הרמב"ם.

התוספות יום טוב, למסכת כלאים פרק ב' משנה ה' כתב: "ומ"ש הר"ב צבעו דומה לתכלת. לשון הרמב"ם שצובעים בו תכלת. וכ"כ בפרק ט ממס' שבת משנה ה שצובעים בו כעין הרקיע. אבל במורה חלק א' בהקדמה י' למדברים כתב שהוא צבע שחור. ומצאתי בפ"ה הראב"ע בפרשת תרומה שכתב שיש קוראין לשחור תכלת בעבור שהיא תכלית הגוונים". עכ"ל.

אם נאמר שתכלת = צבע כעין רקיע וגם שהוא צבע שחור, אז אין סתירה בין הגדרת הרמב"ם לאיסטים בפירושו על המשניות לדבריו במורה נבוכים. אבל אם לא לדעת התוספות יום טוב תהיה סתירה בין המקורות.

ואולי הרב ידחה. שאיסטים יכול להיות גם שחור לפעמים ועל זה דבר הרמב"ם במורה, ולפעמים מראיתו כתכלת. אבל לא שניהם.

ולענ"ד, לא יתכן שבזמן שתכלת היתה בישראל, והיה מסורת של דור לדור על זה, שיהיה מחלוקת בין חכמינו מהי הגוון הכשר לתכלת. וכבר הבאתי את כללו של הרב קוק במשפט כהן: "ובודאי למעוטי במחלוקת עדיף כל כמה דאפשר. ואפי' נצטרך בשביל העדר חידוש מחלוקת לומר איזה דוחק, ג"כ אין בכך כלום, וכה"ג דקיי"ל דמיישבים סתירות שבין העדים אפי' ע"י דוחק, כדי שלא יהי' חילוק ביניהם, ותלינן בדברים רחוקים, שאינו יודע בעיבורו של חודש ושטועה תרתי או תלת שעי, לכל חד וחד כדאית לי', וכדקיי"ל בחו"מ סי' כ"ט ס"א, שאנו מפרשים אפילו בלשון רחוק, שלא לעשות סתירה ומחלוקת בין העדים, וה"ה בכל דבר שאנו יכולים להשוות אין לנו לומר שיש כאן מחלוקת".

ואם בכל זאת הרב סובר שיש מחלוקת, החפץ חיים בליקוטי הלכות, וערוך השלחן באו"ח סימן ט' הלכה ד', וכן אגרות משה חלק יו"ד ב' סימן קל"ג פסקו כרמב"ם לגבי צבעו של תכלת ומדוע הרב מהסס לסמוך על הפוסקים הללו כדי להכשיר לפחות מראה הרקיע ביום כתכלת?

ועיין עוד בספר התכלת של הרב בורשטין עמוד 397 בעניין עמדתו של הרב הרצוג, שגם הוא סבר כרמב"ם "וז"ל: "לעיקר יסודי אני מניח, שעלינו ללכת בעקבות רבינו הגדול הרמב"ם, אותו הענק הרוחני שהעמיד על שכמו את האחריות הענקית לקבוע את ההלכה לדורות (ת) בכל התורה כולה שהיא אחריות יותר גדולה מלחבר פירושים בלבד, ושהעמיק ודקדק לא רק בתלמוד הבבלי אלא גם בירושלמי ובמדרשים ושהוא פוסק לפעמים על פיהם, ולא עוד אלא שלפניו נגלו כל חבורי הגאונים ופירושיהם, שרובם היו דברי קבלה מפי רז"ל... יוצא לנו ברור כשמש שהתכלת היא, מצד אחד, מראה כחול 'כדמות הרקיע הנראית לעין שמש בטהרו של רקיע' ושהיא, מאידך גיסא, מסוג הצבעים הנוטים לשחור, הוה אומר שהתכלת היא מראה כחול עמוק נוטה לשחור {טיעף-שוורץ בלויא, deep dark blue} והיינו מראה הרקיע של א"י בטהרתו.

וכן הרבי מראדזין הכשיר מגוון שלם של גוונים שלכאורה כוללת הבנת הרב, בדברי הרמב"ם בתוך המגוון, כתכלת. וגם הגר"א והמאירי שקבעו שהכחול של אש= תכלת מכשירים התכלת שמראיתו כעין רקיע, כי לפי תיקוני זהר דף קכ"ו/ב' 2 המראות שוים.

אח"כ הרב נבנצל שוב העיר שלכאורה יש סתירה בדברי הרב הרצוג. שהתכלת היא, מצד אחד, מראה כחול 'כדמות הרקיע הנראית לעין שמש בטהרו של רקיע' ושהיא, מאידך גיסא, מסוג הצבעים הנוטים לשחור, הוה אומר שהתכלת היא מראה כחול עמוק נוטה לשחור {טיעף-שוורץ בלויא, deep dark blue} והיינו מראה הרקיע של א"י בטהרתו.

הרקיע הנראית לעין השמש, משמע לא כחול עמוק הנוטה לשחור ובסיפא משמע כן.

עניתי שאף על פי שאני עדיין סובר שכל הכחולים כשרים כתכלת בגלל הראיות שכבר הבאתי במכתב אחר; אבל לפחות להסביר את עמדת הרב הרצוג צרפתי תמונות.

בתמונה מספר 1 אנו רואים שמעל הארצות שמצויים שם מדבר, השמים מטוהרים מעננים הרבה יותר

תמונה מספר 1

ממה שרגיל בארצות אחרות.

בתורה הביטוי טוהרו של רקיע מופיע דוקא לגבי השמים על יד סיני [שמות כד, י].

בגלל שאינני בטוח שהרב הרצוג התכוון למדבר סיני כאשר הוא אמר מראה הרקיע של א"י בטהרתו, לכן גם צרפתי תמונות מאיזור הנגב. [כל התמונות גם מראה השמים בסיני וגם בנגב קבלתי מתוך חיפוש באינטרנט]

בתמונות ניתן להבחין שמראה השמים כחול עמוק נוטה לשחור.

ואם תאמר שאולי התמונות אינן משקפות את המציאות, יש להוסיף ש 3 מאמרים מתיירים [באינטרנט] בסיני, התיירים תיארו השמים שם כאשר הם בלי עננים [כי יש פעמים שיש עננים שם וזה משפיע על צבע השמים] כמראה cobalt

לפי המילון Oxford American Dictionary בפירוש 2 שמופיע למילה

.Coloring matter made from this, [cobalt] has a deep blue color

הוא אומר מראה cobalt לכאורה הוא המראה כחול עמוק נוטה לשחור {טיעף-שוורץ בלויא, deep dark blue שהזכיר הרב הרצוג.

ויש להדגיש שניתן באיזורים שונים ובזמנים שונים למצוא צבע שמים יותר בהיר בסיני ובנגב, אלא אני משער שלדעת הרב הרצוג המראה כחול עמוק נוטה לשחור {טיעף-שוורץ בלויא, deep dark blue הוא המצב השמים הטהור ביותר מעננים.

וכל זה אני כותב מצד סברא כי ביינתים לא מצאתי בדברי הרב הרצוג, יותר ממה שהבאתי במכתב הקודם על הסברו למראה התכלת, ע"פ הרמב"ם.

ויש לציין, שמצד האמת, אין לשמים מצד עצמו צבע בכלל לא כחול בהיר ולא כחול כהה. אלא הכל תלוי באיך קרני האור מן השמש נקלטות באויר.

על כל זה הרב נבנצל שליט"א, השיב לי "ישר כוחו עבור מכתבו והצילומים הנלווים. שנינו גרים ת"ל בא"י, בירושלים, ורואים פעמים רבות את הרקיע ביום בהיר, ואני מניח שגם כת"ר ראה שאינו כחול כהה אלא בהיר. אך לאור העדויות שמר שלח לי, ולאור זה שהרמב"ם דבר על הצבעים משחירים, סבורני שאיאלץ לקבל את דעתו."

כ' . שיטת הגר"א לענין מספר חוטי התכלת שיש להטיל

הקדמה

יש ראשונים כמו הרמב"ם, שפסקו שרק חוט א' מתוך שמונה (אחרי הקשירה) יהיה תכלת והשאר לכן (או צבעים אחרים).

יש ראשונים כמו המאירי שסברו ש- 2 מתוך 8 יהיו של תכלת.

ורש"י, ר"ת, הרא"ש, בעל העיטור, ועוד, סברו ש- 4 מתוך 8 חוטים יהיו של תכלת.

הרב צבי (הרשל) שכטר קבע למעשה שיש להטיל 4 מתוך 8 כתכלת.

כמקורות לדעתו הוא הביא משנה ברורה סימן ט' ס"ק ז', ומחבר סי' י"ב ס"א לעניין גרדומין, שהביאו ***דעת הר"ת בזה להלכה, דתמיד עושים ב' חוטי תכלת וב' חוטי לבן. וכן עי' משנה ברורה סי' ט' ס"ק י"ד בשם המלבי"ם, דבשני חוטים ממין הבגד (שנעשה משאר מינים) ושני חוטים מצמר, שפיר דמי, דב' חלקים נפרדים הם במצוות הציצית, ב' חוטי הלבן וב' חוטי התכלת.

*** בשו"ע או"ח סימן יב כתוב והלכה כסברא ראשונה (לכאורה, שיטת רש"י) מיהו היכא דאשפר טוב לחוש לסברת רבינו תם. וכן משמע לי מדברי המשנה ברורה ס"ק יא בפרק הנ"ל. וכבר הזכרתי שגם רש"י סובר ש- 4 מתוך 8 חוטים יהיו של תכלת.

גם הטור והחזון איש (ולדעת הבית יוסף, אפילו הראב"ד) אמרו לעשות חוטי תכלת כמספר של רש"י ותוס', וכן נוטה (אבל לא באופן מוחלט) בעל הערוך השולחן. אבל אודה על האמת, שכרגע, לפי מה שאני רואה ברחוב, הרוב (שבפועל מטילים תכלת) לכאורה מטילים כשיטת המאירי וכפי הגירסא שלנו להשגות הראב"ד (2 מתוך 8). וכמה חכמים חשובים (לדוגמה, הרב דב ליאור, שליט"א) נוהגים כרמב"ם.

כתב הרב אליהו טבגר שליט"א

“בשאלת עמדתו של רבנו הגר"א בנושא זה ישנה, לכאורה, מבוכה רבה. בשלשה מקומות מתיחס רבנו לענין מספר חוטי התכלת, ובכל אחד מביע דעה שונה. בביאורו לשו"ע (או"ח סימן יב אות ה') מחזיק הוא בדעת רש"י ותוס' ומראה להם פנים בסוגית הגמרא ובספרי. בביאורו לספרא דצניעותא (פרק ה' ד"ה שבעה רהיטין) הוא מפרש כדעת הרמב"ם, ובביאורו לספר הזוהר = יהל אור (פרשת פנחס רכ"ח ע"ב), הוא מפרש כדעת הראב"ד (הערה: שבהשגותיו על הרמב"ם, כתוב אצלינו שמטילים 2 מתוך 8) וכותב שהעיקר כדבריו.

להסברו של הרב טבגר לסתירה בדברי הגר"א, עיין באתר <http://tekhelet.com/pdf/hagra.pdf>. אבל לעניות דעתי, יש דרך אחרת להסביר את דברי הגר"א.

בפירוש תפארת ישראל למנחות פרק ד' אות א' הבעל תפארת ישראל קבע:

“דמצוה לתת בכל כנף ד' חוטין. חוט א' או ב' תכלת והשאר לבן. ואם היו כולן לבן או כולן תכלת. יצא.”

ונראה לי שלדעת התפארת ישראל יש אופציה או להטיל חוט א' של תכלת או ב' חוטים. שלדעתו, מן הפסוק “גדילים תעשה לך” אנו לומדים רק שיש חיוב להטיל 4 חוטים (לפני הכפול) בכל כנף. ואין אנו לומדים מן הפסוק שהוא כלל, כמה חוטים מתוך ה-4 יהיו של תכלת.

ואם כן אפשר לצאת ידי חובת הפסוק “הכנף פתיל תכלת” או על ידי חוט אחד של תכלת או על ידי שניים.

ורבים שואלים, איך יתכן שפתיל תכלת יכול להיות יותר מחוט אחד, שלכאורה היה צורך לכתוב פתילי תכלת אם הכוונה ל-
?2

ויש להשיב שזוהי מחלוקת קדומה. שבית הלל וכנראה תרגום אונקלוס על במדבר ט"ו, לח באמת סברו שפתיל= חוט. אבל בית שמאי (שההלכה כבית שמאי בעניין הזה) והתרגום ירושלמי מפרשים פתיל= שזיר.

וכן רש"י בפירושו על התורה (לשמות ל"ט, לא) מוכיח שאין לשון ‘פתיל תכלת’ דווקא חוט אחד. וזה לשונו: “ואומר אני ‘פתיל תכלת’ זה חוטין הן, לקשרו בהן במנצפת, לפי שהציץ אינו אלא מאוזן לאוזן ובמה יקשרנו במצחו? והיו קבועין בו חוטי תכלת לשני ראשיו ובאמצעיתו, שבהן קושרו ותולוהו במצנפת כשהוא בראשו, ושני החוטין היו בכל קצה וקצה, אחד ממעל ואחד מתחת מצחו, וכן באמצעו, שכך הוא נוח לקשור, ואין דרך קשירה בפחות משני חוטין, לכך נאמר על ‘פתיל תכלת’, ו‘עליו’ פתיל תכלת, וקושר ראשיהם השנים כלן יחד מאחרי למול ערפו, ומושיבו על המצנפת, ואל תתמה שלא נאמר ‘פתילי תכלת’ הואיל ומרובין הן, שהרי מצינו בחשן ואפוד – ‘וירכסו את החשן... בפתיל תכלת’, ועל כרחך פחות משנים לא היו, שהרי בשתי קצות החשן היו ב' טבעות החשן, ובשתי כתפות האפוד, שכנגדן, ולפי דרך קשירה ד' חוטין היו ומכל מקום פחות משנים אי אפשר.” ע"כ.

ויש להוסיף שגם המילה אותו (והיה לכם לציצת וראיתם אותו) אינה ראייה שיש להטיל חוט אחד של תכלת, כי חז"ל השתמשו במילה לדרשות אחרות.

לכן נראה לי, שמצד האמת, סובר הגר"א, שדי בחוט אחד מתוך ה-4, אבל כיון שישאופציה כשיטת התפארת ישראל, או להטיל חוט א' או ב' של תכלת, למעשה, יש חיוב להחמיר כשיטת רש"י ותוספות.

כ"א. קשירת ציצית עם תכלת – דיון בשיטת הרא"ש

בפירוש ה' רא"ש' על התורה, בספר הדר זקנים, סוף פרשת שלח כתוב:

ואני שמעתי שיהיו הכריכות של כל כנף ג' מתשעה תשעה והאחרונות יב כריכות ג' פעמים ט וא' יב, הרי כאן ט"ל כמניין ה' אחד. ועוד שמעתי שיש בכל הכריכות והחוליות והקשרים והחוטים רמ"ח, כמנין איבריו של אדם, ודוק ותשכח אם בעל מספר אתה: ד' ט"ל [מנינם] קנו, וה' קשרים וד' חוליות וח' חוטין הרי כאן כג***; אם כן תמנה ד' פעמים כג' ותמצא החשבון מכוון (רמ"ח)

*** וצריך עיון שחסר כאן עוד ו להשלים לכ"ג, ויתכן שיש להשלים כך: 5 קשרים כפולים הרי יש כאן 10 + ח' חוטין + ד חוליות + נקב אחד הרי כאן 23 או אולי יש להגיע למספר 23 על ידי ספירת הגדיל (השליש העליון של חוטי הציצית) במקום ספירת הנקב.

ובהלכות קטנות הלכות ציצית של הרא"ש [המודפס אחרי מסכת מנחות] אות ט"ו כתוב:

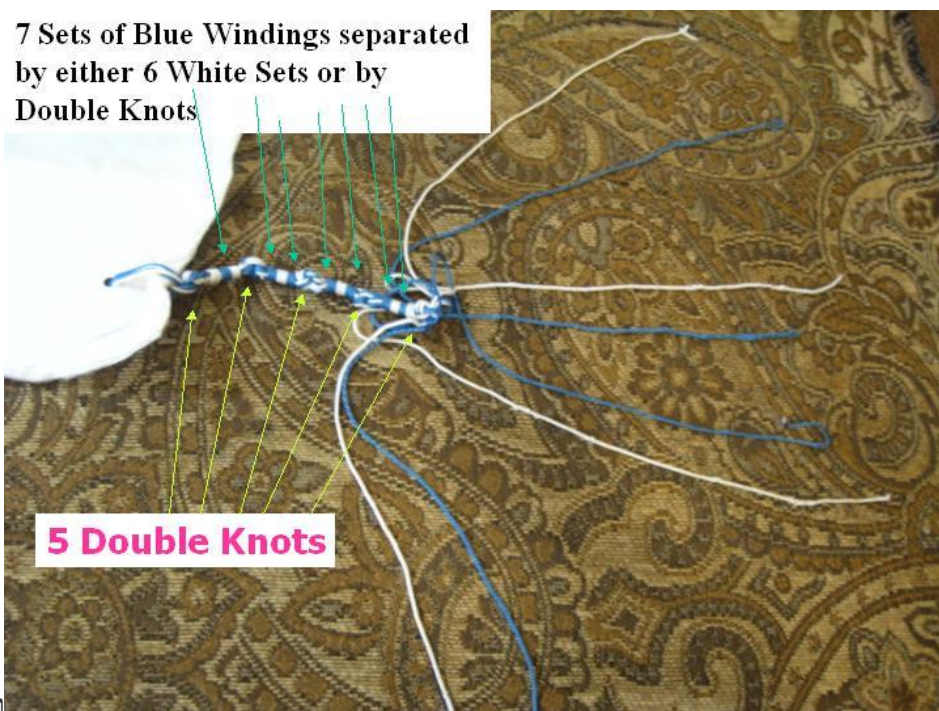
אמר רב תכלת שכרך בה רובה כשרה. אפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשירה. ונוי תכלת שליש גדיל וב' שלישי ענף. וכמה שיעור חוליא. תני רבי אומר כדי שיכרוך וישנה וישלש. תנא הפוחת לא יפחות מז' והמוסיף לא יוסיף על י"ג. לא יפחות משבעה כנגד שבעה רקיעים. ואל יוסיף על י"ג כנגד ז' רקיעים ושש אוירים שביניהם. תנא מתחיל בלבן ומסיים בלבן מעלין בקודשה ואין מורידין. נראה דדוקא כשיש תכלת אז יש לדקדק במנין חוליות. שהתכלת ניכר בחוליות ודומה לרקיע והלבן דומה לאויר שבין רקיע לרקיע. אבל האידנא שאין לנו תכלת אין לנו לדקדק במנין החוליות ומהאי טעמא אין צריך לקשור על כל חוליא וחוליא, כי הקשר הוא להכיר מנין החוליות. ולה' קשרים לא מצינו סמך דבימי חכמים היו עושין ז' קשרים לכל הפחות. כדאמר הפוחת לא יפחות מז' ועל כל חוליא קשר. ואם נפרש שצריך לקשר דקאמר היינו א' של לבן וא' של תכלת אז נמצא סמך לה' קשרים דתחילה קושר סמוך לכנף וכורך חוליא לבן וחוליא תכלת וקושר הרי ב' ועוד לבן ותכלת וקושר הרי ג' ועוד לבן ותכלת וקושר הרי ד' ומסיים בלבן וקושר הרי ה'. ורש"י פירש דהא דאמר מצות ציצית שקולה כנגד כל המצות היינו טעמא דציצית בגימטריא שש מאות וח' חוטין וחמשה קשרים הרי תרי"ג.

ובמבט ראשון יש סתירה בין דברי הרא"ש בהדר זקנים ובין דבריו בהלכות קטנות.

ולענ"ד יש לתרץ בא' בשני אופנים.

אם דברי הרא"ש על התורה נאמרו אחרי דבריו בהלכות קטנות, ניתן להסביר שהרא"ש גלה שיש באמת סמך חזק בדברי חכמנו לקשור ב-5 קשרים את הציצית (גם בזמן שיש תכלת). שהרי הזוהר, וגם התרגום יונתן בן עוזיאל/תרגום ירושלמי על סוף פרשת שלח, מחייבים אותנו לקשור ב-5 קשרים, וכן המדרש תנחומא כתב כדברי רש"י שהמילה ציצית בגמטריה יחד עם 8 חוטים ו-5 קשרים שווים לחר"ג.

אחרי שהרא"ש ראה שיש מקום לקיים את המנהג של 5 קשרים, הוא החליט שראוי לשלב את המנהג עם פשטות לשון הש"ס. היינו שהחוליה הראשונה והאחרונה תהיינה של לבן ושבסך הכל יהיו 7 חוליות של תכלת כנגד שבעה רקיעים ו-6 חוליות לבן כנגד האויר.

וניתן לקשור בדרך הבאה כדי לקיים את

החשבון:

[1] קשר כפול סמוך לכנף, חוליה לבנה חוליה תכלת, וחוליה לבנה, [2] קשר כפול, חוליה תכלת חוליה לבנה חוליה תכלת, [3] קשר כפול, חוליה תכלת חוליה לבנה חוליה תכלת, [4] קשר כפול חוליה תכלת חוליה לבנה חוליה תכלת חוליה לבנה [5] קשר כפול.

אי נמי, אפילו אם נאמר שדברי הרא"ש בהלכות קטנות הם אחרי דבריו בפירושו לתורה, ניתן לומר שהרא"ש עצמו לא היה משוכנע שיש חיוב לקשור ב-5 קשרים. אבל רבותיו היו משוכנעים. והרא"ש, אף על פי שהוא לא ראה ראה חזקה לדברי רבותיו גם לא מצא סבה להתנגד לדברי רבותיו.

כ"ב. האם יש חיוב לקשור את הציצית עם תכלת – בדומה לקשירת הציצית בלי תכלת?

המשנה ברורה ס"ק ע' לסימן י"א של אורח חיים מדגיש רק הצד של הגמטריות שיש בכריכות 7,8,11,13 שיש בין ה-5 קשרים בקשירת ציצית בלי תכלת ובכלל לא התייחס לשיטה שמפרש שלא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג קאי על הכריכות ולא על החוליות. ואחר כך המשנה ברורה מוסיף "ובציצית של ר' שלמה מלכו היה באויר ראשון יו"ד כריכות ואח"כ ה' וכו' כשם הוי"ה [מ"א] ועיין בלבוש ובאליה רבה עוד בענין כריכות" עכ"ל.

הוי אומר שלדעת רב שלמה מלכו בודאי הפירוש לדרישת הש"ס – לא לפחות מז' קאי על החוליות ולא על כריכות ואין מקפידין בחוליות ובכריכה מסוימת בזמן שאין תכלת כדברי הרא"ש ורוב ראשונים.

ואחר כך הסתכלתי בלבוש ובאליה רבה ושמחתי לראות שגם הם מקבלים הפירוש – לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג – שמדובר בחוליות ולא כריכות, ובזמן שאין תכלת אין מקפידים לקשור כך.

והלבוש כותב שאפילו לכתחילה ניתן לשנות מהדרך שאנו כורכים 7,8,11,13 כל אחד לפי כוונותיו, רק מדרבנן יש לשמור שיהיו 5 קשרים כנגד 5 חומשי תורה.

ומוסיף האליה רבה שהקדוש רב שלמה מלכו כרך 5,10...

ועיין עוד בלבוש שטעם הכריכות 7,8,11,13 לרמוז על ענייני רקיעים וכוכבים שהרי בזמן שהיה תכלת קשרו לזכר הרקיעים, עיין שם בהרחבה.

לסיכום, לכאורה המשנה ברורה פוסק שאפילו בזמן שאין תכלת מותר לכתחילה לכרוך בפחות מ-7 כריכות כשיטות הלבוש ואליה רבה.

לגבי שיטת הבית יוסף, רוב הראשונים שהבית יוסף הביא, תמכו בפירוש לא יפחות מז' חוליות ולא יוסיף יותר מי"ג. אבל המנהג **לדעתו**, כשיטה האומרת שלא יפחות מז' כריכות.

ויש לשאול האם לדעתו האם המנהג הוא רק חומרא כל זמן שאין תכלת או האם המנהג היא פסק גם לזמן שיש תכלת, וצריך עיון.

ויש לציין שהבית יוסף כתב לכרוך 7,9,11,13 ולא 7,8,11,13

ויש להעיר שלדעת הרמב"ם יש לכרוך כריכה של לבן בהתחלה, 19 כריכות של תכלת באמצע, וכריכה אחד של לבן בסוף. לכן הכורך 7 לבן, 8 של תכלת, 11 של תכלת, ו-13 של לבן יחד עם 5 קשרים כפולים, יגיע לתוצאות לא כל כך רחוקות משיטת הרמב"ם שהרי $19=8+11$.

כ"ג. יש המתנגדים לחידוש התכלת כי "התכלת נגנז"

יש לציין, שבדברי חז"ל יש לפחות 4 פירושים למילה נגנז. רוב הפעמים הכוונה להוחבא לשימוש בעתיד הרחוק. עיין לדוגמא מסכת שקלים פרק ו' משנה א': "שכן מסרת בידם מאבותיהם ששם הארון נגנז". ובמשנה ב' שם: "וידעו ביחוד ששם הארון נגנז".

וכן בעניין האור שנברא בששת ימי בראשית שנגנז כפירוש רש"י ועוד על התורה ובפירוש תוספות יום טוב, תוי"ט מסכת אבות פרק ה' משנה ו'.

וכן בענין באר מרים בתפא"י מסכת אבות פרק ה' משנה ו'.

וכדומה בכריתות דף ה'ב' "והתניא משנגנז ארון נגנז צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדים ופרחים וארגו ששגרו פלשתים דורון"

וכן בעניין אוצרות יוסף כתוב במקום אחר שנגנזו. ורבו הדוגמאות ולא אביא כולם.

לפעמים הכוונה של נגנז = נשתכח כדברי רש"י נגנז. נשתכח: ברש"י על הש"ס, רש"י מסכת פסחים דף ס"ב/ב'

פירוש ג' לנגנז = הופסק השימוש בו לתמיד כמו הדוגמא של מזבחו של משה במדרשי הלכה מכילתא דרבי ישמעאל יתרו – מס' דבחדש יתרו פרשה י"א ד"ה: 'מזבח אדמה'. וכן בחפצי סת"ם שנפלו בהם פסול גונזים אותם. ואולי זה כוונת הש"ס בתלמוד בבלי, מסכת שבת דף י"ג/ב' כאשר בקשו לנגז את ספר יחזקאל.

פירוש ד' לנגנז שמופיע בחז"ל = סולק. המשנה ברורה הביא לדוגמא דעה שמשנה רבנו מת בע"ש אבל נגנז = סולק בשבת [ביאור הלכה משנה ברורה סימן רצ"ב סעיף ב'].

בספרי כתוב על איזה מקום מסוים בים שבגלל הסממיות שהיו קרובות לחלזונות שם ניכר היה שהמקום נגנז לצדיקים לעתיד לבוא.

לפי גירסה אחת – לפי שהסממיות היו הורגות הרבה אנשים שבאו למקום, ולפי גירסה אחרת שהיו הורגים הרבה חלזונות שהיו במקום. בעל ישועות מלכו רצה לדייק מכאן שהיה איזה ניסיון לבטל מצות תכלת מצד חכמינו בימי התנאים. אבל הפשט הוא לא כדבריו. הפשט שנגנז, שם, מדובר בפירוש א', למילה שהבאתי למעלה, ושמדובר על המקום לא על מצות תכלת. ויש עוד כמה ראיות נגד פירושו, וכך קראתי שהרב זלמן נחמיה גולדברג דחה את דברי בעל ישועות מלכו לגמרי.

וכאן אני מוצא נכון להרחיב בטענותי נגד שיטת בעל "ישועות מלכו" והרב אלישיב שהלך בעקבותיו.

הטענה השלישית שהרב אלישיב הביא נגד חידוש התכלת היה מדברי ה"ישועות מלכו".

ולפני שאני נכנס לגוף הטענה אני צריך להקדים 2 הקדמות [1] הרב יהושע מקוטנא מחבר ה"ישועות מלכו" לא אסר שמוש בתכלת של הרבי מרדכי'ן וכתב: "ואפשר שמתנוצץ הגאולה כנלפע"ד, אמנם לסייע ג"כ איני יכול ומי שלבו שלם בדבר הוא ידון. [2] הרב מנחם בורשטין בספרו התכלת ע' 187 כתב: "לאחר תשובה ארוכה בה עונה האדמו"ר על קושיותיו והשגותיו של הרב מקוטנא, מוסיף האדמו"ר:

"ואחר עיונו בשני המאמרים ובתשובתי על תשובתו, התנצל עצמו לפני גיסי הרב הנ"ל (נחום) שיחי' שאי אפשר לו כלל לכונוס בעומק ההלכה לראות שמחויב לקיים מצות התכלת, מאחר שידוע ברור שאף אחר שיראה ההלכה ברורה שמחויב להטיל התכלת בטליתו ג"כ אי אפשר שיקיים המצוה שהרי הקוצים שבכרם בית ישראל יצער אותו ולא יניחו לקיים המצוה. כידוע שכבר החציפו נגדו וציערו אותו הרבה מאד, וכ"ש כשיראו שהוא לובש תכלת שידוע שמצוה זו היא על אפם ועל חמתם, יצערו אותו וירדפוהו בכל מיני רדיפות, עד שיוכרח להסיר התכלת: ולזה מוטב לו יותר שלא לכונוס לעומק ההלכה בזה ויוכל ליישר לפניו העקום לומר שאינו מחויב כלל, וקילל קללה נמרצת את אלו הקוצים שעל ידם הוא נמנע מלקיים המצוה וד"ל, ובמכתבו אלי אחר שנתן הסכמתו על דבר השמטה סיים: ובעניין התכלת קשה עלי לפלפל כי גופי חלושה ביותר".

והתשובה על הטענה שר' אלישיב הביא בשם הישועות מלכו שנגנז תכלת. א] מדברי הספרי בכלל אין ראיה שהרי המשיכו ליצור תכלת לפי הגמרא מאות שנים אחרי דברי הספרי. וכך כתב הרב הרצוג ודבריו מובאים בספר התכלת ע' 376. ב] בתשובה של הישועות מלכו הרב הסביר שכוונת הביטוי שתכלת נגנז עד בנין בית המקדש היא שהכריעו הלכה למעשה כדברי החכמים שתכלת אינה מעכבת את הלבן.

הסביר הישועות מלכו בסימן א' לאורח חיים: "בדורות הראשונים של אמוראים שחשו לדעת רבי דמעכבין זא"ז (חוטי תכלת וחוטי לבן) הוצרכו לסכן את עצמם לתכלת כדי שלא לבטל מצות ציצית לגמרי".

אבל אחרי שהחליטו שתכלת אינה מעכבת את מצות ציצית, והיתה קצת סכנה בתכלת, הורו לקיים מצות ציצית בחוטי לבן בלבד וזה פירושו של תכלת נגנז.

קשה לקבל דברי הישועות מלכו כי הראשונים לא הזכירו שאנו לא מקיימים מצות תכלת מצד הכרעה הלכתית אלא מצד גזירות המלכות נגד הפקת התכלת או שכחת התהליך של הפקת התכלת של מצוה. וכך גם קבע הרב טנדלר ועוד, שלא נפסקה מצוות התכלת מצד הוראה הלכתית.

עוד כתב הישועות מלכו בסימן ג': "ומה שכתבתם דהא תפילין של ראש אין מעכבין את של יד ואפ"ה נזהרין בכל היכולת בשל ראש זה תימא דהתם חיוב איכא בזה"ז גם בשל ראש משא"כ עתה לפ"ד האר"י ז"ל אין חיוב בתכלת".

כיון שאפילו לא ברור למה האר"י באמת התכוון כאשר הוא קבע שתכלת נגנזה, ואם הכוונה היא שאין חיוב בזמן הזה לשים תכלת, ודאי דעתו היא, "דעת יחיד". לכן לא מובן לי, מדוע הישועות מלכו דחה ההשוואה בין הדין, שתפילין של ראש אין מעכב תפילין של יד, לדין שתכלת אינה מעכבת את הלבן.

ועוד שה"ישועות מלכו" לכאורה סתר את עצמו, כי בהמשך הוא כותב "איברא שאם הי' בנמצא תכלת בבירור והי' ידוע לנו כיצד צובעין ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו."

הוא אומר שלמרות דברי האר"י, הישועות מלכו באמת מודה שאנחנו כן חייבים להטיל תכלת בציצית בזמן הזה אם היה לנו תכלת ודאי. והישועות מלכו לא הסביר למה הביטוי שתכלת נגזז נחשב מספיק "חזק" כדי לפטור את ישראל מספק תכלת אבל לא מספיק חזק כדי לפטור את ישראל מודאי תכלת.

כתוב במדרש תנחומא לפרשת שלח וכן במקומות במדרש רבה שעכשיו התכלת נגזז.

פה עוד פעם אינני סובר שמדובר בהחלטה של חכמנו לבטל את מצות התכלת אלא בא' הפירושים האחרים לנגזז שהבאתי. לא ראיתי אף מקום שכתוב שהחלזון נגזז אלא רק התכלת נגזז. הוא אומר הידע איך להפיק תכלת נשכח ולא דוקא המקור של התכלת.

אחד מהרבנים החשובים שאל אותי, למה נגזז עד דורנו?

עניתי שבתחילה היו גזירות מצד הרומאים שאסרו על היהודים להפיק תכלת והגבילו השימוש בתכלת למלכות ואולי לרוזנים. וגם הש"ס מעיד בסנהדרין שהיו גזירות נגד התכלת. בגלל הגזירות היהודים שכחו את התהליך הצביעה ורק בימנו גילו איך להפיק כחול יציב מהחלזון בשיטות מודרניות וגם היום לא הצלחנו לשחזר לגמרי השיטה שצבעו תכלת בעבר העתיק.

כד. האם מותר להוסיף סממנים לדם התכלת?

כתב הרב אלישיב בשם "הישועות מלכו" "גם מלאכת הצביעה לא נתברר, כי לדעת רש"י היורה שנותנים לתוכה דם החלזון לצבוע לא הי' ראשין לערב סממנים אחרים כ"א דם החלזון לבד, ולהרמב"ם ביורה שנותנים החלזון נותנים הסממנים – ומי יכריע בזה"ז-".

גם כאן אני לא מבין הטענה, שהרי רש"י כתב ביבמות ו' עמוד ב' ד"ה: פתילה. "ובישול סמנין היה במלאכת המשכן לצבע תכלת ותולעת שני".

לפי הרב הרצוג (עיין, התכלת ע' 369) אם יש מחלוקת, המחלוקת היא בין רש"י ותוס' ולא בין רש"י ורמב"ם. לדעתו, לפי התוס' הסממנים שהיו נותנים בדם החלזון שבו צבעו תכלת היו חומרי צבע. ולדעת הרמב"ם ורש"י – ז"ל וכו', אותם "הסממנים לא היו חומרי צבע כלל, אלא שתכליתם היתה לנקות את הצמר כדי שייקלט יפה בעין....."

יש לציין שרש"י ותוס' חלקו מה היתה מטרת חז"ל כאשר הם נתנו סממנים יחד עם דם החלזון, אבל שניהם מודים שאכן היו ראשין לערב סממנים אחרים בדם.

בין כך ובין כך, רב משה פיינשטיין פסק שכאשר עושים תכלת יש לעשות לפי הגוון ולפי התהליך יצירה של הרמב"ם. (אגרות משה יורה דעה חלק ב' סימן קל"ג ענף א'). [אבל לדעת רב משה פיינשטיין הרמב"ם הסכים עם תוס' בענין המטרה של הסממנים בדם החלזון].

גם החפץ חיים פסק כדעת הרמב"ם, גם לעניין גוון התכלת וגם לעניין איך יוצרים תכלת.

ב- "ליקוטי הלכות" בתורת הקדשים אות ב' על פרק רביעי במנחות, הוא הביא את לשון הרמב"ם בהלכות ציצית ב', ב' להלכה.

וודאי לפי שיטת בעל "תפארת ישראל" מותר להוסיף סממנים לדם החלזון כי לדעתו הגמרא אפילו הכשיר התכלת שלא בא בכלל מדם חלזון.

מחבר המאמר – שלמה משה שיינמן, תלמיד לשעבר בישיבת בית הבחירה- סניף ירושלים

[1] שפנייר וקרדמון לעיל ותצפיות אישיות.

[2] את רעיון זה העלה בפני הרב דוד אביחיל